

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

AİLEDE DEĞER EĞİTİMİNDE MODELLEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Enis SERİNSU

Ankara, 2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

AİLEDE DEĞER EĞİTİMİNDE MODELLEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Enis SERİNSU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Ankara, 2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

AİLEDE DEĞER EĞİTİMİNDE MODELLEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recai DOĞAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1-

2-

3-

Tez Savunması Tarihi

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Recai DOĞAN danışmanlığında hazırladığım “AİLEDE DEĞER EĞİTİMİNDE MODELLEME (Ankara,2019)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 26.06.2019
Adı-Soyadı
ve İmza:

Mehmet Enis SERİNSU

ÖNSÖZ

Bireyin gelişim dönemleri içerisinde, ileriki hayatının temellerini oluşturması açısından en önemlisi ve en etkili çocukluk dönemidir. Bu dönemde öğrenme yoğun bir şekilde gerçekleşir ve kişilik de yavaş yavaş oluşmaya başlar. Birey için bu dönem; sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesi, inanç ve değer yargılarının sağlam bir şekilde oluşması açısından önemlidir.

Günümüzde eğitimin önemi yadsınamayacak derece büyük ve önemlidir. Din eğitimi alanı ise genel eğitim içerisinde bir bölümü oluşturmaktadır. Bu açıdan çocuğun okul öncesi dönemdeki yerinin aile olması, anne-babanın sürekli yanında olması, din eğitiminin ailede başlaması imkânını bize sunmaktadır. Anne-baba-çocuk arasında doğru kurulan bağ da bu imkânı olumlu yönde etkilemektedir. Çocuğun model alması ilk çocukluk dönemindeki çocuk için hem duygu-düşünce-zihin yapısını hem de eylemlerini şekillendirmesi açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte çocuk birçok davranışı, değeri, duyguyu gözlem yaparak öğrenmektedir.

Çalışma açısından değerlerin eğitim/din eğitimi ile bağlantısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Değerlerin ailede çocuğun din eğitimi konusu ile ilgili ortaya konmuş eserler dikkate alınarak, çocuğun gelişim özellikleri, aile ortamı ve anne-babanın rol model olmasıyla değer eğitiminin verilebileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın giriş kısmında; araştırmanın konusu ve problemi, amacı ve önemi, yöntemi, kapsam ve sınırlılıkları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde aile, değer, çocuk, modelleme kavramlarının açıklanması ile kavramsal çerçeve ortaya konulmuştur. Çalışma giriş bölümü ve üç kısımdan oluşmaktadır.

Bu çalışmada birinci bölümde konunun temelini oluşturan dört kavram olan aile, çocuk, değer ve modelleme hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde değer eğitimi ve modelleme ilişkisi ortaya konulmuş, değerlerin modelleme yoluyla öğretilmesinde dikkat edilecek ilkeler açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise değer eğitimi ve modelleme ilişkisi aile ortamı içerisindeki imkânı incelenmiştir. Ayrıca anne-babanın model davranışı sunmasında yardımcı olabilecek etkinlikler açıklanmıştır.

Bu çalışmanın her aşama ve sürecinde desteklerini esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Recai DOĞAN'a teşekkürlerimi sunarım. Araştırma sürecinde çalışmama fikir ve tavsiyeleriyle rehberlik eden hocam Prof. Dr. Mualla SELÇUK'a, ders döneminde katkılarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Cemal TOSUN'a, Doç. Dr. Remziye EGE'ye, Doç. Dr. Yıldız KIZILABDULLAH'a, Dr. Öğr. Üyesi Halise Kader ZENGİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin bölümlerini okuyarak katkıda bulunan hocam Öğr. Gör. Fatma ÇAPCIOĞLU'na teşekkür ederim. Maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen annem ve babama, kardeşlerime sevgi ve saygılarımı sunarım.

15.05.2019

Mehmet Enis SERİNSU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
3. Araştırmanın Yöntemi	6
4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	6
5. Kavramsal Çerçeve.....	9
a. Aile	9
b. Çocuk.....	11
c. Değer.....	12
d. Modelleme (Sosyal Öğrenme Kuramı).....	18
BİRİNCİ BÖLÜM	20
1.1. AİLE	20
1.1.1. Ailede Eğitimin Önemi.....	20
1.1.2. İlk Çocukluk Dönemi Eğitiminde Ailenin Önemi.....	22
1.2.3. Ailede Din Eğitiminin Önemi.....	25
1.2. ÇOCUK	29
1.2.1. İlk Çocukluk Dönemi	29
1.2.2. İlk Çocukluk Dönemindeki Çocuğun Gelişim Özelliklerinin Bilinmesinin Önemi	31
1.2.3. İlk Çocukluk Dönemi (2-6 Yaş) Gelişim Basamakları	34
1.2.3.1. Fiziksel ve Psiko-Motor Gelişim.....	35
1.2.3.2. Bilişsel Gelişim.....	38
1.2.3.3. Kişilik Gelişimi.....	41
1.2.3.4. Duygusal Gelişim	44
1.2.3.5. Sosyal Gelişim.....	48
1.2.4. İlk Çocukluk Dönemi Dini ve Ahlaki Gelişim.....	51
1.2.4.1. Dini Gelişim	53
1.2.4.2. Ahlaki Gelişim.....	56
1.2.4.3. Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Dini ve Ahlaki Gelişim.....	59

1.3. DEĞER	64
1.3.1. ‘Değer’in İşlevi.....	64
1.3.2. ‘Değer’in Özellikleri.....	66
1.3.3. Değerler Eğitimi Yerine Kullanılan Kavramlar	68
1.3.3.1. Ahlak Eğitimi	71
1.3.3.2. Karakter Eğitimi	72
1.3.4. ‘Değer’ Kavramının Eğitim İle İlişkisi (Değerler Eğitimi)	74
1.3.5. Değerler Eğitimi’ nin Din Eğitimi İle İlişkisi.....	79
1.4. MODELLEME (SOSYAL ÖĞRENME KURAMI)	82
1.4.1. Sosyal Öğrenmeyi Etkileyen Temel Faktörler	83
1.4.2. Sosyal Öğrenme Kuramının Temel İlkeleri.....	84
1.4.3. Sosyal Öğrenme Kuramına Göre Öğrenme Süreçleri	87
1.4.4. Model Almayı Kolaylaştıran Faktörler.....	89
İKİNCİ BÖLÜM	91
2.1. DEĞER EĞİTİMİ VE MODELLEME (SOSYAL ÖĞRENME) İLİŞKİSİ	91
2.2. DEĞERLERİN SOSYAL ÖĞRENME KURAMI İLE ÖĞRETİLMESİNDE DİKKAT EDİLECEK İLKELER.....	94
2.2.1. Değerlerin Öğretilmesinde Çocuğun Örnek Alabileceği Ortamın Sağlanması.....	95
2.2.2. Değerlerin Öğretilmesinde Ahlaki Davranışların Sebeplerini Açıklamak ve Bilgi Vermek	96
2.2.3. Çocuğa Sorumluluk Duygusunun Kazandırılması	97
2.2.4. Çocukta Kazanılan Değerlerin Alışkanlık Haline Getirilmesi ve Teşvik Edilmesi	98
2.2.5. Öğretilecek Değerin Dolaylı Olarak Verilmesi	99
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	102
3.1. AİLENİN DEĞER EĞİTİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	107
3.2. AİLEDE SOSYAL ÖĞRENME KURAMI AÇISINDAN DEĞERLER EĞİTİMİ.....	112

3.3. DEĞERLER EĞİTİMİNDE ANNE-BABANIN MODEL DAVRANIŞI SUNMASINDA YARDIMCI ETKİNLİKLER	137
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	147
KAYNAKÇA.....	152
TÜRKÇE ÖZET.....	160
ABSTRACT	162

KISALTMALAR

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

S. : Sayı

s. : Sayfa

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İnsan potansiyel kabiliyetlerle dünyaya gelen ve eğitime muhtaç olan bir varlıktır. Yeni doğan bir bebek bu kabiliyetleri kullanmaktan acizdir. Bunlar zaman içerisinde fiziksel gelişim ve eğitimle beraber kişi tarafından kullanılacak hale gelir. Ancak ne sadece fiziksel gelişim ne de eğitim, insanın doğuştan getirdiği yeteneklerinin kullanılabilir hale gelmesini sağlayabilir. Birey, doğal gelişim seyri doğrultusunda dışardan bir yardım alarak kendisini gerçekleştirebilir.

Bireyin eğitim hayatında en önemli yaşların okul öncesi döneme ait olduğu bilinmektedir. Bu yaşlardaki etkileşim çevresi ise ailedir. Çocuğun doğumuyla beraber yaşadığı bütün etkileşimler, birer eğitim¹ olarak kabul edildiğinde çocuğun ilk dönemlerindeki eğitimi doğrudan aile ile alakalıdır. Dolayısıyla çocuğun doğumuyla birlikte anne-babası ile etkileşime geçmesi, eğitim sürecini de başlatmaktadır.

Kişinin yeteneklerini fark edecek ve davranışlarını bilinçli hale getirmesinde yardımcı olacak ilk kurum ailedir. Birey, ilk eğitimini ailede alır ve yaşının ilerlemesi ile eğitim alanına okul da katılır.

Kişiliğin oluşum sürecinde çocuğun ilk beş yılı oldukça önemlidir. Bu yıllarında çocuğun içinde yetiştiği aile çevresinin ve burada aldığı eğitimin niteliği ön plandadır. Çocuğun dini ve ahlaki gelişimi de ailede verilen din eğitimiyle şekillenir. Bu durum, ailedeki

¹ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 13.

din eğitiminin nasıl olması gerektiğini, bir tartışma-araştırma alanı olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Ailedeki din eğitimi nasıl olmalı sorusuna, psikologlar, ilahiyatçılar ya da eğitimcilerden gelen pek çok cevap bulunmaktadır. Örneğin Armaner ilk çocukluk dönemindeki eğitiminin, değerler eğitimi şeklinde olması gerektiği kanaatindedir.² Bu kabul edildiğinde, ailenin çocuğa değerler eğitimi nasıl vereceği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu iki soru eksenindeki tartışmalar, ailedeki değerler eğitiminin anne-babanın model alınması şeklinde olması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Çocuğun dini ve ahlaki değerlere sahip bir birey olarak yetişmesi öncelikle ailenin çocuğa model olması ile mümkün görünmektedir.

Kirschhenbaum değer eğitiminin iki hedefini şu şekilde açıklamaktadır: “Birinci hedef, genç insanın ve bütün insanların daha karakterli bir hayat sürmesi ve hayatından memnun kalmasını sağlamaktır. İkinci hedef ise, toplumun iyiliğine katkı sağlamaktır. Bu ise insanları ve diğer yaşam grupları için şefkat ve iyiliği temel alır.”³ Değer eğitiminin bu iki hedefinin gerçekleştirilmesi ile bireyin kişiliği ben bilinci ve biz bilinci ile inşa edilecektir. Ben bilinci ile kendisini tanıyan ve ona göre davranan kişi, biz bilinci ile sosyal çevresiyle iyi ilişkiler kuracak ve toplumun mutluluğu, huzuru ve iyiliğine katkı sağlamış olacaktır.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.

³ Kadir Ulusoy, Ali Arslan, “Değerli Bir Kavram Olarak ‘Değer ve Değerler Eğitimi’”, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Editör: Refik Turan, Kadir Ulusoy, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016, s. 10.

Kişinin sahip olduğu değerler toplumu etkilediği gibi toplumun sahip olduğu değerler de kişiyi etkilemektedir. Ailede verilen değerler eğitimin niteliği ne kadar yüksek olursa, özelde birey genelde ise o toplumda yaşayan insanlar, bu değerleri özümsemiş ve bu değerlerin gereğine uygun davranmış olacaktır. Aile, okul ve çevre bir bütündür. Ailede verilen değerler eğitimi kişinin karakterli bir yaşam sürmesini sağlarken aynı zamanda toplumda yaşayan değerlerin korunmasını ve kaybedilen değerlerin de yeni nesiller tarafından tekrar kazanılmasını sağlayacaktır. Böylece bu iki amaç doğrultusunda değerler eğitimi, bireyden başlayarak toplumu inşa eden bir yapıya sahip olacak ve hedeflerini gerçekleştirmiş olacaktır.

Türk toplumu ve İslam medeniyetindeki aile kurumu, çocuğun yetişip birey olması için verilen eğitiminin ilk yeri olmaktadır. Son zamanlarda aile yapıları geçmişteki geniş ailelerden günümüzdeki çekirdek ailelere doğru değişmekte olduğu bilinmektedir. Bu açıdan anne-babanın çekirdek ailede çocuğun model olarak gözlemleyeceği kişiler anne-baba olacağından dolayı anne-babanın sorumluluğu da artmaktadır. Çocuğun din eğitimi, onun modelleri görmesini ve özümsemesini içermektedir. Ailenin çocuğa rol model olarak ona değerleri kazandıracak ve onu topluma faydalı bir birey haline getirecek ilk ve en önemli kurum olması; ailede verilen bu din eğitiminin nasıl olması gerektiğini tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda 2-6 yaş çocuğunun din eğitiminde aile tarafından değerlerin çocuğa ne şekilde verileceği ve onlar için hangi kazanımların hedefleneceği soruları bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

- Araştırma Soruları:

Araştırmanın ana sorusu şudur: Anne-babanın rol model olması ile ailede bir değer eğitimi verilebilir mi?

Bu ana problem çerçevesinde araştırmanın alt problemleri şunlardır:

Ailede din eğitiminin başlangıcı olarak ilk çocukluk döneminin önemi nedir?

Ailede din eğitimine değer eğitimi ile başlanmasının önemi nedir?

Ailede değer eğitimi verilirken çocuğun gelişim özelliklerinin bilinmesinin önemi nedir?

Ailede değer eğitiminin sosyal öğrenme kuramı ile verilmesinin imkanı ve önemi nedir?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Din eğitimi, bireyin belli inanç, ibadet ve ahlak kurallarını benimsemesini sağlar. Aynı zamanda bireyin kendisi, yaratıcısı ve diğer varlıklarla ilişkisini düzenlemesine yardımcı olur. Bu açıdan bireyin kendi iç dünyasındaki ve dış çevreyle uyumunun sağlanabilmesi din eğitimine duyduğu ihtiyacı göstermektedir.⁴ Bu durumu gerçekleştirebilmenin yolu ise çocuğun ve ergenin çevresindeki değer eğitiminden geçmektedir.

Değerlerin en önemli özelliği, bir sonraki kuşağa kalıtım ile değil, sosyal rollerle öğrenilerek aktarılmasıdır. Diğer bir deyişle değerler; aileden, çevreden, yazılı veya görsel materyallerden taklit ya da model alma yolu ile öğrenilmektedir.⁵ Bu açıdan ailenin model olması, çocuğun aileden öğrendiği değerleri benimsemesini sağlayacaktır. İlk çocukluk döneminde bir modele ihtiyaç duyan çocuk, bu ihtiyacını anne-babasından veya yakın çevresinden giderecektir. Çocuk bu ihtiyacın bilincinde değildir. Dolayısıyla anne-babanın

⁴ Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, s. 156.

⁵ Ülker Şen, *Millî Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 9.

ve yakın çevrenin bu bilinçte olması beklenmektedir. Aynı zamanda çocuğun ilk dönemlerinde ailesiyle zaman geçirmesi ve bağ kurması gibi etkenler çocuğun değer eğitiminde en önemli faktörlerdendir.

Birçok sebepten dolayı anne-babalarının değer aktarımı konusunda geçmiştekilere göre işleri daha zor gözükmektedir. Çünkü eski zamanlarda birçok değer, çocuklara geniş ailelerde yaşantıyla aktarılabilmekteydi. Fakat toplumumuzdaki genel aile yapısı günümüzde geniş aileden çekirdek aileye geçmiştir. Dolayısıyla anne-babanın sorumluluğu bu yönde artmıştır. Günümüzde anne-babanın bu sorumluluğu ve ailedeki din eğitimini yerine getirebilmesi bizce değer eğitiminden geçmektedir. Bu açıdan ailedeki din eğitiminin değer eğitimi vasıtasıyla verilebileceği ve bu süreçte çocuğun gelişim özelliklerinin ve ihtiyaçlarının bilinmesinin gerekliliğini ortaya koymak; ayrıca eğitimin bu doğrultuda anne-babanın model olmasıyla verilebileceğini mevcut literatür üzerinden tespit etmek bu tezin amacını oluşturmaktadır.

Çocukları dini ve ahlaki açılarından olumlu iyi özelliklerle yetiştirebilmek için onlara aile içinde ne tür etkilerin yöneltileceği⁶ konusunda bilimsel ve akılcı tespitlere dayanan araştırmalar gerekmektedir. Bu açıdan Ailede din eğitimi konusunda alandaki çalışmalar sayıca fazladır. Bu araştırmanın konu edindiği ailede değer eğitimi ve bu eğitimin yöntemi olarak düşünülebilecek modelleme kavramı üzerinde yapılacak tespitlerin, alana katkı sunması umulmaktadır.

Bu çalışma, ailedeki din eğitiminin okul öncesi dönemdeki çocukta değer eğitimi şeklinde olması gerektiğini açıklamakla birlikte, ailenin bu eğitimi verirken çocuğun gelişim

⁶ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 227.

dönemlerinin bilincinde olması ve sosyal öğrenme kuramından yararlanması için önerilerde bulunması alana teorik açıdan katkı sağlaması önemini ortaya koymaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak genel tarama modeli kullanılarak literatür taraması yapılmıştır. Mevcut literatür taranarak konu hakkında yazılmış makaleler, tebliğler, tezler ve ilgili kitaplar incelenmiş, ortaya konulmuş görüşlere yer verilerek kavramlar açıklanmıştır.

Araştırmada öncelikli olarak aile, değer, çocuk, modelleme kavramları incelenerek kavramsal çerçeve ortaya konulmuştur. Birinci bölümde araştırmanın dört ana kavramı (aile, değer, çocuk, modelleme) üzerinde durularak taranan kaynaklar çerçevesinde bilgiler sunulmuştur. İkinci ve üçüncü bölümünde ise kavramsal çerçeveden hareketle araştırma soruları temellendirilmiş ve değerlendirilmiştir.

4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın konusu ilk çocukluk döneminde ailede verilen din eğitimidir. İlk çocukluk döneminde din eğitimi olarak ailenin değerler eğitimi vermesi gerektiği düşüncesi araştırmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın konusu sosyal öğrenme kuramı/ gözlem yoluyla öğrenme kuramı üzerine kurulmuştur.

Ailenin kişilik gelişimine ve sosyalleşme sürecine yaptığı katkı dikkate alındığında, aile kurumu, “okul ve çevre” ile birlikte eğitim faaliyetinin yapıldığı mekânlardan biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu mekânlar, din eğitimi faaliyetinin de yürütüldüğü yerler olarak da düşünülebilir. Araştırmamızda, bu üç mekân içerisinde sadece aile kurumu içerisinde gerçekleşen din eğitimi ele alınmıştır.

Çocukluk dönemini; bebeklik ve gençlik arasında kalan dönemin kapsamı şeklinde tanımlayabiliriz. Çocukluk dönemi içinde ilk, orta ve son çocukluk olarak üç kısma ayrılmaktadır. Tez ile alakalı kısım ilk çocukluk dönemi yani 2-6 yaş evresi olduğundan dolayı çalışmada sadece o kısım anlatılmaktadır.

Çocuğun gelişim özellikleri incelenirken bilişsel gelişim konusunu Piaget'in kuramını açısından, kişilik gelişimi konusunu Erikson'un kuramı açısından incelemeyi tercih ettik. Bilişsel gelişim ve kavramsal gelişim ile dini gelişim arasında doğrudan ilişkiler kuran en önemli iki isim Ronald Goldman ve David Elkind'dir.⁷ Bundan dolayı dini gelişim açısından Goldman ve Elkind'in görüşlerine yer verilmiştir. Jean Piaget'nin ve Lawrence Kohlberg'in kuramları ahlaki akıl yürütmeye ilişkin gelişim kuramlarının en önemlileri arasındadır. Bundan dolayı ahlak gelişimi Piaget ve Kohlberg görüşlerine yer verilerek incelenmiştir.

Değerler; bizi, ailemizi, toplumumuzu, milletimizi ve insanlığı değerli kılan üstün özelliklerdir. Bu özellikler değişik bakış açılarıyla tasnif edilmiştir. Bu tasniflerden biri şu şekildedir; geleneksel değerler, tarihsel değerler, kültürel değerler, felsefî değerler, dini değerler.⁸ Bir başka tasnif ise şu şekildedir; nesnel değerler, mantıki değerler, ahlaki değerler, estetik değerler.

⁷ Cemil Oruç, "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2017, s. 11.

⁸ Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi- Eğitimde Yeni Ufuklar*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2016, s. 25.

Değerler birbirinden ayrılamazlar. Aynı zamanda bir değer birden fazla grup altında yer alabilir. Çalışmada, bu değer tasniflerinden yola çıkarak, din eğitimi açısından eğitime konu edilecek olan, değer ile hangi değerleri kastettiğimiz ile ilgili olarak bir kategoride bulunacak olursak bunlar dini değerler ve ahlaki değerlerdir diyebiliriz. Bu açıdan çalışmada öğretime konu edilmiş olan değerler dini ve ahlaki değerler olarak sınırlandırılmıştır.

Modelden öğrenme kavramı dini literatürümüzde geçmektedir. Öğrenme yöntemlerinden biri olan ve eğitimde önemli bir yere sahip olan model alma yoluyla öğrenme, Kuran-ı Kerim’de “üsvetün-hasenetün” kavramı olarak geçmektedir.

Sözlükte üsve-i hasene kavramı “1. En güzel örnek. 2. Hz. Peygamber’in örnek ahlakıyla ahlaklanarak başkalarına da örnek olma. 3. “İnanç, ibadet, ticaret, eğitim, öğretim ve ahlak başta olmak üzere hayatın her alanında Müslümanların kendilerine örnek almaları gereken en güzel model”⁹ anlamında Hz. Muhammed’in sıfatı şeklinde tanımlanmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de geçen bu kavram özel olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. İbrahim’in isimlerini zikrederek, müminlere bir model olarak sunar ve peygamberleri örnek alınacak ve taklit edilecek kişiler olarak tanımlar.¹⁰ Dolayısıyla ayette geçen “üsve” tabiri peygamberlerin dini hayat ve davranışlarını örnek alma, arkasından gitme ve ona uyma manasına gelmektedir.

⁹ *Dinî Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 374.

¹⁰ Celal Kırca, *Kur’an ve İnsan*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 329-330; Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’da “Üsve-i Hasene” Kavramı –Model Alma Yoluyla Öğrenme-”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 42 S. 3, Ankara 2006, s. 34.

Gözlem yoluyla öğrenme; modele bakarak, taklit yoluyla öğrenme ve kendisini bir başkası ile bir veya aynı tutarak öğrenme onun davranışını benimseme olarak temellendirilmektedir.¹¹ Bu açıdan dini literatürümüzde de yer alan ve tezde temel olarak ele alınan kuram sosyal öğrenme kuramı/ gözlem yoluyla öğrenme kuramıdır. Bu kuram diğer öğrenme kuramları ile karşılaştırıldığında 2-6 yaş arasındaki çocuğun öğrenmesinin daha çok bu şekilde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca dini literatürümüzde modelden öğrenme kavramı geçmektedir. Bu iki sebepten dolayı çalışmada sadece sosyal öğrenme kuramı/ gözlem yoluyla öğrenme kuramı ele alınarak konu incelenmiştir.

Çalışmada, taklit ve özdeşleşme olarak ayrı iki öğrenme yolundan bahsedilmemiştir. Her ikisi kavram da sosyal öğrenme kuramı/gözlem yoluyla öğrenme olarak bir üst başlık olarak ele alınmıştır.

5. Kavramsal Çerçeve

Çocuk, aile, değer, modelleme kavramları tezin temelini oluşturmaktadır. Her bir kavram tezdaki konunun anlaşılabilmesi için genel hatlarıyla ele alınarak açıklanmıştır.

a. Aile

Aile denilince akla birçok tanım gelmektedir. Çeşitli bilim dalları, kendi açılarından ailenin farklı yönlerini vurgulayan birçok tanımlamalar yapmıştır. Bu bölümde, “aile” kavramı bu çeşitliliği yansıtacak şekilde farklı tanımlarla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

¹¹ M. Zeki Aydın, Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2014, s. 23.

Aile kavramı Yeni Türk Ansiklopedisi'nde "aynı çatı altında birlikte yaşayan ve türlü mânevî, ekonomik, sosyal ve koruyucu faaliyetlerde, çocuklarının bakımında işbirliği yapan, çekirdeğini iki yetişkinin (karı-koca) oluşturduğu temel sosyal birim"¹² olarak tanımlanmıştır. Bu tanımда ailenin yapısına dair vurgu dikkat çekmektedir. Bunun dışında ailenin çeşitli işlevlerinin vurgulandığı tanımlarda vardır. Örneğin, ailenin eğitim fonksiyonunu öne çıkaran ve konumuzla alakalı olan bir tanım şu şekildedir: "Toplumların büyük çoğunluğunda aile, kültürün dikkate değer bir kısmını yeni nesillere geçirmekten ibaret olan eğitici görevlerini korur. Bu bakımdan aile, toplum halinde yaşayışın edebî okulu (edep ve terbiye kazandıran mektep) olarak değerlendirilmiştir."¹³

Dodurgalı'nın aile tanımında ise ailenin özellikle şahsiyet oluşumuna etkisini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca Dodurgalı bu tanımla ailenin kişilik oluşumundaki etkisine dikkat çekmektedir.¹⁴

Aile kavramına dair yapılan tanımlardan biri de sosyolojik bir bakış açısı içerir. Buna göre; "aile doğal eğilimlerin dini, hukukî ve örfî meşruiyet zemininde karşılandığı ve korunduğu, yakın ve uzak çevreyle kurulacak ilişkileri oluşturması bakımından sosyal bir

¹² "Aile", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, C.1, s. 51.

¹³ "Aile", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, C.1, s. 51.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 133.

birim ve bir sosyalleşme” ortamıdır.¹⁵ Bu tanımda eğitimin de bir sosyalleşme faaliyeti olduğu göz önüne alındığında hem eğitsel hem sosyolojik bir durum tespiti vardır.

b. Çocuk

Çocuk kavramı sözlükte, “bebeklik ile ergenlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğul veya kız”¹⁶ olarak tanımlanmaktadır. Gelişim ile ilgili olarak ise 0-2 yaş bebeklik dönemi, 2-6 yaş ilk çocukluk dönemi, 6-12 yaş orta çocukluk veya okul dönemi, 12-18 yaş dönemi ise ergenlik olarak adlandırılmaktadır.¹⁷

Çocuk, için yapılan bu tanımlamaların yanında, özellikle eğitim açısından çocuğun değer ve kıymetini ortaya koyan ifadeler de belirtilebilir. Örneğin, Cebeci çocuğun her türlü yönlendirmeye müsait bir organizma olarak dünyaya geldiğini kabul etmektedir. Ayrıca ona kazandırılacak her davranış ve anlayışı mümkün olan en küçük yaşta, zamanı geçmeden programlamanın önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸ Bu ifadeleriyle o, hem çocuğun sahip olduğu potansiyele, hem de bu dönemin iyi planlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu vurgunun temeli çocukların geleceğin yetişkinleri olacakları gerçeğine dayanmaktadır.

¹⁵ Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22 S. 22, Samsun, 2006, s. 181.

¹⁶ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002; Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.

¹⁸ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 38.

İnsancıl değerlerin toplum yaşantısında sürekli var olabilmesi için, toplumun geleceği olan çocukların bu değerleri öğrenmeleri ve yaşatmaları, toplumu oluşturan tüm bireylerin bir sorumluluğu haline gelmektedir. Bu değerlerin çocuklara aktarılması- ki aktarma ifadesi dahi bir anlamda belli bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir-, bu değerlerin çocuklar tarafından devam ettirilmesi, genelde eğitimin, özelde değerler eğitiminin konusunu oluşturmaktadır.

Çocuğun toplumun sahip olduğu ahlaki ilkeleri benimsemesi, içselleştirmesi, ahlaki anlamda gelişmesi, toplumun değerlerini kendi değerleri olarak kabul etmesi ya da ahlaki gelişimi, belki de son zamanların en gözde konulardan biri olmuştur. Değerler eğitimi ile ilgili farkındalığın arttığı, belki de böyle bir ihtiyacın son dönemlerde daha çok hissedildiği söylenebilir. Bu hususta, çocuk davranışlarına nasıl şekil verileceğine dair pek çok önerilerin sunulduğu, değer eğitimi ile ilgili çeşitli kuramların geliştirildiği ve çocuk eğitime dair etkili kuralların oluşturulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Çocuk eğitimine verilen bu önemin nedenlerinden en önemlisi, yetişkin bireyin birçok davranışının çocukluğa dayanmasıdır. Tezimizin dayanmış olduğu temel kabule göre de; anne-babaların çocuklarına özellikle ilk çocukluk döneminde verdikleri eğitimde, değer eğitiminin yeri çok önemlidir. Bu dönemde verilecek değer eğitiminde önemle üzerinde durulması gereken kavram ise “model alma/modelleme”dir. Bu kavramın önemini ortaya koyabilmek, ilk çocukluk döneminin özelliklerini tespit etmekle mümkündür.

c. Değer

Değerler hayatın her alanında olması bakımından hayatını anlamlandırma sürecinde insan değerlerden yararlanır. Aile içiresinde nasıl davranılması gerektiği, anne-babaya hitap şekli, yakın akrabaya karşı sorumluluklar, bireyler arası ilişkiler gibi birçok günlük

yaşantımızdaki davranışlarımızın içinde kısacası hayatın her alanında değerleri görmek mümkündür.¹⁹

“Değer” kavramı, TDK sözlüğünde birkaç şekilde tanımlanır. Bunlar:

- “1. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet.
2. Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, paha.
3. Yüksek ve yararlı nitelik.
4. Üstün, yararlı nitelikleri olan (kimse).
5. Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey”²⁰

Bu tanımlarda “değer” kavramı ile ilgili üzerinde durulması gereken nokta bu kavramın anlam çeşitliliğinin bulunması ve birçok alanın terminolojisinde bulunmasıdır. Bu 5 maddedeki tanımlardan sadece ikinci madde dışındaki tanımların konumuzla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Kavramın sözlük anlamı dışında, farklı disiplinler tarafından yapılan çeşitli tanımları da mevcuttur. Örneğin, sosyolojik açıdan değer; “Bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlara”²¹ denir. Psikoloji Sözlüğü’nde ise

¹⁹ Özcan Güngör, “Değerler ve Gençlik”, Editör: Özcan Güngör, *Çalışan Gençlik ve Değerler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 26.

²⁰ Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, 2005, s. 483.

²¹ Sezgin Kızılcılık, Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Göksu Matbaası, Konya, 1992, s. 99.

“Değer” maddesi “1. Bir şeyi arzu edilir veya yararlı kılan özelliği veya niteliği; bir şeye bağlanan ruhsal enerji miktarı. 2. Belli bir toplumda, neyin iyi, neyin kötü, doğru veya yanlış, arzu edilir veya edilmez olduğu konusundaki ortak görüşler, standartlar. Sosyalleşme süreci içinde öğrenilen bu değerler, toplumdan topluma, ya da zamana bağlı olarak değişebilmektedir. 3. Bir şeyin matematiksel büyüklüğü veya niceliği; bir değişkenin, ölçümün, vb. sayılarla ifade edilen büyüklüğü, şiddeti. 4. Bir malın ticari değeri”²² olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan ilk iki maddedeki tanımlar konumuz açısından ön plana çıkmaktadır.

Ahlak felsefesinde değer; “olgu bilincinden ortaya çıkan ve olguya, belli duyguları, arzuları, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve eylemleri olan özneye ilişkisi içinde, belli nitelikler yüklemeye belirlenen tavır; öznenin olana, olguya yüklediği nitelik”²³ olarak tanımlanmaktadır. Ahlaki davranış açısından tanımlandığında değer, “bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir kriter demektir. Örneğin, ‘Ahmet iyi insandır’ denildiğinde, Ahmet’in iyi olarak nitelenmesinde kullanılan bir kriter olduğu görülmektedir. Bu kriter Niçin? Sorusu ile bulunabilir. Bu soruya cevap, İnsanlara elinden geldiğince yardım etmektedir. Çünkü insanlara yardım etmek iyidir.”²⁴

²² Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 196.

²³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 201.

²⁴ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam, 1993, s. 19.

Bir inanç olması bakımından değer, “dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir.”²⁵ Aslında bir başka tanımlamada da belirtildiği gibi değer, “insanın fiillerine çeşitli şekillerde rehberlik eden, ideal davranış tarzları veya yaşam amaçları hakkındaki inançlardır.”²⁶

Farklı pek çok tanımlama, değer kavramının içeriğinin de çeşitlenmesine neden olmuştur. Örneğin Meydan, kişinin bilinçli olarak kabul ettiği mutlak değerleri daha yüksek değerler olarak kabul etmekte, bundan dolayı dini değerleri de içeren manevi kutsal değerleri en yüksek değerler olarak nitelemektedir. Bununla birlikte yüksek değerlerin inanç ve ahiret boyutlu olmalarının bireye derinden içsel kontrol sağlaması bakımından bireyin karakterini oluşturan değerlerin bireyin inançları ile uyumluluğu onun karakterinin sağlamlığı açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.²⁷

Çağlar değer olarak; bireylerin düşünce ve eylemlerinde standart olarak ortaya çıkan doğruluk, bireysellik, yardımlaşma gibi kültürel öğeleri olarak adlandırılabilen değerlerdir. Ayrıca değer kavramını “nesne ve olayların insanlarca önemini belirleyen niteliği” olarak tanımlamaktadır. Bunun yanında o, insana ‘ne’ olduğunu gösterdiği kadar, ‘ne’ anlama geldiğini de göstermesi bakımından değerleri, bilincimizin varlığını anlamlandırırken kullandığı referans noktaları olarak nitelendirmektedir. Referans çizgileri silinmiş bir bilinç ve kişiliğin, bütünlüğünü yitirmesi kişiliklerle ve gruplarla bağlantılarının

²⁵ Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 19.

²⁶ Sefer Yavuz, “Çalışan Gençlik ve Dini Değerler”, Editör: Özcan Güngör, *Çalışan Gençlik ve Değerler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s.284.

²⁷ Hasan Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2012, s. 10.

kopması sonucunda kişiliğin dağılacağını ve parçalanacağını belirtmektedir.²⁸ Bu ifadeleriyle o, değerlerin insan kişiliğini oluşturmadaki rolünü vurgulamaktadır.

Akbaş ise “değerlerin, bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışlarını yönlendiren standartlar olarak” tanımlamaktadır. Bu tanım ile değerlerin bireysel kazanımı boyutu öne çıkmaktadır.²⁹

Değerlerin bireysel yönü olmasının yanında bir de toplumsal yönü vardır. İnsan toplum içerisinde soyutlanmış değildir. Aynı zamanda insan toplumsal sistem ağını oluşturan bir ilişki merkezidir ve bu merkezi insanı insan yapan değerler oluşturmaktadır.³⁰

Toplumsal değerler; “toplumun yaşam amaçlarına, gayelerine referans olan, yaşama yerleşmiş ve toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen inanç, ortak düşünce, yargı, amaç ya da hedeflerdir.”³¹

²⁸ Adil Çağlar, “Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi”, Editör: Müzeyyen Sevinç, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 305-306.

²⁹ Oktay Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 44.

³⁰ Çağlar, “Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi”, s. 306.

³¹ Yakup Keskin, “Değerlere Genel Bir Bakış: Tanımı, Özellikleri, İşlevi ve Sınıflandırılması”, Editör: Mustafa Köylü, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 22.

Toplumsal değerler, ‘sosyalleşme, sosyal bilinç, norm ve grup ruhu’ gibi kavramlar ile de tanımlanabilmektedir.³²

Değer kavramına tüm bu bakış açılarını da içine alacak şekilde bir bütün olarak yaklaşırsak, değeri, insanın eylemleri belirleyen, yöneten, yönlendiren ve bu eylemlerinin temelindeki ilkeler şeklinde değerlendirebiliriz. Bu bakış açısıyla, bir varlık olarak insanın bütün eylemleri mutlaka bir “değer”le ilgilidir, her bir insan davranışı bir değer ile ilişkilidir. Buradan hareketle değer; “doğruluk, namuslu olma, iyilikseverlik gibi kutsallığı olan, sahip olunduğu takdirde insanı yücelten; bunlara sahip olmayanlarla kıyaslandığında kendi varlık alanında ona ayrıcalık ve erdem kazandıran ilkeler” şeklinde tanımlanabilir.³³

Sonuç olarak ‘Değer’ kavramının; felsefe, sosyoloji, psikoloji, ilahiyat gibi birçok sosyal bilim disiplini tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Bu disiplinler değer kavramını kendi alanları açısından incelemiş, bundan dolayı çeşitli değer tanımları ortaya çıkmıştır. Bu tanımlamalardan her birisi kavramın farklı yönlerini ortaya koymaktadır.

Toplum içerisinde her birey bir mevkiye sahiptir ve bu mevki için toplumun biçimlendirdiğı çeşitli roller vardır. İçinde bulunduğumuz mevkii ve bu mevkinin gerektirdiğı roller bize neler yapmamızı, neler düşünmemizi, nelere kıymet vermemiz

³² Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, s. 44.

³³ Enver Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler-İslami Erdemler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12 S. 1, Bursa, 2003, s. 52.

konularında fikir vermekte, yol göstermektedir.³⁴ Araştırmamızın konusunun amacı ve sınırları doğrultusunda bir bütünlük açısından ‘Değer’i eğitim/din eğitimi ile bağlantılı olan kısmını ele almaya çalıştığımızda ‘Değer’ kavramı ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Değerler hem mevki ve rollerin içinde bulunduğu durumları inşa ederken hem de fikir verme, yol gösterme esnasında değerlerden yararlanılır. Bu açıdan değerler vasıtasıyla bireyin kişiliğini inşa etmek gibi hayatın her alanında yararlanabileceğimiz, hayatın her alanına etki etmesi açısından değerleri eğitime ve din eğitimine konu etmekteyiz.

Örneğin ahlaki değerler olumlu hedefler gösterirler. Bu şekilde olumlu davranış ve eylem imkânı sağlamış olurlar. Ahlaki değerler ve onun gibi değerlerin varolup gerçekleşmesiyle birey, toplum ve insanlığın varlığı meydana gelir. Sahip olunan değerlerle bireyler bir arada tutunarak toplumu oluşturur.³⁵ Bununla birlikte değerlerin öğrenilmesi daha çok rol öğrenilmesi şeklinde sosyal öğrenme olarak kabul ettiğimizde ise değerlerin ancak arkalarında toplumun desteği bulunduğu takdirde kuvvetli bir zeminde oluşacağını vurgulamak gerekmektedir.

d. Modelleme (Sosyal Öğrenme Kuramı)

Kendi davranışlarını, başkalarının davranışlarını gözleyerek, şekillendirmeyi temel alan bir öğrenme süreci olarak tanımlayan görüş, Aristo ve Platon’a dek uzanmaktadır. Yakın zamanda bu konuyu deneysel olarak araştıran ilk psikologlar ise, Thorndike, Miller, Dollard ve Watson’dur. Ancak Bandura “Düşünme ve Etkinliğin Sosyal Temelleri” adlı eseriyle,

³⁴ Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 50.

³⁵ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 4.

gözlem yoluyla öğrenmeyi sistematik bir bütünlüğe ulaştıran ilk psikolog olarak bilinmektedir.³⁶

Davranışçılara göre, birçok davranış zincirleme yoluyla pekiştirilerek öğrenilir. Ancak gündelik hayatta her aşama için uzun uzun uğraşmaz, ilgili davranışı gösteren birini model alarak öğreniriz. Buna gözlem öğrenmesi veya taklit de denir. Kasıtlı bir öğretim olsun veya olmasın, gündelik hayattaki karşılıklı ilişkilerdeki öğrenmelerimiz genellikle sosyal öğrenmedir. Konuşmak, yemek, içmek, bisiklete binmek, araba kullanmak gibi eylemleri başkalarını gözleyerek öğreniriz.³⁷

Bandura'nın kuramı; insan davranışları sadece pekiştirme yoluyla biçimlendirme değil, aynı zamanda bilişsel, davranışsal ve çevresel faktörlerin karşılıklı etkileşimiyle açıklandığını savunarak sosyal öğrenmelerimizi açıklayan bir kuramdır.³⁸ Dolayısıyla birbirini sürekli olarak etkileyen üçlü karşılıklı belirleyici olan “birey, çevre, davranış” Bandura'nın geliştirdiği bu kuramın en önemli yapı taşıdır.³⁹

³⁶ Ayhan Aydın, *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016, s. 214.

³⁷ Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 174.

³⁸ Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 174.

³⁹ Ali Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 212.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1.AİLE

1.1.1. Ailede Eğitimin Önemi

Birey için tüm eğitim faaliyetlerinin başlangıcı ve temeli ailede verilen eğitimidir. Dolayısıyla ailenin eğitim açısından önemli bir yer olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Aile din eğitimi açısından da önemli bir yere sahiptir. Nitekim, ailenin kişilik gelişimi üzerindeki etkisi büyüktür ve bu gelişim alanlarından biri de dini gelişim olarak kabul edilmektedir.

Gelişim psikologları, bireyin sahip olduğu tüm alanların bir bütün olarak ilerlediğini kabul etmektedir. Dolayısıyla bireyin gelişimini esas alan eğitim süreci, onun tüm alanlardaki gelişimini birlikte bir bütün olarak değerlendirmek ve buna yönelik olarak eğitim sürecini planlamak durumundadır. Aile eğitimi de bireyin fiziksel, bilişsel, inanç gibi bütün yönleriyle ilgilidir. Bu bakımdan eğitimin bir bütün olduğu kabul edildiğinde, bu bütün içerisinde din boyutunun göz ardı edilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla aile eğitimi içerisinde din eğitiminin de yer alması gerekmektedir.⁴⁰

Aile, bireyin eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Doğumundan itibaren öğrenme sürecine başlayan birey, hayatının ilk anlarından itibaren bazen bilinçli bazen bilinçsiz bir şekilde öğrenmektedir. Bu durum, haliyle ailede verilecek eğitimin bireyin tüm eğitim hayatı için bir temel olarak görülmesine sebep olmaktadır. Ayrıca aile eğitimi, bireyin ilerleyen

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 163.

yaşlarında farklı eğitim ortamlarına girmesi ile sona ermemektedir. Nitekim okul eğitimi sürecinde aile eğitimi de devam etmekte, aile ve okul arasında bir bağ bulunmaktadır. Bilgin bu ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:

“Bilginin davranış haline dönüşmesi, bilgili kişinin iyi ahlaklı, karakterli kişi olması, o bilgilerin duygularla bütünleşmesine bağlıdır. Duygular ise, okul çağından çok önce insanda vardır ve belli yönlerde şekil almaya başlamışlardır. Eğitim için okul çağını beklemek, okulun başarısını tehlikeye atmak demektir. Okul, duyguların davranışlar şeklinde somutlaşmakta olduğu bir dönemde onları bilgi ile bağdaştıracak, bu yolla yararlı olacaktır. Eğer okul öncesinde duygular geliştirilmemiş ve doğru yönlendirilmesine çalışılmamışsa, okulun verdiği bilgiler büyük çapta eğreti kalacak, çocuk onları ezberleyecek, fakat kendisine mal edemeyecektir.”⁴¹

Bilgin bu ifadeleriyle, okul öncesinde ailede verilecek eğitimin kalitesi ile okulda verilecek eğitimin kalitesi arasında bir bağ kurmaktadır. Ona göre çocuk, okul eğitiminden önce ailede iyi bir duygu eğitimi almamışsa ve bilgi-duygu ilişkisini doğru bir şekilde kuramamışsa olumsuz davranış örnekleri göstermesi muhtemeldir. İyiyi-kötüyü, doğruyu-yanlışını teorik olarak öğrenip kuralları ezberlediği halde birçok olumsuz davranışı sergilemesi öğrendiklerini benimseyememiş, olumlu davranışlarını içselleştirememiş olduklarını göstermektedir.⁴²

⁴¹ Beyza Bilgin, *İslam'da Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 131.

⁴² Bilgin, *İslam'da Çocuk*, s. 131.

1.1.2. İlk Çocukluk Dönemi Eğitiminde Ailenin Önemi

İlk çocukluk yıllarında kazanılan davranışların pek çoğunun, bireyin kişiliğini, tavrını, alışkanlıklarını, inanç ve değer yargılarını oluşturduğu gözlenmiştir. Gelişimi bir süreç olarak ve belli dönemlere ayırarak inceleyen gelişim psikologları, ilk çocukluk dönemindeki eğitimin, bir sonraki dönemin temelini oluşturduğunu iddia etmekte ve bu sebeple yaşamın ilk yıllarını, çocuğun ilerideki yaşamını etkileyecek olması bakımından önemli bir süreç olarak görmektedirler.⁴³

Erikson, psiko-sosyal gelişim evrelerini sekiz aşamaya bölmüş ve bu sekiz evrede bireyin çözmesi gereken karmaşaların veya çatışmaların yer aldığını ifade etmiştir. Bundan dolayı bir evreden diğer bir evreye başarılı bir geçişin gerçekleşmesi için bu karmaşaların çözümü bir sonraki gelişim aşamasına sağlıklı biçimde ulaşmanın ön şartıdır. Yani birey, bir evrenin karmaşasını çözüme kavuşturamazsa kişilik gelişimi bu evreye takılacağı için tam olarak gelişmeyecektir.⁴⁴

Çocukluğun ilk yılları, kişiliğin oluşmasındaki ve Erikson'un ifade ettiği evrelerin başarılı bir şekilde geçilmesinin önemiyle birlikte bu dönemde çocuk, derin ve köklü aile ilişkileri içinde büyümekte; varlığının özünü ailesinden almaktadır. Bu özü oluşturacak temel, aileden gelen değerlerle geliştirilecek, biçimlendirilecek ve yapılandırılacaktır.⁴⁵ Dolayısıyla, anne-babalar, çocuğun okul öncesindeki sürecini, ona sadece beslenme ve

⁴³ Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, s. 25.

⁴⁴ Aydın, *Eğitim Psikolojisi*, s. 92.

⁴⁵ Tuncel Altınköprü, *Şahsiyet Analizi*, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 68.

sağlıklı bir bakım sunma açısından önemli görmemeli, aynı zamanda çocuğun kişiliğinin gelişmesi ve aile ortamında büyümesi açısından da bu döneme önem göstermelidirler.

Temeli sevgiye, güvene, bağlılığa ve karşılıklı anlayışa dayanan aile hayatı çocuk eğitiminde okuldan önce en elverişli çevredir.⁴⁶ Anne-baba-çocuk arasında oluşan “duygusal bağ”⁴⁷, öğrenme için temel zemini oluşturmaktadır. Bundan dolayı ilk çocukluk dönemindeki çocuğun en güçlü öğrenme yaşantısını anne-baba ve kardeşlerin bir arada bulunduğu ev hayatı oluşturur.⁴⁸ Anne-baba böyle bir ortamı oluşturması ile çocuklarını uygun şartlar altında eğitebilirler. Bu durum aile ortamındaki eğitimin avantajını göstermektedir. Dolayısıyla duygusal ortamın varlığı; hem aile yuvasının sağlıklı yürütülmesinin temel unsuru hem de çocuğun iyi eğitilmesinin de ön koşuludur.⁴⁹

Çocuk; sevgi, güven ve bağımsızlık duygularıyla birlikte sevgi yüklü ilgiye de ihtiyaç duyar. Bu duygular anne-babası tarafından dengeli ve sürekli verildiği ve hissettirildiği takdirde çocuğun gelişimini olumlu yönde etkileyecektir. Çocuğa iyi bir eğitim verilmesinin temeli bu temel duygusal ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır.⁵⁰

⁴⁶ Fikret Kanad, *Pedagoji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 110.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Saban, *Öğrenme-Öğretme Süreci*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000.

⁴⁸ Ali Baz Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, Akademik Gelişim Yayınları, İzmir, 2015, s. 164.

⁴⁹ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 141.

⁵⁰ Norma Razon, *Çalışan Anne ve Çocuk*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1983, s. 32-33.

Duygusal olarak belirli ihtiyaçlarının karşılanmış olması, çocuğun eğitimi için bir ön şarttır. İlk dönemlerden itibaren temel güven duygusunun verildiği bir ortamda bulunan çocuk, hem ilerleyen dönemde ihtiyacı olan güven ve cesaret duygusunu kazanacak hem de bu duygular onu yeni şeyler öğrenmeye hazır hale getirecektir. Duygusal anlamda tatmin duygusu yaşamamış çocukların yeni şeyler öğrenmeleri, bu ihtiyacı karşılanmış bireylere göre daha zor olacaktır. Ayrıca anne-babaların bu dönemde çocukların duygusal gelişimlerine yönelik yapacakları katkı, duygusal gelişimde büyük adımlar atan okul öncesi dönemdeki çocukların duygusal olarak farkındalık kazanması, empati duygusu geliştirmesi, başkaları ile iletişim becerisi gibi hususlarda gelişimi açısından büyük önem taşır. Aynı zamanda bu dönemdeki çocuğun olumsuz duygularla başa çıkması daha iyi hale gelirken, bu durum gelişmekte olan ahlaki duygularına da katkı sağlar.⁵¹

Çocuk aileye bağımlı olduğu dönemde yani okul çevresiyle tanışmadığı dönemde öğrenmeye oldukça açıktır. Henüz kötü hiçbir alışkanlık kazanmamış ve dış çevreyle tanışmamıştır. Bu dönemde çocuk, duygularını nasıl kontrol edeceğinden bir işi nasıl yapması gerektiğine kadar birçok şeyi çevresinden görerek öğrenecektir.⁵²

Arı, erken çocukluk dönemindeki eğitimi, aktif katılımını sağlaması, kendisi ve çevresi ile uyumlu ilişkiler geliştirmesini sağlaması, bireysel farklılıkları gözetken, çocuğun gelişim düzeyine uygun bilgi, beceri ve alışkanlıklarını kazandırması bakımından bütün

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Tekin, *Annelere Uygulanan Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının Annelerin Duygularını Yönetmelerine Ve Çocuklarının Olumsuz Duyguları İle Baş Etmelerine Etkisinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2016.

⁵² Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 144.

gelişim alanlarını kapsayan bir eğitim olarak değerlendirmektedir. Ona göre böyle bir eğitim, kaliteli bir eğitimidir.⁵³

Çocuklarının gelişim alanlarına yönelik bir eğitim vermeye çalışan anne-babalar, çocukta oluşacak değer yargılarını da yine aile ortamının yönlendirmesiyle oluşturmuş olacaktırlar. Buradan hareketle çocuğun yetiştiği ailenin yapısı, genişliği, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi, çocuğun duygusal ve toplumsal gelişmesini etkileyecektir.⁵⁴ Dolayısıyla aileye bağımlı olduğu dönemde çevresinde gördüğü herşeyi almaya, bir anlamda eğitime en uygun ve en açık durumdadır. Anne babalar bu dönemi iyi değerlendirmelidir. Bu dönemde, aile ortamı, anne-babanın çocuğa karşı yaklaşım tarzı, çocukla kurulan iletişimin şekli, dolayısıyla bu dönemde verilen eğitim çok önemlidir.

Bu bilgiler çerçevesinde ilk çocukluk döneminde aile eğitiminin önemi iki açıdan ortaya çıkmaktadır. Bunlar; “duygusal ortamın varlığı ve etkisi” ve “ilk çocukluk döneminin (2-6 yaşın) çocuğun eğitilmesinde etkin olması”dır.⁵⁵

1.1.3. Ailede Din Eğitiminin Önemi

Din eğitiminin gerekliliğine dair yapılan açıklamaların pek çoğu, dinin insan için fitri bir ihtiyaç olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Ailede din eğitiminin genel olarak dayandığı temel de bu ilkeye dayanmaktadır. Fıtrat; İslam’da dine yönelme ve insanın doğuştan sahip

⁵³ Meziyet Arı, “Türkiye’de Erken Çocukluk Eğitimi ve Kalitenin Önemi”, Editör: Müzeyyen Sevinç, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 35.

⁵⁴ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 136.

⁵⁵ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 141.

olduğu tabiat olmasıyla insana özel bir kabiliyet olarak verilmiştir. İnsanın yaratılış gereği sahip olduğu fitratını, iyi ve doğru şekilde koruması, doğumu ile birlikte dahil olduğu, yetiştiği, içinde yaşadığı sosyal çevre ile ilişkilidir.⁵⁶ Dünyaya gelen çocuk için ilk sosyal çevre, kendisini yetiştiren anne-babasının olduğu aile ortamıdır. Dolayısıyla anne-babanın oluşturduğu ve çocuğuna sunmuş olduğu sosyal çevre, çocuğun fitratını iyi ve doğru bir şekilde koruyup koruyamayacağını büyük ölçüde belirler. Çocuğa sunulacak iyi bir aile ortamı bu noktada büyük önem arz eder.

Çocuğun ahlaki kuralları benimsemesi büyük oranda aile ortamının yapısına bağlıdır. Bu konuda Parladır; ahlak kurallarının çocuklukta sathi şekilde öğrenildiğini, çocuğun davranışlar hakkında iyi-kötü şeklinde değerlerini çevreden duyarak kazandığını ve vicdanın sesinin, anne-babanın sesinin yankısı gibi olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁷ Bu açıdan çocuk, anne babasının kendisine sunmuş olduğu aile ortamında neyin iyi, neyin kötü olduğunu, vicdanlı olmayı, neye değer vermesi gerektiğini öğrenir. Öğrenme, bu dönemde çocuğun yapmış olduğu davranışlar sonucu karşılaştığı iyi ya da kötü sonuçlara göre belirlenir.

Çocuklar ilk dönemlerden itibaren değerleri ve kuralları, etkileşimde buldukları ölçüde ve kendilerine haz veya elem türünden etkileri derecesinde çevrelerinden öğrenmektedirler. Öğrendikleri bu değerler arasında din de vardır. Hatta bazı kural ve değerler dini bir kaynaktan beslenmekte ve şekillenmektedir. Böylece, çocuklar ilk

⁵⁶ Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 23.

⁵⁷ Selahattin Parladır, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, İzmir, 1996, s. 52.

dönemlerden itibaren dini değerlerle etkileşimde bulunmakta, bu değerlerle karşılaştıkları ilk ortam da yine aile olmaktadır.⁵⁸

Ailenin çocuğun dini gelişiminde ne denli etkili olduğu, sadece sosyolojinin değil, aynı zamanda psikolojinin verileri ile de ortaya konabilir. Erken çocuklukta dini bilinçlenme; psikolojik faktörlerle ve çocuğun erken eğitimi ile açıklanabilir. Araştırmalar bu bilinçlenmenin belirgin hale gelmesinde çocuğa yakın kişilerin etkisinin başlıca etmen olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır. Buna göre, dini formasyonda rol alan etkenler, önem sırasına göre öncelikle aile olarak belirlenmiştir. Bu etkenlere çocuğun daha sonraki eğitim alanı olan ‘okul’ ve ‘çevre’ etkenlerini de ekleyebiliriz.⁵⁹ Çocukta dini bilinçlenmenin eğitimle sağlanabileceği ve bu eğitimin ilk gerçekleşme ortamının aile olması, erken çocuklukta ailede din eğitiminin önemini göstermektedir.

Ailedeki din eğitiminin önemi, sadece sosyoloji ve psikolojinin verilerine dayanmamaktadır. Bu noktada İslam dini, ortaya koyduğu ilkeler ile aile ortamının kişi üzerinde ne denli etkili olabileceğini çok çarpıcı ifadelerle açıklamaktadır. Örneğin, “Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.”⁶⁰ hadisi, aile ortamının bireyin dini gelişimi üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Anne ve babanın verdiği eğitimin önemi bu hadis ile de vurgulanmaktadır. Çocuğun fitratı gereği sahip olduğu dinin doğal bir yetenek halinden, fiziksel ve bilişsel olarak gelişerek dinin bilinç ve idrâk halini alması ise uzun bir zamanı gerektirmektedir. Çocuğun doğumuyla başlayan bu süreçte, belirtilen zamanın çoğu aile ile

⁵⁸ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s.170.

⁵⁹ Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 89.

⁶⁰ Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 2; Müslim, Kader, 22.

birlikte geçmektedir. Bu çerçevede, karakterin oluştuğu ilk çocukluk yılları, aile-çocuk-din ilişkisi için kritik bir dönem kabul edilebilir. Bu sebeple çocuklara, diğer yaşantıların, değerlerin aktarılmasında olduğu gibi dini yaşantının, değerlerin aktarılmasında din ve eğitim açısından anne-babaya bazı sorumluluklar düşmektedir.⁶¹ Bilinçsiz bir etkilenmenin olduğu yaşamın ilk yıllarında tüm sorumluluk bizatihi çocuğu yetiştiren kişilerde, yani anne-babalardadır. Nitekim belli bir yaşa kadar İslam dini bireyden sorumluluğu kaldırmış, bu konudaki sorumluluğu onu yetiştiren anne-babaya yüklemiştir.

Eğitim açısından düşünüldüğünde durum benzer bir şekildedir. Erken çocukluk döneminde çocuğun dini açıdan bir sorumluluğu olmamakla birlikte, ailenin onu en iyi şekilde yetiştirmesi görev ve sorumlulukları arasındadır. Çocukta doğuştan getirdiği inanma eğilimi, ailesi tarafından eğitildiğinde düşünce ve davranış şeklini alabilir.⁶² Bununla birlikte erken yaşlardaki çocuğun ruhunu ve benliğini kazanması toplumsal süreç vasıtasıyla gerçekleşmektedir.⁶³ Bu toplumsal süreç aile kurumuyla birlikte başlamakta ve temel etkilerinin bu süreçte ortaya çıktığı gözlenmektedir.⁶⁴

Ailedeki din eğitiminde Tosun'un ifadesiyle iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri "kasıtlı olarak davranış geliştirme"⁶⁵ diğeri ise "kültürleme" veya

⁶¹ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, s. 24.

⁶² Yiğit, "Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi", s. 183.

⁶³ Georg H. Mead, *Geist, Identitaet und Gesellschaft*, Çev. Ulf Pacher, Baden Baden 1973, p. 28'den aktaran: Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 165.

⁶⁴ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 165.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 163.

“sosyalleşme”⁶⁶ kavramlarıdır. Bu çerçevede her iki boyut vasıtasıyla ailedeki din eğitiminin önemi tekrar ortaya çıkmaktadır.

1.2.ÇOCUK

1.2.1. İlk Çocukluk Dönemi

Gelişim, öğrenme ve olgunlaşma etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan bir üründür. Yani olgunlaşma ve öğrenme ile gelişim sağlanabilir. Bu açıdan çocuğun yeterli olarak gelişimini sağlamak için duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen bir eğitimle birlikte çevre tarafından öğrenme olanakları sağlayan bir ortam sunulmalıdır.⁶⁷ Bu nedenle gelişimi sağlamak bakımından, anne-baba ve öğretmenin rolü, büyük bir öneme sahiptir.

Gelişim psikologları insanın gelişimini belli dönemlere ayırarak incelemeyi tercih etmektedirler. Buna göre bebeklik döneminin bitiminden okul çağına kadar geçen 2-6 yaş arasındaki dönem “ilk çocukluk” olarak isimlendirilmektedir.⁶⁸ İlk çocukluk dönemi, bireyin gelişim dönemleri içerisinde, bireyin ileriki hayatının temellerini oluşturması bakımından en önemlisi ve en etkilisidir. Nitekim ilk çocukluk yılları karakterin ve hayatın şekillendiği dönem olarak kabul edilmektedir. Birey, hayatının ilk 6 yılında tüm gelişim aşamalarının birçoğunu büyük oranda tamamlama safhasına ulaşmaktadır. Özellikle 2-6 yaş dönemindeki

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 164.

⁶⁷ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 3-4.

⁶⁸ Bekir Onur, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 248.

çocukta kişilik ve benlik gelişimini oluşturan ahlak, zihinsel, ruhsal ve sosyal gelişim belli bir noktaya ulaşmış bulunmaktadır.⁶⁹

Kişilik ve benlik gelişiminin yanı sıra, dini gelişim açısından da ilk çocukluk dönemi büyük önem taşımaktadır. Örneğin R. Goldman kişinin gelecekteki dini yaşantısının şekillenmesinde çocukluk döneminde edindiği dini izlenimlerin etkili olduğu görüşüyle çocukluk döneminin önemini vurgulamaktadır.⁷⁰ Goldman, dini gelişimi Piaget'in bilişsel gelişim kuramı üzerine kurgulamaktadır. O, dini gelişimi bilişsel gelişim ile birlikte ilerlediği kanaatindedir. Ortaya koymuş olduğu dini gelişim kuramının dönemleri de Piaget'in bilişsel gelişim dönemleri ile benzeşmektedir. Aslında o bilişsel gelişime paralel bir dini gelişim düşünülmektedir denilebilir.

Bu durum, ilk çocukluk döneminde verilmesi planlanan bir eğitimde, çocukların gelişim özelliklerini bilmek gerektiği ilkesine götürmektedir. Bu ilke sadece dini gelişim ya da din eğitimi için değil, eğitimin temel bir ilkesi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

⁶⁹ Halil Apaydın, "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12-13, Samsun, 2001, s.319; Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2004, S. 11, s. 137.

⁷⁰ Cemil Oruç, "Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramının Erken Çocukluk Din Eğitimi Yansımaları: Ronald Goldman'ın Bulguları Çerçevesinde Din Eğitiminin İmkânı", *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul, 2016, s. 373.

1.2.2. İlk Çocukluk Dönemindeki Çocuğun Gelişim Özelliklerinin Bilinmesinin Önemi

İnsanın kişiliğini ve davranışlarını beden, zihin ve duygu yetileri belirlemektedir. Beden, hareket kabiliyetinin, zihin, akıl ve muhakeme kabiliyetinin, duygular ise seçme ve değer verme kabiliyetinin (ahlak) ortaya çıktığı insani kuvvelerdir. Dolayısıyla bu alanlar arasındaki uyumun kurulabilmesi ve devamının sağlanabilmesi bir bütünlük içinde eğitim ile başarılabilir.⁷¹

Anne-babaların, çocuklarının, fiziksel, zihinsel, bilişsel gelişim özelliklerini bilmeleri, çocukla kuracakları iletişim tarzından, onlardan isteyecekleri hedeflerin belirlenmesine; onlara sunacakları eğitim materyallerinin seçiminden, onların ihtiyaçlarını tespiti kadar pek çok noktada yardımcı olacaktır.⁷²

Her gelişim döneminin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Anne-babaların bunun farkında olması, çocuğun ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri açısından önem taşımaktadır. Çocuklarının gelişim özelliklerini bilmeyen anne-babalar, çocuklarının bazı davranışlarını ahlaksızlık olarak niteleyebilmektedir. Bu davranışların o gelişim çağı için doğal bir özellik olduğunu bilmek ve yaşanan durumu normal⁷³ kabul edebilmek, anne-babalara ahlak eğitimi için yol gösterici olabilir.

⁷¹ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 87.

⁷² Ahmet Rahmi Ercan, *Çocuklar Nasıl Öğrenirler?*, Alkım Kitapçılık Yayıncılık, Ankara, s. 21.

⁷³ Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7 S. 2, Sivas, 2003, s. 129.

Bireyin sağlam bir dini kişilik oluşturması ve dengeli dini davranışlar geliştirebilmesi için bu u alanın aralarında uyum gerekmektedir. Bu açıdan çocukluk dönemi özelliklerinin bilinmesi önem taşımaktadır. Freud, ilk yıllardaki gelişimin bilimsel önemine dikkat çekmektedir. Bu nemi, kişilik uyumsuzluğuna ilişkin çalışmalarında ilk kez ortaya koymaktadır. Freud bu çalışmalarında birçok uyum bozukluğu gösteren kişilerin çocukluk yıllarında başarısız deneyimlere sahip olduklarını saptamıştır. Erikson ise çocukluğun, çocuklar üzerinde doğumdan olgunluğa kadar süregelen klinik çalışmalarına dayanarak, insanı insanlığa başlatan ilk sahne olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu dönemin bireyin kendine özgü yeti ve eksikleri yavaş ve açık bir şeklide geliştiren bir ortam olduğunu söylemektedir.⁷⁴

Gelişim bir bütündür ve bireyin fiziksel, zihinsel, ahlaki, duygusal gelişimleri birbirini etkilemektedir. Bu gelişim özelliklerini bilmek, din eğitimi sunacak kişiler açısından bir gereklilik olarak görünmektedir.⁷⁵ İlk ocukluk döneminde bireyin din eğitiminden sorumlu olan anne-babaların da bu büyük sorumluluğu yerine getirebilmesi için bu konu hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bir bireyin yetiştirilmesi gibi çok önemli bir sorumluluğu üstlenen anne-babaların, gelişim özellikleri açısından çocuğunu tanınması, ona sunacağı eğitimin kalitesini doğrudan etkileyecektir. Bu bilgiler modelleme yoluyla eğitim konusunun anlaşılması açısından da önemlidir.

Plowden Report adlı raporda erken çocukluk dönemindeki çocuklara verilecek dini bilgilerin onların gelişim özelliklerine uygun olup olmadıklarının incelenmesi sonucunda bu özelliklerin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Raporda gelişim özellikleri dikkate

⁷⁴ Yavuzer, *ocuk Psikolojisi*, s. 35-36.

⁷⁵ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 168.

alınmaksızın bilgiler sunulduğunda, çocuğun şaşırması ve bunalmış olduğu gözlemlenmiştir.⁷⁶ Raporun devamında ise din öğretiminin matematik öğretimi gibi, insan zihninin gelişme dönemleri göz önüne alınarak yapılması ve çocukların öğrendikleri bilgileri içselleştirebilmeleri ve kullanabilmeleri için çocuğun zihin yapısına uygun düzeyde bir din eğitiminin olması gerektiği belirtilmektedir.⁷⁷

Selçuk çocuk merkezli yaklaşım ile çocuğa sunulan içeriğin özenle seçilebilmesi için gelişim psikolojisinin bulgularından yararlanılması gerektiğini ve psikolojinin bulguları ile eğitim programlarını çocuğun kabiliyetini dikkate alarak düzenlemesine yardımcı olacağını vurgulamaktadır.⁷⁸

Bireyin biyolojik, psikolojik ve davranışsal yetenekleri doğumdan itibaren yaşadıklarıyla şekillendiği ve geliştiği⁷⁹ bilinmektedir. Dolayısıyla bu durum dikkate alındığında, ilk çocukluk dönemi çocuğunun gelişim özelliklerinin dikkatli bir şekilde incelenerek anne-baba tarafından çocuğun yetiştirilmesinde bu özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sonuç olarak çocuğun gelişim evrelerindeki özelliklerinin bilinmesiyle, eğitiminin diğer alanlarında olduğu gibi din eğitiminde de başarılı sağlanabilir. Çocuğu anlamaya

⁷⁶ Muallâ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, s. 66.

⁷⁷ Palmer, “Child Centred R.E.”, p. 65’den aktaran: Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 66.

⁷⁸ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 67.

⁷⁹ K. Sayar, M. Dinç, *Psikolojiye Giriş*, DEM Yayınları, İstanbul, 2017, s. 109.

çalışmak, onun geçirdiği dönemin özelliklerini farketmekle mümkündür. Bu ise verilecek bir eğitimin planlamasında daha doğru tercihlerin yapılmasını sağlayabilir. Anne-babalar, çocuklarının, hangi yaşta ne tür dini deneyimlere hazır bulunduğunu öğrenmenin yanısıra, bireysel farklılıklarını da keşfetmeye çalışmalı ve bu doğrultuda eğitim metodunu belirlemelidir.⁸⁰ Değer eğitimi kavramının, moral-ahlaki-kişilik ve sosyal ve duygusal gelişim aşamalarıyla ilişkili olduğu⁸¹ göz önünde bulundurulduğunda bu açıdan çocuğun gelişim özellikleri genel de eğitim özel de ise din eğitimi, konumuzla alakalı olarak ise değer eğitimi açısından bilinmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1.2.3. İlk Çocukluk Dönemi (2-6 Yaş) Gelişim Basamakları

2-6 yaş arasındaki çocuk için bu dönem gelişiminin kapsam ve hız bakımından yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemin doğumdan itibaren başlamasıyla fiziksel, bilişsel, kişisel, duygusal ve sosyal gelişim açısından oldukça önemli ve geleceği belirleyen özellikler kazanılmaktadır. Bu dönemin sağlıklı ve anlamlı bir şekilde geçirilmesi sonucunda çocuğun kapasitelerinin üst seviyeye çıkacağı ve yaşam süreci içerisinde kendini gerçekleştirme şansını bulabileceği öngörülebilir.⁸²

⁸⁰ Yiğit, “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, s. 184.

⁸¹ Gülden Uyanık Balat, Asude Balaban Dağal, *Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi Etkinlikleri*, Kök Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 12.

⁸²Oktay Aydın, “Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri”, Editör: Müzeyyen Sevinç, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 132.

İnsan vücudunda anne karnından başlayarak birçok büyüme, gelişim ve değişimler görülür. Gelişim süreçleri doğumla beraber vücudun bütün bölümlerindeki yapısal ve işlevsel olarak hızlı bir şekilde meydana gelen değişikliklerdir.⁸³

Gelişim, insanın süreklilik ve değişimine ilişkin geniş kapsamlı ve çok disiplinli çalışmaları daha düzenli ve kapsamlı hale getirmek için çoğu zaman fiziksel, bilişsel, duygusal ve toplumsal olmak üzere üç genel alana ayrılmaktadır.⁸⁴ Bu üç genel alan 5 evrede incelenmektedir:⁸⁵

1. Fiziksel ve Motor Gelişim
2. Bilişsel Gelişim
3. Kişilik Gelişimi
4. Duygusal Gelişim
5. Sosyal Gelişim

1.2.3.1. Fiziksel ve Psiko-Motor Gelişim

Fiziksel gelişim, beden ve fiziksel görünüşteki değişme kadar psiko-motor becerilerdeki gelişimi de kapsamaktadır. Bedensel gelişim boy, ağırlık ve hacimde artışın yanı sıra, vücudun sistemlerinin kendilerinden beklenen fonksiyonları yerine getirecek duruma gelmelerini kapsar. Psiko-motor gelişim ise, bireyin vücudunu kontrol altına almada

⁸³ Mehmet İnan, “Erken Çocuklukta Hareket Gelişimi”, Editör: Müzeyyen Sevinç, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 231.

⁸⁴ Laura E. Berk, *Çocuk Gelişimi*, Çev. Ali Dönmez, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 34.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 35.

gösterdiği becerinin artmasıdır. Yani zihin-kas koordinasyonuna dayalı davranışların gelişimidir.⁸⁶

Bireyin; kas, kemik, sinir sistemi, beyin gibi vücut organlarının büyümesi ve gelişmesiyle organizmanın hareket edebilme yetenekleri motor gelişimle ilgili yaklaşımların birleştiği noktalardır. Motor gelişim farklı bir büyüme ve gelişim süreci değildir. Büyüme ve gelişme sürecinde ortaya çıkan her yeni durum motor gelişimle de ilgilidir. Motor gelişim ve fiziksel büyüme birbirlerine bağlıdır.⁸⁷ Çocuğun hareket sistemiyle ilgili bu gelişimi, sinir sisteminin olgunlaşmasına bağlıdır. Eğer çocuk organik açıdan hazır değilse motor faaliyetlerinde ilerleme ve gelişme mümkün olmaz.⁸⁸

Çocuğun yürümeye başlamasından sonraki dönem, yani 2-6 yaş arası dönem, yoğun bir motor gelişim evresi olması sebebiyle çocukların etkinlik düzeyleri çok yüksektir. Gelişmesi ve büyümesi ilerleyen çocuk, beden kısımlarını kullanmaya başlar. Ayrıca aralarında koordinasyon sağlayarak yeni ve karmaşık beceriler kazanır.⁸⁹

Bedensel hareket ve yetenekler 2-6 yaş dönemindeki çocuklarda nicelik ve nitelik yönünden gelişir. Ancak 2-6 yaş döneminde, 0-2 yaş dönemine oranla fiziksel büyüme daha yavaştır. 2-6 yaş çocukları yeterli fiziksel donanıma sahip olmadıklarından dolayı motor koordinasyon gerektiren etkinlikleri yapmakta zorlanmaktadırlar.⁹⁰

⁸⁶ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 18.

⁸⁷ İnan, “Erken Çocuklukta Hareket Gelişimi”, s. 232.

⁸⁸ Betül Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, Atlas Yayın Dağıtım, İstanbul, 2005, s. 46.

⁸⁹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 92.

⁹⁰ Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 21-22.

Çocuklar, iki yaşından altı-yedi yaşına kadar koşma, atlama, zıplama gibi temel hareketleri yapmaları ileri düzeyde sporla bağlantılı becerilerini de oluşturur. Çocuk bu temel motor becerileri yapmada başarısız ise diğer sporlara katılmayacağından dolayı çocukta uzun süreli olumsuz etkiler görülebilir.⁹¹

Bu dönemde merkezi sinir sistemi hızla gelişir. İki yaşındaki çocuğun beyнинin ağırlığı, yetişkin beyninin ağırlığının %75'i iken; beş yaşında %90'a yani yetişkin beyninin fiziksel büyüklüğüne ulaşır.⁹² Ancak merkezi sistem, gelişimin genel yasası uyarınca (gelişim baştan bedene doğru oluşur) perifer sisteme oranla daha hızlı gelişir. Bu nedenle çocuklar kas-zihin koordinasyonunda, çeşitli güçlüklerle karşılaşır. Örneğin, sağa sola hızla dönüşlerinde, dengelerini yitirirler. Tırmanma, zıplama, topla oynama becerileri de yeterince gelişmemiştir.⁹³

Bu dönemde çocuğun görme duyumu tam olarak gelişmemiş olduğundan dolayı büyük puntolu kitapları inceleyebilir. Küçük kas becerileri ve görsel algılamaları gelişmediğinden dolayı bu dönemdeki çocukların etkinlikleri zorlanmadan ve keyifle yapabilmeleri için büyük fırçalara, kalın pastel boyalara, kalın kurşun ve boya kalemlerine, büyük boncuklara ihtiyaç duyarlar.⁹⁴

⁹¹ İnan, "Erken Çocuklukta Hareket Gelişimi", s. 232.

⁹² Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 25.

⁹³ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 21-22.

⁹⁴ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 26.

1.2.3.2. Bilişsel Gelişim

Bilişsel sözcüğü kavram olarak dünyayı tanıma, anlama ve öğrenmeyi içeren tüm zihinsel faaliyetler anlamına gelmektedir. Bilişsel gelişim ise; Çocukların çevrelerini, dünyayı tanıma, algılama, anlama, öğrenme becerileri ve düşünme özellikleri ile ilişkili bir süreçtir. Bu süreçte çocuklar, hayatı anlama, değerlendirme becerileri ile büyüklerin kopyası olmaktan ziyade kendine has özellikler geliştirirler.⁹⁵

2-6 yaş sırasında çocuklar yeni ve eski algılarını karşılaştırarak etraflarındaki olup-bitenlere karşı daha fazla bilgi edinmeye çabalarlar. Bu yeteneği sayesinde çocuk gelişimsel değişimlerle birlikte okul öncesi dönemde zihinsel işlev daha karmaşık hale gelir. Psikologlar bu değişimleri pek çok kuramsal açıdan incelemişler ve en etkili kuramın Jean Piaget'in tarafından geliştirildiğini belirtmişlerdir.⁹⁶

Piaget, çocuklara ilişkin gözlemlerinden ve deneyimlerinden yola çıkarak, çocukların refleks düzeydeki tepkilerinden olgun bir insanın tepkilerine ve düşünce seviyesine ulaşıncaya dek, dört aşamalı bir süreç geçirdiklerini belirtmektedir.⁹⁷ Piaget; Bilişsel Gelişim'i 4 evre ile açıklamaktadır. Bunlar; Duyusal Motor Evresi (0-2 yaş), İşlem Öncesi Evre (2-7 yaş), Somut İşlemsel Evre (7-12 yaş), Soyut İşlemsel Evre (12 yaş ve sonrası)'dir. Piaget'nin İşlem Öncesi Evre'si ilk çocukluk dönemine denk gelmektedir.

⁹⁵ Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, s. 53.

⁹⁶ Onur, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, s. 252.

⁹⁷ Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, s. 57.

Piaget için “işlem” terimi mantıksal düşünme anlamında gelmektedir.⁹⁸ Çocukların gelişim süreçlerinde, yaşları ilerledikçe düşünce yapılarında niteliksel özellikler kazandıklarını gözlemlenmiştir. Ayrıca çocuklar yaşa bağlı olarak dünyayı anlamlaştırma ve öğrenmede bazı özellikler kazanırlar. Yaşı büyük çocukların daha çok beceri sahibi olmaları, daha bilgin olmalarından ziyade, onların düşünce yapılarındaki temel karakteristiklerin farklılığı sebebiyledir.⁹⁹

Piaget, işlem öncesi dönemdeki gelişmelerin, daha sonraki bilişsel aşamalar açısından belirleyici özellikler taşıdığı görüşündedir. Bundan dolayı bu evreye özel bir önem vermektedir. Bu evrenin başında çocuklar, bir ölçüde sınırlı sözcük dağarcıkları ile simgesel düşünebilmektedirler. Fakat bu evredeki çocuklar, henüz konular arasında mantıksal ilişkiler kuramazlar. Çünkü bu dönemde henüz olayları oluşturan neden-sonuç ilişkilerini anlayacak bilişsel yeterlikten yoksundurlar, mantıksal düşünme gelişmemiştir. Çocuğun eylemleri düşünceye dayalıdır, ama yetişkinlerde görülen anlamda bir mantıktan söz edilemez.¹⁰⁰ Dolayısıyla bu evreye işlem öncesi denmesinin sebebi, çocukların işlem yapacak bilişsel yeterlikten yoksun oldukları içindir.¹⁰¹

İşlem öncesi dönemdeki çocukların en önemli özelliklerinden biri, ben merkezli (egosantrik) düşünce yapısına sahip olmalarıdır. Ben merkezlilik kişinin kendi bakış açısı ile başka bir bireyin bakış açısı arasında ayırım yapamamasıdır. 4-5 yaşlarındaki çocuklar, dünyayı kendi bakış açılarından görmekte ve görünüşle gerçek arasındaki ayırımı

⁹⁸ Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000, s. 87.

⁹⁹ Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, s. 16-17.

¹⁰⁰ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 87.

¹⁰¹ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 38.

anlayamamaktadırlar.¹⁰² Piaget'e göre insanlar doğuştan ben merkezlidir. Yani ben merkezlilik öğrenilmez. İnsanlar, yaşları ilerledikçe ben merkezli olmayı değil, ben merkezli olmamayı öğrenirler. Eğer, uygun yaşantılar geçirilmezse birey, tüm hayatı boyunca ben merkezli kalmaktadır. Başkalarının duygu ve düşüncülerini hiç dikkate almayan, olayları kendi bakış açısından yorumlayan, güçlü bir egoya sahip bireyler buna örnek gösterilebilir.¹⁰³ Bu noktada benmerkezlilik ilk çocukluk dönemi için tamamen bilişsel olarak yeterli olgunluk seviyesine ulaşamamanın ortaya çıkardığı bir durumdur.

Düşünce çeşitli sembollerle gelişir. Bu evrede çocuk, gözle görülebilecek bir yerde bulunmayan bir nesneyi veya insanı temsil eden bir kelime veya sembol geliştirir. Zihinsel semboller geliştirir. Zihinsel semboller görmeyle ilgili olabilir. Dile dayanmazlar. Hareketle ilgilenebilir ve duylardan da yararlanırlar. Bu durum, algılamanın olduğu anlamına gelir. Özetle görüntü bir zihinsel semboldür ve sembol kişiseldir.¹⁰⁴

İlk çocukluk dönemi akıl yürütme açısından da diğer alanlardan farklıdır. İşlem öncesi dönemdeki çocuk tümdengelim ve tümevarım akıl yürütme biçimlerini kullanmazlar. Bunun yerine iki özel durum arasında bağlantı kurarak akıl yürütürler. Örneğin kahvaltıda her gün omlet yiyen bir çocuk, omlet yemediği gün kendisini kahvaltı yapmış saymayabilir.¹⁰⁵

¹⁰² J. Flavell, *Psychology Today*, January, 1986'den aktaran: Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 91.

¹⁰³ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 92.

¹⁰⁴ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 90.

¹⁰⁵ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 93.

İşlem öncesi dönemi farklı kılan bir diğer özellik ise bir şeyin yerine bir başkasını sunma becerisinin gelişmesidir. Bu dönemde özellikle dilin gelişimiyle birlikte düşüncede yaygınlık ve hız görülür. Bu yetenek, çocuğun dili kullanmasını, yorum yapabilmesini, resim çizebilmesini, oyunlarında, sembolik ve inşa oyunlarına doğru yaygınlaşabilmeyi, daha sonra okuyabilmesini, yazabilmesini olanaklı kılar. Bu evrede çocuk hâlâ gerçek kavram şekillerinde başarısızdır. Başka bir deyişle, bir obje grubuna bir sözcük ayıramaz.¹⁰⁶

Sonuç olarak; çocuklar bu dönemde, bir ölçüde nedensel düşünme yetisine sahip olmaktadır. Aynı zamanda bu evrede çocukların bilişsel işlem yetenekleri belirgin bir biçimde gelişmektedir.¹⁰⁷

1.2.3.3. Kişilik Gelişimi

Kişilik, insan davranışlarının tüm yönlerini içeren kavramdır. Ayrıca kişilik, insanları birbirinden ayıran, doğuştan getirdiği ve sonradan kazandığı özelliklerin bir bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kişilik gelişimi ise diğer gelişim alanlarında olduğu gibi bireyle ilişkili olarak bireysel bir hızla ilerlemektedir. Çocukların kişilik, benlik kavramları, çevresindekilerle etkileşimleri sayesinde ve dünyaya karşı tutumları ile gelişmektedir.¹⁰⁸ Bu gelişimin başlaması çocukluğun ilk dönemlerine dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle kişiliğin

¹⁰⁶ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 90.

¹⁰⁷ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 40.

¹⁰⁸ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 72.

temeli yaşamın ilk yıllarında atılmaktadır. Altıncı yaşla birlikte kişiliğin ana hatları ortaya çıkmaya başlar. Son biçimini alması gençlik çağının sonuna doğru olur.¹⁰⁹

Freud'un Psiko-seksüel Gelişim Kuramı da bir kişilik gelişimi kuramıdır. Fakat bu alanda Freud'un öğrencisi ve Psikanalizci bir psikolog olan Erikson, sonraki bütün kişilik gelişimi ve uyumunun daha önceki gelişimden ve uyumdan evrimleştiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Erikson, ilk yaşanan olayların bireyin gelecekteki kimliğini kolaylaştırdığını veya tehlike soktuğunu belirtmektedir.¹¹⁰

Erikson'a göre insan, yaşamı süresince sekiz gelişim evresinden geçmektedir. Her bir gelişim evresinin kendine özgü farklı gelişimsel özellikleri bulunmaktadır. Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Evreleri şu şekildedir:

1. Temel Güvene Karşı Güvensizlik Duygusu (0-1 Yaş)
2. Özerkliğe Karşı Kuşku ve Utanç Duygusu (1-3 Yaş)
3. Girişimciliğe Karşı Suçluluk Duygusu (3-6 Yaş)
4. Başarılı Olmaya Karşı Yetersizlik Duygusu (7-11 Yaş)
5. Kimlik Kazanmaya Karşı Kimlik Karmaşası (11-17 Yaş)
6. Yakınlığa Karşı Yalıtılmışlık (17-30 Yaş)
7. Üretkenliğe Karşı Durgunluk (30-60 Yaş)
8. Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk (60+ Yaş)¹¹¹

¹⁰⁹ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, Özgür Yayın-Dağıtım, İstanbul 1990, s. 82.

¹¹⁰ Onur, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, s. 238.

¹¹¹ Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 87.

İlk çocukluk dönemi Erikson'un "Girişimciliğe Karşı Suçluluk Duygusu" evresini kapsamaktadır.

Erikson, bu dönemde çocuğun "bir kişi olarak kendisine güçlü bir şekilde inanma duygusunun başladığını ve bir kişi olarak yapabileceklerinin neler olduğunu keşfetmeye" çalıştığını ifade etmektedir.¹¹² Yine onun çalışmalarına göre çocuğun "motor ve dil gelişimi, onun fiziksel ve sosyal çevresini daha fazla araştırmasına, daha atılgan olmasına" imkân verir. Çocukta girişkenliğin artmasıyla, problem oluşturan davranışlar da artar.¹¹³ Ayrıca çocuk ihtiyaçlarını elde etmek için daha aktiftir ve saldırgandır.

Girişimciliğe karşı suçluluk duygusu, üç-altı yaş arasında yaşanır. Bu dönem çocukların hem motor, dil ve algı yetenekleri hem de fiziksel olgunlaşma düzeyleri gelişmiştir.¹¹⁴ Ayrıca merak ve araştırma duyguları sebebiyle çocuklar çeşitli faaliyetlerde bulunurlar.¹¹⁵

Bu evrede çocuk oyuncaklara ve çocuk oyunlarına karşı ilgi duymaya başlar. Çocuk artan fiziksel enerjisini, çeşitli etkinliklerle ortaya çıkarmak istediğinden dolayı enerjisi olumlu hedeflere yöneltilmesi gereklidir.¹¹⁶

¹¹² Emel Arslan, Ramazan Arı, "Erikson'un Psikososyal Gelişim Dönemleri Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlama, Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Konya, 2008, s. 54.

¹¹³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 76.

¹¹⁴ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 88.

¹¹⁵ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 59.

¹¹⁶ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 88.

İlk çocukluk okul öncesi dönem olarak da tanımlanır. Bu evrede yetişkinler, çocuğun okul yaşamına hazırlanması için uygun eğitsel yaşantılar düzenlemelidir. Dolayısıyla çocuğun iletişim becerilerinin gelişmesi için, gerekli konuşma olanakları sağlayarak, kendini ifade etmesine fırsat verilmelidir. Ayrıca çocuğa psiko-motor becerilerini geliştireceği ve fiziksel bütünlüğünü etkin şekilde kullanabileceği, yapılandırılmış yaşantı deneyimleri sunulmalıdır.¹¹⁷

Çocuk doğumundan sonra daha ilk aylarda; ağlaması, hareketliliği, yiyeceklere karşı tepkileri, duyarlılığı ve duygusallığı yönünden diğer çocuklardan farklı özellikler gösterir. Çocuğun duygusallık ve hareketlilik bakımından diğer çocuklardan değişik özellikler göstermesi onun mizacının ilk belirtileridir.¹¹⁸

1.2.3.4. Duygusal Gelişim

Çocuk doğduğu andan itibaren davranışlarına bakarak, haz veya elem içinde olup olmadığı anlaşılabilir. Haz veya elem duyguları, ileriki yaşlara doğru özelleşmeye ve çeşitlenmeye başlar. Büyüyen çocukta duygusal davranışlarının çeşidi artar.¹¹⁹ Dolayısıyla ilk çocukluk dönemi, çocuğun bütün duygu çeşitlerinin ortaya çıktığı çağdır.¹²⁰

Çocuklar, küçük yaşlardan itibaren mutluluk, korkma gibi basit duyguları anlayabildikleri ve yaşlarının ilerlemesiyle kıskançlık, şaşırma gibi daha kompleks duyguları anlayıp yorumlayabildikleri birçok araştırma tarafından ortaya konulmuştur. Bu duygular

¹¹⁷ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 88.

¹¹⁸ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1974, s. 196.

¹¹⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 113.

¹²⁰ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 114.

hakkında kurulan diyalogların, çocuğun kendi duygularını ve karşısındakinin duygularını anlayabilme açısından becerileri geliştirmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.¹²¹

İlk çocukluk döneminde pek çok duygunun ortaya çıktığı görülmektedir. Korku, kıskançlık, öfke, endişe, güven gibi bazı tipik heyecan biçimleri ve içe çekilme, gerileme, inkâr, bastırma, yansıtma, negativizm gibi savunma mekanizmaları bu kapsamda ele alınabilir.

Okul öncesi dönemde, çocukların korkularında yaşla paralel olarak farklılaşma ve artmalar görülür. Bu dönemdeki korku, ani ve birdenbire olup çocuğun yeni duruma uyum gösterememesidir. Korkunun oluşumu, çevredeki koşullara, uyarının veriliş biçimine, geçmiş yaşantılara, o andaki fizyolojik ve psikolojik duruma bağlı olduğundan dolayı çocuğun ne zaman ve neden korkacağını saptamak oldukça zordur.¹²² Korku da öğrenilmektedir.

Kıskançlık; sevilen, arzulanan bir şeyin sevgisini ve ilgisini yitirme kaygısı veya bireyin sakladığı kızma duygusu, gücenme durumu olarak tanımlanabilir. Kıskançlığın nedeni ve ortaya çıkma şekli, hem psiko-sosyal etkileşim ortamına hem de çocuğa yöneltilen uyarımlara bağlıdır. Ayrıca kıskançlığın yoğun olarak görüldüğü dönem yaklaşık 1,5 yaşında tanınmasıyla birlikte 4-5 yaşları arasındadır.¹²³

Bireyde öfkeye sebep olan engelleyici nesne ve durumlar, ilk çocukluk döneminde kısa sürer. Araştırmalar sekiz yaşına kadar bu tepkilerin süresinin 5 dakikayı geçmediğini

¹²¹Birsen Palut, “Sosyal Gelişim ve Arkadaşlık İlişkileri”, Editör: Müzeyyen Sevinç, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 316-317.

¹²² Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 99-100.

¹²³ Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, s. 116; Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 97.

göstermektedir. Ayrıca çocukta öfkeden hemen sonra neşeli bir tavır sergilediği gözlemlenmiştir.¹²⁴

Endişe erişkin ve çocuklarda, sorunun bilinmemesine bağlı olarak duyulan belirsiz korku gerginlik, sinirlilik hali olarak tanımlanmaktadır. Okul öncesi dönemdeki çocukta saldırganlık veya bağımsızlık duygularının yeterince ifade edilememesinden dolayı endişeye sık rastlanır. Bunun yanında endişe haline neden olan sebep yeni doğan bir kardeş olabilir.¹²⁵ Aslında bu duygunun bir soruna dönüşmesinde yine anne- babanın etkisinden bahsedilebilir.

Çocuğun bu olumsuz duyguları karşısında anne-babalar, tutumlarına dikkat ederek bu duyguları artıracak ortamları yaratmamaları gerekir. Nitekim, insan hayatında olumsuz duygular da olumlu duygular kadar yer alır. Asıl önemli olan olumsuz duyguların daha az sıklıkla yaşanması gerekliliğidir. Eğer bu olumsuz duygular fazla yaşanırsa kişiliğin temel özellikleri haline gelmekle birlikte sonuçlar ruhsal sağlığın bozulmasına kadar gidebilir.¹²⁶

İlk çocukluk döneminde her birey kendini rahatsız eden kaygı durumlarından kurtulmak için çeşitli mekanizmalar geliştirmiştir. Okul öncesi çocuğun endişeye karşı geliştirdiği başlıca savunma mekanizmaları ‘Gerileme’, ‘İçe Çekilme’, ‘İnkâr’, ve ‘Yansıtma’, ‘Bastırma’ olarak sıralanabilir.¹²⁷

‘Gerileme’ tedirgin edici yeni durumlar karşısında çocuğun kendini daha güvende duyacağı bir önceki uyum düzeyine çekilme girişiminde bulunmasıdır. Küçük çocuğun

¹²⁴ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 103.

¹²⁵ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 103-104.

¹²⁶ Aydın, “Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri”, s. 140.

¹²⁷ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 104.

kardeşinin dünyaya gelmesiyle bebeksi konuşmaya başlaması, bebek gibi kucağa alınmak istemesi, parmak emme ya da alt ıslatma gibi davranışlar sergilemesi gerileyici davranış belirtilerine örnek olabilir.¹²⁸

Okul öncesi dönemdeki çocuk, korkutulduğu ortamlarda genellikle 'içe çekilme' yolunu seçebilir. Tanımadığı biri odaya girdiğinde veya yabancı bir grup çocuk kendisiyle oynamak istediğinde, onları reddeder. Bu tür savunma davranışlarının sonucunda ise birey çevresiyle uyumsuz hale gelebilir.¹²⁹

İnkâr, kişinin gerçeklere gözünü kapayarak, etrafında olanları görmezden gelmesi şeklinde gerçekleşen kendini savunma yöntemidir. Küçük çocukların korktukları zaman elleriyle gözlerini kapatmaları, bu savunma yöntemine örnektir. Böylece tehlikeyi yoksaymış olurlar. Diğer bir ifadeyle bu savunma mekanizması devekuşu gibi başını kuma gömerek kendini koruma çabasıdır.¹³⁰

Yadsıma veya dışa yansıtma kişinin içinden gelen istenmeyen herhangi bir düşünce ya da eylemi, saldırgan arzu, nefret veya tehlikeli olarak algılanan dürtü eğilim ve duygularını, bir başkasına yansıtması durumuna denir.¹³¹

Bilince yansıyan yasak dürtüler, tedirgin edici eğilimler, ürküten duygular ve acı veren yaşantıların bilinçaltına itilmesi olayı bastırmadır. Bir zamanlar bilinçte var olan bu duygular ve dürtüler tehlikeli ve yasak olarak algılandıkları için bilinçdışına atılmışlardır.

¹²⁸ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, s. 93.

¹²⁹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 105.

¹³⁰ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, s. 89.

¹³¹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 106.

İçe bastırılan ve kişiliğin belleğinin erişemediği bu tür duygular çoğunlukla çocukluk çağındaki yaşantılarla ilgilidir.¹³²

Negativizm 2-3 yaşlarında görülen, çocuğun söylenenin aksini yapması, istekleri söz konusu olduğunda inatlaşması bakımından anne-babaları en fazla zorlayan özelliştir. Anne-baba için söz dinlememe, yaramazlık gibi anlaşılrsa da aslında bu davranışlar psikolojik açıdan, kişiliğin belirginleşmesi ve bireyleşme olarak açıklanabilir. İnatlaşma, çocuktaki negativist özelliklerin artmasına ve kişiliğin bu yönde şekillenmesine neden olabilir. Bu noktada anne-babaların çocukları ile kurdukları ilişki önemli hale gelmektedir. Bu tür davranışlar karşısında anne-babanın yapması gereken en uygun davranış, dolaylı yollara başvurmak ve çocuğun üzerine gitmemektir.¹³³

1.2.3.5. Sosyal Gelişim

Pek çok araştırmanın verilerine göre, yetişkinlikte sergilenen tutum ve davranışların temelleri, okul öncesi dönemde atılmaktadır. Örneğin Palut, mutlu kendiyile barışık, gerekli duygusal ve sosyal becerilere sahip bireyler yetiştirebilmenin, eğitim ile mümkün olabileceğini belirterek, sosyal gelişimin önemine vurgu yapmaktadır.¹³⁴

Sosyal gelişim içerisinde özellikle “sosyalleşme” kavramı dikkat çekmektedir. Sosyalleşme, insanın içinde yaşadığı toplumun beklentilerini ve yapmasını istediği davranışları karşılayacak şekilde yetiştirilmesi anlamına gelmektedir. Çocuk, başlangıçta çok

¹³² Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, s. 88-89.

¹³³ Aydın, “Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri”, s. 139.

¹³⁴ Palut, “Sosyal Gelişim ve Arkadaşlık İlişkileri”, s. 311.

çeşitlilik gösteren davranışlara sahipken, gittikçe topluma uyarak toplum tarafından kabul edilen ve beklenen bir sınır içine doğru çekilmesi onun sosyalleşmesi anlamına gelir.¹³⁵

Sosyal becerilerin gelişimi, çocuğun kendine güveni üzerine kuruludur. 1-1.5 yaş civarında çocuk kendisi ve çevresi ayrımını görmeye, çevresindeki kişilerden farklı ve kendine ait özelliklerinin var olduğunu farketmeye başlar. Bu durum onun bir birey olduğunun farkında varması açısından önemlidir.¹³⁶ Çocuk 2 yaşına geldiğinde yürüyebilmesi, objeleri tutabilmesi ve sözcükler kullanarak istediklerini dile getirebilmesi yanında duygularının geliştiği de görülür. Becerilerle birlikte çocuk, bağımsız bir varlık olmaya, çeşitli davranış türlerinin belirli ortamlarda uygulanması gerektiğini öğrenmeye başlarlar. ‘Sosyalleşme Olgusu’nun ilk aşamalarını çevrenin yanında büyük ölçüde anne-babanın etkisiyle geliştirilen bu davranış türleri oluşturur.¹³⁷

3-4 yaşlarındaki çocuklar, dil gelişiminin de etkisi ile dinleme becerisi de kazanmışlardır. Özellikle bebekliklerinde olup bitenleri dinlemekten ve geçmişteki olayları anlatmaktan büyük zevk alırlar. Yaşları ilerlediğinde neler olacağına dair yapılan açıklamalardan da hoşlanırlar. Bütün bu yaşantılar ve aile ortamı, çocukların benlik algısının gelişmesine, sosyalleşmesine, sosyal becerilerinin gelişmesine önemli katkılar sağlar.¹³⁸

Sosyalleşmenin bir diğer boyutu ise oyunlardır. 2-6 yaş arasındaki çocuklar akranları ile oynamaya, grup içinde bulunmanın ilk yaşantılarını elde etmeye başlarlar. Böylece sosyal

¹³⁵ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 146.

¹³⁶ Palut, “Sosyal Gelişim ve Arkadaşlık İlişkileri”, s. 313.

¹³⁷ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 108.

¹³⁸ Palut, “Sosyal Gelişim ve Arkadaşlık İlişkileri”, s. 313.

gelişimleri açısından ilk adımı atmış olmaktadırlar. Çocuk için bu yaşlarda arkadaş edinmek çok önemlidir. Çocuğun başkaları ile kurmaya çalıştığı ilişkilerin sonunda elde ettiği haz ve elemi, onun sosyalleşmesinde büyük önemi vardır. Çocuk, ilk çocukluk çağında başkaları ile ilişki kurmaktan hoşlanmış ise, daha sonraki çağlarında da, başkaları ile ilişki kurmada daha olumlu davranışlar göstermektedir. Eğer bunun aksine çocuğun, bu çağda sosyal yaşantılarında acılarla, engellemelerle karşılaşmış ise, daha sonraki çağlarındaki sosyal ilişkilerinde olumsuz olacağı düşünülmektedir.¹³⁹

4 yaşında ileri düzeye ulaşan soru sorma becerisi, çocukların sosyal gelişimlerini etkileyen unsurlardan birini oluşturmaktadır. Çocuk bu yaşında, 'nasıl' ve 'niçin' sorularını sıklıkla sorar. Anne-babanın, çocuğun sorularına göstereceği tepkiler, çocuğun başkaları ile iletişim kurma ve sosyalleşme durumlarından biri olan soru sorma davranışını etkileyecektir. Sorusunun ciddiye alınması, kendisine merak ettiği hususta bilgi verilmesi, çocukların sosyal gelişimini olumlu yönde etkileyecektir. Bu nedenle anne-babalara çocukların sorularına karşı duyarlı olmaları tavsiye edilir.¹⁴⁰

Sosyalleşme kavramı, çocuğun özyeterlik becerileri elde etmesi ile de ilişkilidir. Kişinin kendine yeter hâle gelmesi şeklinde tanımlanan özerklik, bu dönemdeki çocuğun sosyal gelişimi açısından önemlidir. Okul öncesi dönemde özerkliğin kazanılması çocuğun yemeğini kendi yemek istemesi, yere düştüğünde kendisinin kalkması gibi davranışlarla başlamakta ve daha sonraki dönemlerde gelişmesi devam etmektedir. Anne-babaların

¹³⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 148.

¹⁴⁰ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 110, Bilgin, *İslam'da Çocuk*, s. 154.

çocuklarına sık sık sorumluluk vererek ve bireysel etkinlikler yapmasına fırsatlar vermesi, özerkliğinin pekiştirilmesine, dolayısıyla da sosyal gelişimine katkı sağlayabilecektir.¹⁴¹

1.2.4. İlk Çocukluk Dönemi Dini ve Ahlaki Gelişim

Dini ve ahlaki gelişim de insanın diğer gelişim alanları gibi çeşitli gelişim basamaklarına ayrılarak incelenebilmektedir. Bu basamakların her biri kendine ait çeşitli özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte, çocuklukta dini inancın gelişimine etki eden birtakım unsurlardan bahsetmek mümkündür.

Özellikle çocuk inancının gelişmesinde psikolojik açıdan önemli katkısı olan hususları birkaç madde ile ifade edildiğinde bunlar; 1) Gelişmekte olan çocuğun dışarıdan gelecek dini etkilere ve tecrübelerle karşı ruhen yetenekli ve hazırlıklı olması, 2) Çevrenin sürekli olarak verdiği ya da çocuğun çevresinde hazır bulunduğu hayat şekilleri veya kültürel değerler kanalıyla bilinçli veya bilinç dışı ona kazandırılan alışkanlıkların ve davranışların etki derecesi, 3) Çocuğun kişi-çevre ilişkilerine sahip olmakla yetinmeyip aynı zamanda elde ettiğini ve yaşadığını da kendine özgü bir biçimde yansıtmaya çalışması¹⁴² şeklinde sıralanabilir.

Mehmedoğlu, çocukların diğer gelişim aşamalarıyla birlikte dini ve ahlaki gelişimlerinin önemini şu şekilde açıklamaktadır:

¹⁴¹Aydın, “Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri”, s. 139.

¹⁴² Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 38.

“0-12 yaş arasında bulunan çocukların, din ile ilgili geliştirdiği kavramlar ve imgeleri netleştirmek ve onları gelişim olgusuna konu edinmekteki amaç, çocuklarımızın duygu ve dűřünce dűnyalarında yer eden önemli bir boyutuna; din-değerler ve ahlak alanına açıklık kazandırmaktır. Bu açıklık ve şeffaflığı oluşturmak için son yıllarda bűtűn dűnyada ve űlkemizde yapılan deneysel ve kuramsal araştırmalar ışığında bazı eğitimsel önerileri ön plana çıkarmak gerekmektedir. Çocukların, dini ve ahlaki gelişimlerini sağlıklı biçimde temellendirmenin, onların ruh dűnyalarına son derece önemli katkılar yapacağı psiko-sosyal bir gerçekliktir. Bu bakış açısıyla, diğer gelişim aşamalarıyla birlikte, eř zamanlı olarak yapılacak din eğitim çalışmalarının ruh ve beden sağlığı yerinde olan bireylere ve sağlıklı toplumlara baz oluşturabileceği umulabilir.”¹⁴³

Bu dűnemdeki dini ve ahlaki geliřimleri ele alan biliřsel geliřim psikologları, ahlaki akıl yűrűtme ve karar verme űzerinde durarak çocukların bűyűdűke ahlaki akıl yűrűtmenin nasıl deđiřtiđini ve bu deđiřimlerin hangi etkilerin etkilediđi konusunda çalıřmıřlardır. Toplumsal űđrenme psikologları ise çocukların ahlaki davranıřını etkileyen etkenleri, modellerin, anne-baba bakımının, cezanın, kuralların varlıđının ya da yokluđunun, otorite fiđűrlerinin etkilerini ele almıřlardır.¹⁴⁴

¹⁴³ Yurdađűl Mehmedođlu, “Erken ocuklukta Din ve Ahlak Geliřimi”, Editűr: Műzeyyen Sevinç, *Geliřim ve Eđitimde Yeni Yaklařımlar*, Morpa Kűltűr Yayınları, İstanbul, 2003, s. 346.

¹⁴⁴ Onur, *ocuk ve Ergen Gelişimi*, s. 283.

1.2.4.1. Dini Gelişim

David Elkind, Piaget'nin takipçilerinden olup, genel psikolojik gelişim süreçleri içinde meydana gelen değişimleri dikkate alarak çocukluk dönemi dini gelişiminde gözlemlenen karakteristik özelliklerini belirlemiştir. Ayrıca Piaget'nin teorisini ilk olarak dini gelişime uygulamış ve bu konuda önemli teorilerden birini geliştirmiştir.¹⁴⁵

Elkind zihinsel gelişimin biyolojik kökenlerinin bireyin deneyimleriyle etkileşim içinde olduğu gibi dinin de zihinsel gelişimin tabii bir sonucu olduğunu düşünmektedir.¹⁴⁶ Çocuk zihni çeşitli karmaşıklaşan aşamalardan geçtiğinden dolayı, Elkind dinin tatmin ettiği entelektüel ihtiyaçların da yaşla birlikte değiştiğini belirtmiştir. Elkind, çocukluk dönemi gelişim sürecinde dört tür zihinsel ihtiyaçtan bahsetmiştir. Bunların her biri, çocukluk dönemi gelişim evresinde başlamakta ve hayat boyu devam etmektedir.¹⁴⁷

Elkind, dini gelişimi bebeklik ve ergenlik dönemine de dahil dört aşamadan bahsetmektedir. Elkind'e göre bu aşamaların her birinde dinin farklı bir yönünün bu ihtiyaçları karşılamakta ve bu yönde dini sistemin bireyin zihninde oluştuğunu belirtmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ D. Elkind, *The Origins of Religion in Child.*, p. 35-42'den aktaran Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, DEM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 43.

¹⁴⁶ Hood ve ark., *The Psychology of Religion*, p. 48'den aktaran Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 44.

¹⁴⁷ Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 44.

¹⁴⁸ Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 44.

Bu 4 evre Şu Şekildedir: 1. Korunma/himaye arayıŐı (0-2 yaş), 2. Temsil arayıŐı (3-6 yaş), 3. İlişki arayıŐı (7-12 yaş), 4. İdrak arayıŐı (Ergenlik d6nemi). İlk 6ocukluk d6nemindeki 6ocuk Elkind'e g6re ikinci evreye denk gelmektedir. Bu a6ıdan sadece ikinci evre ele alınmıştır.

Elkind ikinci evre olan Temsil arayıŐı'nı (3-6 yaş) Şu Şekilde anlatmaktadır:

“Okul 6ncesi yıllarda başlayan bu arayıŐ, 6ocukların yaŐça b6yümesiyle kendileri dışındaki fiziksel ve sosyal 6evreyle karşılıklı etkileŐimlerini d6zenlemede kullanabilecekleri zihinsel bir temsil geliştirme zorunluluğunun ortaya 6ıkmasıyla alevlenmektedir. Son derece 6nemli olan bu temsil t6rlerinin ikisi, zihinsel imajlar ve dildir. 6rneğin bu y6nelimle 6ocuk ger6ek bir geminin temsili bir t6r6 olan geminin dilsel sembol6n6 geliştirmekte ve dilin kazanımıyla zihinsel imajların temsil ettiği Şeylerin 6tesine ge6ebilmektedir. Hatta 6ocuklar dil vasıtasıyla temsil edilen Şeylerle sınırlı da değildirler. Onlar eŐyanın dış g6r6n6Ő6n6 temsil edecek yeni semboller de geliŐtirebilirler. Yetişkin elbiseleri giyen 6ocuklar evcilik, d6kkancılık vb. gibi oyunlar oynarlar. Dilin kazanımı başta olmak 6zere sembolik oyun aktivitelerine katılmak vb. gibi b6t6n davranışların hepsi, temsil arayıŐı olarak isimlendirilen yeni bir bilişsel kapasite ve ihtiya6ı ortaya 6ıkarmaktadır.”¹⁴⁹

¹⁴⁹ D. Elkind, *The Origins of Religion in Child.*, p. 38-39'den aktaran Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, s. 47.

Goldman'ın teorisi, Harms'ın ileri sürdüğü evrelere yakındır. Bununla birlikte bu teori Piaget'nin terminolojisiyle ifade edilmektedir. Ayrıca Goldman, Piaget'nin bilişsel gelişim teorisini dini düşünceye uyarlayarak, dini düşüncenin biçim ve gelişim sırası itibarıyla dini olmayan düşünceden farklı olmadığını ileri sürmüştür.¹⁵⁰

Goldman'a göre dini düşünce gelişimi, iki geçiş evresi ile birlikte toplam beş aşamada gerçekleşmektedir. Bu beş evre şu şekildedir: 1. Sezgisel Dini Düşünce (0-7 yaş), 2. Birinci Geçiş Aşaması, 3. Somut Dini Düşünce Aşaması (7/8-13/14 yaş), 4. İkinci Geçiş Aşaması, 5. Soyut Dini Düşünce Aşaması (13/14+ yaş).¹⁵¹

1. Evre: Sezgisel Dini Düşünce (0-7 yaş)

Bu evre, işlem öncesi ya da dinsel düşünce öncesi aşama olarak adlandırılmaktadır. Bu evreden diğer bir evreye geçiş 7-8 yaşlarına kadar sürebilmektedir. Bu evrede dini hikayelerdeki delillerin üzerinde düşünebilmek için geçerli olan dini materyal yeterli derecede anlaşılabilir değildir. Çünkü bu evrede dini düşünce parça parça bir özelliğe sahiptir, sistematik değildir. Çocukların genellikle mantıksız düşünceleri ve tutarsız sonuçlara ulaşmaları bu evredeki dini hayat hakkında gerçek bir fikir sahibi olmalarını zorlaştırmaktadır. Çünkü dini fikirler hakkında mantıksal düşünenecek kadar zihinsel kapasiteleri gelişmemiştir. Dolayısıyla din eğitimine zihinlerinde yer eden diğer fikirlerle şartlanmış bir şekilde karşılık vermektedirler.¹⁵²

¹⁵⁰ Goldman, *Religious Thinking*, p. 3,10'den aktaran Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 50.

¹⁵¹ Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 51.

¹⁵² Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 52.

2. Evre: Birinci Geçiş Aşaması

İkinci evre olan birinci geçiş aşaması, sezgisel dini düşünce ve somut dini düşünce arasında bir evreyi teşkil etmektedir. Sezgisel düşünme sınırlarını kırmaya çalışan çocuklar, bu evrede mantıksal açıklamalar yapmaya çalışmaktadırlar. Fakat tecrübesizlikten dolayı başarılı olamamaktadırlar. Bundan dolayı bu evrede tümevarımsal ve tümdengelimsel mantık girişimleri başlamakla birlikte, geçişsel düşünce birtakım hatalara neden olmaktadır.¹⁵³

1.2.4.2. Ahlaki Gelişim

Toplum, kendine ait işlevleri ortaya çıkartabilmek ve sürdürebilmek için, içinde bulundurduğu insanların kuralları içselleştirmesi ve eylem haline dönüştürmesi gerekmektedir. Bireyin diğer bireylerle nasıl etkili iletişim kuracağı, nasıl iyi geçineceği, çevresine nasıl etkin bir uyum sağlayacağı bu kurallardan bazılarıdır. Ayrıca toplum içerisindeki geçerliliğini yitirmiş kurallar bırakılmalı ve gerekli olanların yeniden geliştirilmesi gerekmektedir. Ahlak gelişimi, toplumun var olan bütün değerlerine kayıtsız şartsız bir uyma halinden ziyade toplumun uyum içinde varlığını sürdürebilmesi için değerler sistemi oluşturma sürecidir.¹⁵⁴

Bireyin ahlak gelişimi belli aşamaları izler. Bu açıdan çocuğun ahlaki gelişiminin, bilişsel gelişme dönemleri ile paralel bir şekilde geliştiği kabul edilmektedir. Bununla birlikte bazı bireylerin yetişkin olmalarına rağmen tüm yaşamları boyunca ileri ahlak standartlarına

¹⁵³ Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 52.

¹⁵⁴ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 62.

ulaşamadıklarının görülmesi bu durumun sadece kronolojik yaşa bağlı olmadığını da göstermektedir.¹⁵⁵

Onur, gelişim için bir özellik olan ahlaksallığın üç temel yönünü şu şekilde açıklamaktadır:

“Bilişsel, davranışsal, duygusal. Bilişsel olarak, insanlar bir durumda yapılması ya da yapılmaması doğru olan şey hakkında düşünürler. Kavramları, akıl yürütmesi, tutumları ve değerleri ile ahlaksallığın bu yönünün temeli bilişsel gelişimdedir. Davranışsal olarak, insanlar kendi akıl yürütmeleri ile tutarlı olabilen ya da olmayabilen biçimlerde davranabilirler. Duygusal olarak, insanların neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin “duyguları” vardır ve bu duygular da düşüncelerine ve davranışlarına uygun düşebilir ya da düşmeyebilir.”¹⁵⁶

Piaget'nin çalışmaları bilişsel-gelişimsel odaklıdır. Ahlakiliğin ise yapılandırma yoluyla elde edilebileceği görüşündedir. Yapılandırma; toplumsal çatışmaların yaşandığı durumlar hakkında etkin olarak düşünme ve yeni ahlaksal anlayışlara ulaşması olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁷

Piaget'nin kuramı ahlak gelişiminin genel yönünü anlatmakla birlikte çocukların ahlaki yeteneklerinin gerçekte olduğundan daha düşük olduğu görüşündedir. Piaget'ye göre okul öncesi ve okul çağı çocuklar ahlaki yargılara varırken niyetleri göz önüne alırlar.

¹⁵⁵ Aydın, *Eğitim Psikolojisi*, s. 62.

¹⁵⁶ Onur, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, s. 283.

¹⁵⁷ Berk, *Çocuk Gelişimi*, s. 614.

Bununla birlikte otoritelerin meşruluğuna ilişkin görüşleri farklılaştırmıştır. Ayrıca ahlaki olmayan düşünceler için yetkiyi toplumsal konuma değil bilgiye dayandırırılar.¹⁵⁸

Piaget altı yaşın altındaki çocukların kurallarının olmadığını belirtmiştir. İki yaşındaki çocukların, kural olmadan oynadıklarını, iki-altı yaş arasındaki çocukların ise, kuralların farkında olup kuralların ne amaçla konduğunu anlayamadıklarını gözlemlemiştir. Ayrıca Piaget okul öncesi dönemdeki çocuklarda kural kavramı olmadığından dolayı bu dönemde ahlakın söz konusu olmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı çocuğun ahlak gelişiminin, işlem öncesi dönemden, somut işlemler dönemine geçtiği yaş olan 6 yaşına dek başlamayacağını vurgulamıştır.¹⁵⁹

Piaget bağımlı ahlak ve özerk ahlak olarak iki ahlak anlayış evresi belirlemiştir. Piaget'nin bağımlı ahlak ya da dışsal kurallara bağlılık dönemi olarak adlandırdığı 1. Gelişim evresi 6-12 yaş¹⁶⁰ kapsadığından dolayı, tezimizdeki ilk çocukluk dönemini kapsamadığından dolayı burada incelemeyi tercih etmedik.

Ahlaki gelişimi Piaget bir 'inşa süreci' olarak kabul ederken, Kohlberg ise evrensel 'ahlaki ilkelerin keşif süreci' olarak görmektedir. Kohlberg'in ahlaki gelişimi, Piaget'nin zihin ve ahlak gelişimi alanında ortaya koyduğu dönemleri de göz önünde bulundurarak incelemiştir.¹⁶¹ Kohlberg, ahlak gelişimini Gelenek Öncesi Düzey, Geleneksel Düzey ve Gelenek Ötesi İlkeler Dayalı Düzey olmak üzere üçe ayırmıştır.

¹⁵⁸ Berk, *Çocuk Gelişimi*, s. 614.

¹⁵⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 62-63.

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 63.

¹⁶¹ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 112.

Düzeyley, kendi içerisinde kademeli bir sıra izlemekle birlikte dönemlerin her birinde yeni bir zihinsel örgütlenme ortaya çıkmaktadır. Bu dönemlerdeki ilerleme, kronolojik yaş ve bilişsel gelişim düzeyindeki ilerlemeye bağlıdır.¹⁶² Bu her üç düzey ise kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır. Bu düzeyler içerisinde 2-6 yaş arasındaki çocuğun içinde bulunduğu Gelenek Öncesi Düzey'deki 1. Bölüm olup Ceza-İtaat dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Bu düzeydeki çocuklar otoriteye ve kurallara bağlılık “doğru” olarak kabul edilir. İlk çocukluk dönemindeki çocuk cezalandırılmamak veya maddi zarar görmemek için kurallara uymaktadır. Ayrıca bu düzeyde çocuk, bir davranışın iyi veya kötü oluşunu o davranışın fiziksel sonuçlarına göre değerlendirmektedir. Dolayısıyla çocuk için olayın gerisindeki nedenler önemli değildir. Genellikle çocuk, olayların dış görünüşüne veya meydana gelen zararın boyutuna göre karar verirler.¹⁶³

Bilişsel-gelişimsel kuramcılar, anne-babayla özdeşleşmenin, öğretme ve model almanın ve pekiştirmenin çocukların ahlaklı olmasında temel yollar olmadığını belirtmişlerdir. Bilişsel-gelişimsel yaklaşım, bireylerin var olan kural ve beklentileri içselleştirmekten çok, ahlaki olarak yapılandırma yoluyla geliştiklerini varsaymaktadır.¹⁶⁴

1.2.4.3. Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Dini ve Ahlaki Gelişim

Çalışmamız açısından dini ve ahlaki gelişimin sosyal öğrenme kuramı ile ilişkili olduğunu düşündüğümüzden dolayı bu başlık altında bu ilişki ele alınmıştır.

¹⁶² Münire Erden, Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2001, s. 112.

¹⁶³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 65; Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 113.

¹⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berk, *Çocuk Gelişimi*, s. 579.

Toplumda çocuğun erdemli bir birey olarak yerini alması oldukça önemsenmektedir. Bu açıdan doğruluk, büyüklere saygı, küçüklere ve güçsüzlere yardım gibi erdemler çoğu toplumdaki yüce değerler olarak bilinmektedir. Yasaklara uymak, ortak değerlerin, görenek ve geleneklerin birleştirici gücü toplumsal yaşamın düzenli gitmesi için gerekli unsurlardır. Ayrıca toplum içerisindeki bireylerin insancıl değerlere bağlılığı ölçüsünde toplumsal ilişkiler düzenli bir şekilde yürüyebilir.¹⁶⁵

Heller, psikolojik ve pedagojik açıdan çocukta dini bilincin uyanmasında ve gelişmesinde rol oynayan etkenleri; çocuğun doğal gelişimi, aile çevresindeki ve birlikte olduğu diğer yetişkinlerin tutumu, dinsel konuların doğrudan doğruya öğretilmesi şeklinde sıralamıştır.¹⁶⁶

Çocukta dini bilincin uyanmasında ve gelişmesinde, çocuğun doğal gelişimi açısından rol oynayan duygu etkenini Mehmedoğlu “Din ve ahlak, antropolojik-insanî, toplumsal, kültürel, evrensel, felsefî ve hukukî dayanakları olan iki kavram ve duygu olarak karşımıza çıkar. Bu kavramlar, düşünsel yönleriyle kavram gelişimi kuramları ile ele alınabilecekleri gibi, bir yönüyle duygu olmaları açısından duygusal gelişim kuramları kapsamında da değerlendirilebilirler.”¹⁶⁷ şeklinde açıklamaktadır.

¹⁶⁵ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, Ankara, 1986, s. 167.

¹⁶⁶ Heller, “The Children’s God”, p.26’den aktaran: Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 70.

¹⁶⁷ Mehmedoğlu, “Erken Çocuklukta Din ve Ahlak Gelişimi”, s. 346.

Çocuğun dini gelişimi aileyi model almakla başlamakta, uygulanan dini faaliyetler ve çocuğun bunları gözlemlemesi, çevresindeki dini atmosfere ve kendi kabiliyetlerinin işleyiş derecesine bağlıdır. Bütün bunlar çocukta zamanla gelişip dini yaşayışa dönüşmektedir.¹⁶⁸ Çocuğun doğal gelişimi esnasında anne-baba tarafından gösterilen güven, sevgi, bağlanma gibi duygular ve aile çevresindeki dini faaliyetler ailede din eğitiminin imkânı çerçevesinde çocukta dini bilincin kazandırılmasının olanağını göstermektedir.

Gözlem yoluyla öğrenme ve dini gelişim arasındaki ilişkiyi Batson ve Daniel şu şekilde ifade etmektedirler:

“Dini gelişim açısından ele alındığında sosyal öğrenme teorisi, çocukların dinini, sosyal bir öğrenme süreci sonucunda kademeli olarak elde ettiklerini anlatır. Başkalarının davranışlarını model alarak ve sosyal pekiştiricilerle (yanlış yapıldığı zaman ceza veya dışlanmayla, doğru modellemede cesaretlendirici bir tebessüm veya ödül vermekle) hangi sorulara hangi cevapların verileceğini öğreniriz. Sosyal öğrenme teorisi, sosyal etkilenme analizi ile uyum içindedir. Gerçekten de bu, sosyal etkileşim mekanizmalarının nasıl çalıştığının basit ayrıntıları olarak düşünülebilir. Sosyal öğrenme teorisi, sosyal etki analizinin en basit formundan ayrılır ve çocuğun aktif bir role sahip olduğunu savunur. Bu teoride çocuk, sadece başkalarından bilgi ve değerler alan pasif bir alıcı değildir. Burada çocuk aldıklarını kendi zihninde bir değerlendirmeye tabii tutarak,

¹⁶⁸ National Society, *Children In The Way*, London, 1988, 31’den aktaran Zeynep Nezahat Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2014, s. 66.

yeni bir forma sokan, gelişime açık ve aktif bir mekanizma konumundadır.”¹⁶⁹

Bandura ve Walters, Sosyal Öğrenme ve Kişilik Gelişimi kuramlarını, öğrenme kuramları açısından genel olarak taklit ve model ile öğrenme üzerine inşa etmişlerdir. Ayrıca onlara göre taklit hem onaylanan davranışları hem de onaylanmayan davranışların kazanılması açısından önem oluşturmaktadır.¹⁷⁰

Herbert Kelman bir çocuğun dinler de dahil olmak üzere, davranışlar ve yeni inançların öğrenilmesini gözlem yoluyla öğrenmedeki üç aşama ile açıklamaktadır. Bunlar uyum, özdeşleşme ve içselleştirme dir. Aynı zamanda bu öğrenme sürecinde çocuğun üç aşamayı aktif olarak yaşadığını vurgulamaktadır. Yani Kelman’a göre bu üç kavram hem dini inançlar hem de davranışlar elde etmede ve dini öğrenmelerde merkezi bir öneme sahiptir.¹⁷¹

Bu çağdaki çocuğun gelişim özellikleri düşünüldüğünde zihninde tasarladığı ya da hayalinde canlandırdığı duygu temelli bir din kavramına sahip değildir. Ayrıca çocuk için ezberleyebildikleri bazı dinsel sözler veya cümleler az bir anlam ifade eder. Bu dönemdeki çocukta anne-baba ile ilişkileri esnasında bazı davranış ve tavırları işiterek veya görerek taklit fonksiyonu iradesiz olarak işler. Fakat sofrada ilk lokmaya (Besmele) ile başlamak, sonunda

¹⁶⁹ G. Batson, S.P. Daniel and V.W. L., *Religion and the Individual*, Oxford University press, Oxford, 1993, p. 53-54’den aktaran Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 214.

¹⁷⁰ Meral Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, V Yayınları, Ankara, 1986, s. 20-21.

¹⁷¹ G. Batson, S.P. Daniel and V.W. L., *Religion and the Individual*, p. 53-54’den aktaran Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 214.

(Hamd) ile sofradan kalkmak gibi davranışlar çocukta henüz kavranmadan, genellikle otoriteye bağlı olarak taklitle yinelenir.¹⁷²

Okul öncesi dönemdeki 2-6 yaş evresi çocuğun taklit çağları olmakla birlikte bu yaşlarda çocuk bilinçli veya bilinçsiz olarak davranışları ve gelenekleri taklide ve tekrara başlamaktadır. Aynı zamanda taklit sadece hareketlerle sınırlı olmayıp, duygular ve heyecanlar da taklit edilebilmektedir.

Sosyal öğrenme kuramı başta anne-baba olmak üzere diğer modelleri de vicdan ve ahlak gelişimi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çocuk dünyaya gelmesinin ardından ilk olarak anne-babasının yanında olması ve en etkili model olması bakımından belli davranış kalıplarını, doğruları, yanlışları ve standartları anne-baba tarafından öğrenmiş olur. Bu kurama göre erken öğrenilmiş davranışların kalıcı olma özelliği daha fazla olduğundan dolayı pekiştirilmesi gerekmektedir.¹⁷³

Çocukta taklitten öte zihinle anlaşılan bir dinin kavranması sosyal kalıtım denilen toplumun inançları, davranışların etkilemesiyle oluşur. Okul öncesi dönemde çocuk çevresinde oluşan dinsel olaylar, anlatılan dinsel hikayeler, çocuğun ilgisini çeker ve bunlar hakkında devamlı sorular sorar. Fakat bunlar üzerinde çok durmaz ve büyüklerin söylediğini olduğu gibi kabul eder. Bu ilişki zemini doğru bir şekilde kuran anne-baba, ailede çocuğa dinsel bir terbiye vermeye başlarken, çocuk buna önceden hazır gibidir.¹⁷⁴

¹⁷² Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 82.

¹⁷³ Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, s. 161.

¹⁷⁴ Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 86.

Ahlaki davranışların temeli çocuğun kültür içerisindeki norm ve standartları öğrenmesiyle gerçekleşir. Yardımlaşma ve büyüklere saygı gibi birçok sosyal davranış ahlaki içeriğe sahiptir. Bu bakımdan ahlak gelişimi, sosyal gelişme ve toplumsallaşma arasında bir uyum ve ilişkiden söz etmek mümkündür. Çocuk; fiziksel ve sosyal çevresinden gördüğü, birçoğu ahlaki anlama sahip, bireylerarası ilişkilerle ilgili davranış tarzlarını belirleyen değerleri, bilgileri öğrenerek gelişmektedir. Kısaca toplumsallaştırma süreci, çocuk bakımı ve eğitim yoluyla aktarılan sosyal öğrenme örüntüleri, benliğin ve dilin kazanılması; sosyal rolleri olduğu kadar ahlaki normların öğrenilmesini de içermektedir.¹⁷⁵

1.3.DEĞER

1.3.1. ‘Değer’in İşlevi

Keskin, değerın birey ve toplum açısından olmak üzere iki tür işlevinin olduğunu belirtmiştir. Birey açısından işlevlerini;

- “değerlerin, bireye kişilik kazandırarak bireyin sosyalleşmesine katkı sağladığını,
- değerlerin, bireyin karakterini oluşturduğunu,
- değerlerin, bireyin tercihlerini etkilediğini,
- değerlerin, bireyin davranışlarında bir değerlendirme aracı olarak kullanıldığını,
- değerlerin, bireye hayatı boyunca rehberlik edeceğini belirtmiştir.”¹⁷⁶

Toplum açısından işlevlerini ise şu şekilde belirtmiştir:

¹⁷⁵ Hayati Hökelekli, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, Editör: Halis Ayhan, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 186.

¹⁷⁶ Keskin, “Değerlere Genel Bir Bakış: Tanımı, Özellikleri, İşlevi ve Sınıflandırılması”, s. 27.

- “Değerler, sosyal kontrol mekanizması görür.
- Değerler toplumdaki ideal olana işaret eder.
- Değerler sosyal dayanışma aracı olarak iş görürler.
- Değerler toplumda kültürün şekillenmesinde rol oynar.
- Değerler günlük hayatı organize ederler.
- Değerler toplumun davranış örüntüsünde rehberlik rolü üstlenirler.”¹⁷⁷

Değerlerin toplumsal yaşam içinde önemli özellikleri vardır. Ayrıca bu özelliklerine bağlı olarak yerine getirdiği farklı işlevlere de sahiptir. Özensel, Gökçe’den değerlerin genel işlevlerini şu şekilde aktarmaktadır:

- “Değer(ler), kültür içerisinde şekillenir ve bununla birlikte kültür üzerinde de yönlendirici olarak etki etmektedir. Bu bakımdan değer, belli bir kültürün gelişme süreci içinde şekil almaktadır. Bu bakımdan değerler kültürün esasını oluşturmaktadır.
- Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Yani değerler sosyalleşme sürecinde kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Kısacası, kişinin şahsiyet yapısına entegre olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak değerler kişinin şahsiyetinin bir parçası olarak görülmektedir.
- Değerler, sosyal bir boyuta sahiptirler. Yani değerler hem zihinsel (arzu ve eylem boyutunu belirten) hem de hissî-duygusal yönü belirten ifadelerdir.”¹⁷⁸

¹⁷⁷ Keskin, “Değerlere Genel Bir Bakış: Tanımı, Özellikleri, İşlevi ve Sınıflandırılması”, s. 27.

¹⁷⁸ Ertan Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 1 S. 3, İstanbul, 2003, s. 231.

1.3.2. ‘Değer’in Özellikleri

İnsan dışında başka bir canlıya öğretilmeyeceği değerlerin özellikleri arasındadır. İnsanın yemek, içmek gibi doğuştan getirdiği birkaç eğilimi vardır. Bunun dışındakiler öğrenilmiş davranışlardır.¹⁷⁹ Bu bakımdan değerlerin en önemli özelliği kalımsal olmayıp, bir sonraki nesile sosyal roller ile öğrenilerek aktarılmasıdır. Başka bir ifadeyle değerler; “aileden, çevreden, yazılı veya görsel materyallerden taklit ya da model alma yolu ile öğrenilir.”¹⁸⁰ Bu husus tezimizin üzerinde durmak istediği “modelleme” kavramı açısından da çok önemlidir. Nitekim değerler öğrenilebilir ise, bunu belli bir yaş döneminde yapmanın yöntemlerinden biri modellemedir. Tezimizin bu iddiasını ortaya koymanın bir yolu öncelikle değerlerin öğrenilebilir olduğunu, sonradan edinildiğini kabul etmekle başlamaktadır.

Değerlerin öğrenilebilir özelliği ifade edildiğinde, bunun nerede ve nasıl olduğu soruları akla gelmektedir. Özense, değerlerin öğrenilmesinde ve benimsenmesinde, toplumsal kurumları ve özellikle de aile kurumunun önemine değinmektedir. Ona göre şu şekilde ifade edilmiştir:

“Toplumsal yapıyı teşkil eden temel toplumsal kurumlar kendine ait değerleri içermektedir. Aile; toplumun en temel kurumu olmakla birlikte eğitim, din gibi toplumsal kurumların ve bu kurumların değerlerinin benimsenip yaygınlaştırılmasında ve yaşatılmasında

¹⁷⁹ Nevzat Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018, s. 61.

¹⁸⁰ Şen, *Millî Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*, s. 9.

yani bir sonraki nesle ulaştırılmasında önemli görevlere sahiptir. Bununla birlikte bir toplumda değerlerin ifade edildiği temel mekanizmalar, kişinin üstlendiği sosyal rollerdir. Bu roller toplumun tabakalaşma sistemi ile sosyal yapıyı oluşturan sosyal süreçlerle yakından ilişkili içindedir. Bir toplumdaki iyi-kötünün belirlenmesi, ideal düşünme ve davranma yollarının tamamı değerler tarafından oluşturulmasıyla toplumdaki sosyal kontrol mekanizmalarının ve ödüllendirme araçlarının değer kaynaklı oldukları görülür.”¹⁸¹

Sevgi, saygı, hoşgörü gibi temel değerler birbirinden ayrı bir şekilde düşünülemez. Bu açıdan değerler hem birbirleriyle bağımlıdır hem de aralarında karşılıklılık vardır. Aynı zamanda değerler, birbirlerinden etkilenme özelliğine de sahiptirler.¹⁸² Bununla birlikte insanın zihnî muhtevasının başlıca unsurları değerlerdir. Dolayısıyla insan uyumu için değerler arasında yüksek seviyede bir denge ve uyumun kurulması ve olası uyuşmazlıkların giderilmesi gerekmektedir.¹⁸³

Değerlerin bir başka özelliği ise durağan olmayıp, değişken bir yapıya sahip

¹⁸¹ Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, s. 219.

¹⁸² Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, s.228; şen, *Millî Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*, s. 8.

¹⁸³ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 75-76.

olmalarıdır. Bununla birlikte bu değişim birdenbire değil, zaman içerisinde oluşmaktadır.¹⁸⁴

Evrensel kabul edilebilecek değerlerin veya değerlerin goreceli olup olmadığı her donemde tartişılmaktadır. Değerlerin goreceli boyutları olduğunu kabul edenler; gerçek olan değerlerin belirli bir toplumun değerleri olduğunu, bunları bir grubun sahiplendiği idealler olduğunu belirtmektedirler.¹⁸⁵ Dolayısıyla her toplumun değerleri kendine zgu olduğu, farklı toplumların farklı değerleri olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁶

Sosyal desteklerin ve pekiştirenlerin değerlerin oluşumu açısından oldukça önemli olması, bir değerin bireydeki etkisinin yuksek olmasının sebebi diğer insanlar tarafından onaylanmış ve takdir gormuş olması bu iddiayı destekleyebilecek bir başka arguman olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte değerlerin değişmeye veya etkisini yitirmeye başlaması arkalarındaki toplumsal desteğin kaybolmasından kaynaklanmaktadır.¹⁸⁷

1.3.3. Değerler Eğitimi Yerine Kullanılan Kavramlar

Değerler eğitimi, değer ve eğitim kavramlarının anlam genişliğini yansıtacak şekilde

¹⁸⁴ şen, *Milli Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler ğretimi zerine Bir Araştırma*, s. 9.

¹⁸⁵ Keskin, “Değerlere Genel Bir Bakış: Tanımı, zellikleri, işlevi ve Sınıflandırılması”, s. 33.

¹⁸⁶ şen, *Milli Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler ğretimi zerine Bir Araştırma*, s. 9.

¹⁸⁷ Enver Sarı, “ğretmen Adaylarının Değer Tercihleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 10 S. 3, İstanbul, 2005, s. 77.

birçok özelliği içinde barındırmakta ve farklı isimlerle pek çok ülkede uygulanmaktadır.¹⁸⁸ Değer; değerli görülenin ne olduğuna dair çeşitlilik, eğitim gibi farklı anlamlara gelen bir kavramla birlikte kullanıldığında; isimlendirme ve uygulama olarak çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Asya, Avrupa ve Amerika gibi ülkelerde bugün değerler eğitimi farklı isim ve yöntemlerle uygulanan eğitimde duyuşsal alanı ön plana çıkaran eğitimi ifade etmektedir.¹⁸⁹ Uluslararası alanda ahlak eğitimi, karakter eğitimi ve etik eğitimi gibi birtakım isimlerle bilinmekte ve her biri küçük anlam farklılıkları içermektedir.¹⁹⁰

Değerler eğitimi, karakter eğitimi, ahlak eğitimi, kişisel ve toplumsal eğitim, vatandaşlık eğitimi, kamu eğitimi, dini eğitim, moraloji ve demokratik eğitim gibi isimlerle uygulanan bu eğitim, Amerika'da karakter eğitimi, İngiltere'de değer eğitimi, Avrupa Birliği literatüründe ise vatandaşlık eğitimi olarak adlandırılmaktadır.¹⁹¹

Bu üç kavramın birbirinin yerine kullanıldığı ve ülkelere göre kullanım farklılıkları

¹⁸⁸ Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 142.

¹⁸⁹ Kaymakcan, Meydan *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 141.

¹⁹⁰ Lovant, T. Ve Toomey, R. (2009) Values education and quality teaching, 02.03.2011 tarihinde <<http://www.springerlink.com/content/978-1-4020-9961-8/front-matter.pdf>>den aktaran: Hasan Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2012, s. 102.

¹⁹¹ Veugelaers, Wiel and Vedder Paul, Values in Teaching, Teachers and Teaching, Theory and Practice, 2003, p. 386'den aktaran: Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*, s. 103.

taşıdığı görülmektedir. Örneğin Berkowitz, bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır:

“Günümüzde Amerika’da popüler terim karakter eğitimidir. Bununla birlikte on ya da yirmi yıl kadar önce daha çok popüler olan terim ahlak eğitimi idi. Ahlak eğitimi terimi -Japonya’da bir grup tarafından psikolojiye aktarılmasına ve “moralogy” şeklinde yeni bir kavramın üretilmesine rağmen halen özellikle Asya’da birçok ülkede tercih edilmektedir. Nitekim de değerler eğitimi günümüzde Büyük Britanya’da tercih edilen terimdir. Bu değişik terimler (ahlak eğitimi, karakter eğitimi ve de değerler eğitimi) ayrıca farklı teorik bakış açılarından birine veya birkaçına daha fazlasıyla bağlantılıdır.”¹⁹²

Bu üç terim içerisinde özellikle karakter eğitimi kavramı ülkemizde değerler eğitimi denildiğinde ilk akla gelen terimlerden biri olarak düşünülebilir. Bunlar dışında değerler eğitimi denildiğinde ülkemizde genellikle akla gelen kavramlardan biri ahlak eğitimi kavramıdır. Bu sebeple öncelikle ahlak eğitimi ve karakter eğitimi kavramları ile kastedilenin ne olduğu üzerinde durmak gerekmektedir.

¹⁹² Berkowitz, M. V. (2002). “The Science of Character Education”. *Bringing in a New Era Character Education*. Edited by William Damon. Stanford: Hoover Institution Press; 44’den aktaran: Yusuf Keskin, *Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkinliğinin Araştırılması*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s. 23.

1.3.3.1. Ahlak Eğitimi

Ahlak sözlükte; “1. İnsanın yaratılışından gelen özellikleri ile insanların iyiliğini ve mutluluğunu hedef alan kuralların hayata geçirilmesi ile kazanılan iyi ve güzel davranışlar. 2. İnsanın, iyi veya kötü olarak vasıflandırmaya yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlarının bütünü.”¹⁹³ olarak tanımlanmaktadır.

Güngör, ‘ahlak’ı her şeyden önce bir öğrenme olayı olarak görmektedir. Ahlak ile insan kendisinden ve başkalarından birtakım fikirler, idrak ve inançlar elde ederek kendisi ile başkası arasındaki münasebetleri düzenleyeceği ve değerlendireceğini vurgulamaktadır. İnsanın bazı şeylere belirli anlamlar vermesini ve bunun sonucunda kendi davranışlarını bu şekilde düzenlemesi ile ahlaklı bir davranışta bulunabileceği görüşündedir.¹⁹⁴

Hökelekli ise ahlaklılık durumunu, kişinin kuvvetli bir vicdana sahip olması olarak açıklamaktadır. Vicdanlı insanın, kendi davranışlarını idare ve kontrol eden bir sistemli bir mekanizma kurarak davranışlarında tutarlık meydana getirdiğini ve bu insan için, sahip olduğu ahlaki kural ve değerlerin her yerde ve her zamanda geçerli olduğuna inandığı evrensel bir değerinin var olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹⁵

Ahlak eğitimi hakkında Bilgin; “Ahlak eğitiminin bireylere ahlakla ilgili bilgileri

¹⁹³ *Dinî Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 9.

¹⁹⁴ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 24-25.

¹⁹⁵ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, DEM Yayınları, İstanbul, 2016, s. 21.

vermeye ve bu bilgileri ahlak doğrultusunda işlemeye çalışmakla birlikte insanın gerek kendisinin gerek başkalarının, mutluluğuna ve mükemmelliğine yardımcı olacak şekilde hareket ederek, kişiden kişiye farklılık gösterebilen mizaçları uygun bir şekilde yönlendirmek, böylece insanlarda güzel huyların ve karakterlerin ortaya çıkmasını sağlamak için çalıştığı belirtilmektedir.”¹⁹⁶

Güngör ise ahlak eğitiminin amacını, “ferdî vicdan ile toplum vicdanını uzlaştırmak, yani toplumun kötü kabul ettiği şeylerle ferdin kötü kabul ettiği şeyler arasındaki farkın kaldırılmasını sağlamak” olarak belirtmektedir.¹⁹⁷

1.3.3.2. Karakter Eğitimi

Karakter sözlükte; “1. Bir kişi veya topluluğa ahlak, duygu, bilgi ve davranış bakımından başkalarından ayıran niteliklerin bütünü. 2. Kişinin ahlaki üstünlük ve mükemmelliğini belirleyen özellik, şahsiyet. 3. Bir şeyi diğerlerinden ayıran hâkim çizgi, ayırıcı nitelik, özellik, hususiyet. 4. Bir edebî eserde, piyes veya filmde kendine has duygu, düşünce ve davranışlarıyla tanıtılan veya canlandırılan kişilik, tip”¹⁹⁸ olarak tanımlanmaktadır.

Çamdibi karakter terimini, insanın ahlaki ve iradi davranışları için kullanıldığını ve karakterin gelişiminin insanın ahlaki gelişiminin içinde olduğunu belirterek insanın gelişimi boyunca birçok ahlaki davranışlarını kendine yerleşik hale getirmekte ve bu davranışların

¹⁹⁶ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, Akid Yayınları, Ankara, 1991, s. 93-94.

¹⁹⁷ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 63.

¹⁹⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, C. 2, s. 1570.

onun özelliği haline geldiği şekilde tanımlamaktadır.¹⁹⁹

Karakter eğitimini Kaymakcan ve Meydan “örtük veya açık program aracılığıyla, yetişen yeni nesle temel insanî değerleri kazandırma, değerlere karşı duyarlılık oluşturma ve onları davranışa dönüştürme konusunda yardımcı olma gayretlerinin tamamı” olarak tanımlamaktadırlar.²⁰⁰

Ekşi ise bir toplumun iyi yetişen ve karakter sahibi olan bireyle bağlı olduğunu belirtmektedir. İnsanların iyi ahlakî karaktere kendiliğinden sahip olamadıklarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla öğrenim gören her kişinin uygun ahlakî kararlar ve davranışlar sergilemesine yardımcı olacak değerler ve becerilerle donatılmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Bunun için ise okulların temel hedefleri arasında karakter eğitiminin verilmesi gerektiği düşüncesini savunmaktadır.²⁰¹

Görüldüğü gibi, değerler eğitimi ile ülkemizde ve dünyada farklı pek çok anlam ve uygulama kastedilmektedir. Nitekim Slater²⁰² değerler eğitimi kavramını ahlaki alana

¹⁹⁹ H. Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014, s. 47.

²⁰⁰ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 186.

²⁰¹ Halil Ekşi, “Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 1 S. 1, İstanbul, 2003, s. 81.

²⁰² F. Slater, “Citizenship Education Through Secondary Geography: Valuec and Values Education in the Geography Curriculum in Relation to Concepts of Citizenship”, *Active Citizenship, Sustainable Development and Cultural Diversity*, University of London Institute of Education, London 2002, p. 3’den aktaran: Keskin, *Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretim*

yönelik olmakla birlikte farklı konulardaki eğitimleri de kapsayan bir üst kavram olarak değerlendirmektedir. “O, değerler eğitimini manevi, ahlaki, sosyal ve kültürel eğitim; kişisel ve sosyal eğitim, dini eğitim; çok kültürcü/ ırkçı-karşıtı eğitim; program ötesi temalar, özellikle vatandaşlık, çevre ve sağlık; manevi özen; okul etiği; programa ek etkinlikler; geniş toplum bağlantıları; ortak ibadet/toplantı; öğrenen bir topluluk olarak okul yaşamı gibi ortak program deneyimlerinin bir şemsiye terimi olarak tanımlamaktadır.”²⁰³ Çalışmamızda bu görüşle benzer bir şekilde, şemsiye bir kavram olarak değer eğitimi kavramının kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

1.3.4. ‘Değer’ Kavramının Eğitim İle İlişkisi (Değerler Eğitimi)

Her bir birey bütün hayatı boyunca yetişme ve yetiştirme süreci içindedir. İnsan dünyaya birçok doğuştan var olan yetenek ve ihtiyaçla gelir ve ilk günlerden itibaren fiziksel ve sosyal bir çevre ile kuşatılmıştır. İnsanın yaşamını devam ettireceği çevrenin içinde yer alabilmesi için o çevrenin şartlarına karşı sahip olduğu bu yeteneklerini geliştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle çevrenin, bireyin gelişimini sağlayıcı bir yer olması gerekir. Çevrenin bunu sağlayabilmesi için de eğitime ihtiyaç vardır.

Değerlerin tutum ve davranışlarla yakın bir ilişkisi olduğu ve onlara yön verdiği sıklıkla belirtilmektedir. “Değerler, bir kimsenin değişik durumlarda gösterdiği sürekli davranışlarına yön veren köklü inançlardır. İnsanlar hayatlarının her yerinde, her noktasında,

Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkinliğinin Araştırılması, s. 20.

²⁰³ Keskin, *Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkinliğinin Araştırılması, s. 20.*

çoğunlukla bilinçli olmasalar da zihinlerindeki çeşitli değerleri davranışa dönüştürürler.”²⁰⁴ Tutum ve davranışlarla var olan bu ilişki, değerleri eğitimin de konusu haline getirmektedir. Sinanoğlu eğitim ve değer arasındaki bu ilişkiye dikkat çekmekte, hatta “Eğitimin birinci gayesinin kendisi, toplumu, halkı, milleti için değer yaratacak bireyler yetiştirmek”²⁰⁵ olduğunu söyleyerek, değerleri eğitimin en temel amacı olarak görmektedir.

Değerlerin eğitimdeki rolüne dair tartışmalar son zamanlarda artmakta olsa da, değerler doğrudan ya da dolaylı bir şekilde eğitimin içinde her zaman var olmuşlardır.²⁰⁶ “Bir davranış değişikliği olarak eğitimin tanımlanması, bu davranışların ortaya çıkışında büyük yeri olan değer kavramı ile eğitim ilişkisini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bireysel bir unsur olarak durum ve olaylar karşısındaki davranışlar “değer” adıyla ortaya çıkmaktadır. Bireylerin kişilik, karakter gibi duygu ve değerlere sahip olabilmesi için ahlaki, kültürel, ruhsal, bireysel, etik değerlerin kazanılması ile mümkün olabilmektedir.”²⁰⁷ Bu değerlerin kazanılması ise eğitim ile gerçekleşebilir.

Eğitimi sadece bir davranış değişikliği olarak nitelemeyip, yeni yetişen nesle önceki neslin birikimini aktarmak olarak nitelediğimizde de değer ve eğitim ilişkisi karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan değer yargılarını bir sonraki nesle aktarmak eğitimin amaçlarından birisidir. Eğitimciler; programların hazırlanmasında ve bu değerlerin aktarılmasında önemli

²⁰⁴ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s.14-15.

²⁰⁵ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 16.

²⁰⁶ S. Gudmundsdottir, “Values in pedagogical content knowledge”, *Journal of Teacher Education*, 1991(3), p. 41’den aktaran Sadegül Akbaba Altun, “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul, 2003, C. 1 S. 1, s. 10.

²⁰⁷ Yaman, *Değerler Eğitimi- Eğitimde Yeni Ufuklar*, s. 24.

bir yere sahiptirler. Bundan dolayı ‘hangi değerlerin veya değerler sisteminin ne şekilde aktarılacağı, eğitimcilerin bunu gerçekleştirirken nasıl davranacağı’ önemli hususlar arasındadır.²⁰⁸

Hangi değerlerin aktarılması gerektiği konusunda değerler eğitimi; sorumluluk, sevgi ve karakter eğitimini destekler ve girişimciliği, temel insani değerleri kazandırmayı, kendisi ve çevresiyle barışık bireyler yetiştirmeyi, toplumsal düzeni korumayı da kapsar. Dolayısıyla çocukların değer eğitiminde kendilerine ve topluma yararlı olacak temel değerleri psikolojik, bilişsel ve sosyal gelişimlerine uygun olarak kazanmaları amaçlanır. Tüm bu kazanımların elde edilebilmesi için değerler eğitimi örtük program anlayışından ziyade daha sistemli ve açık bir yapıya sahiptir.²⁰⁹ Değerler eğitiminin bu özelliği ise eğitimcilerin değerleri aktarmasında nasıl davranacağı konusunda yardımcı olmaktadır.

Değerler eğitiminin amacı, “çocuğun doğuştan getirdiği en iyi tarafı ortaya çıkarmak; kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak; insani mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak; bireyi ve toplumu kötü ahlaktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlakla donatmak ve devamını sağlamaktır. Bilgi ve değer arasındaki dengeden hareketle değerler eğitiminin önemi ise; bilgiyle donanımlı hale gelen kişi insanî, ahlaki, sosyal, kültürel değerlerle olgunluğa erişir. Bilgi nesnel bir yapıdayken değerler özünde iyiden, olumludan yanadır. Değerden yoksun olan bilgi kişiye mutsuzluk getirebilir. İnsanlığın mutluluğu için bilgi ve değer birbirini tamamlamalıdır.”²¹⁰ şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla değerler eğitiminin amacı ve önemi bize bilgi ve değer arasında sağlam kurulan bir ilişki ile çocuklara

²⁰⁸ Altun, “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, s. 10.

²⁰⁹ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 15.

²¹⁰ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 15-16.

ahlaki olanlar ve ahlaki olmayanlar hakkında doğru bilgiler verilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Doğru zemin, ilişki ve bilgiler sayesinde bireyler iyi eğilimlerini geliştirebilir kötü eğilimlerini törpüleyebilir ve bunun sonucunda sağlam bir kişilik gelişimi sağlanabilir.

Değerler, eğitime konu edildiğinde bir eğitim yaklaşımı belirlemek gerekmektedir. Değer aktarımı, değer açıklama, değer analizi, değer geliştirme, değer iletişimi belli başlı yaklaşımlardır. Birey anlayışı, toplum anlayışı, değer anlayışı, eğitim anlayışı, öğrenme anlayışı gibi her bir yaklaşımın arkasında benimsenmiş başka yaklaşım ve anlayışlar vardır.²¹¹ Bu açıdan eğitim yaklaşımları incelendiğinde ve birkaç araştırmanın sonucundan hareketle tezin konusu açısından değer aktarımı yaklaşımının daha verimli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Değer aktarımı yaklaşımı, geleneksel değer eğitimini anlatır. Bu yaklaşım klasik ahlak ve karakter eğitimi yaklaşımını anlatmak için de kullanılır. Değer aktarımı yaklaşımı, isimlendirilmesinde de vurgulandığı gibi, daha çok geleneksel değerlerin –ki bunlar yeni belirlenmiş değerler de olabilir- yeni nesillere aktarılarak öğretilmesini, benimsetilmesini ve kendinden sonra gelen nesillere taşıyıcılık yapmasını esas alır. Toplumsal öğrenme, direktiflerle öğretme, örnek olma ve alma, tekrar, pekiştireçler kullanma, ödül, ceza ve alıştırmaya yaptırma kullandığı yöntemlerdir. Aktarmacı ve ikna edici iletişim üzerine

²¹¹ Cemal Tosun, “Din ve Ahlak Öğretiminde Değer Öğretimi”, Editör: Cemal Tosun, Fatma Çapçioğlu, *Din ve Ahlak Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2016, s. 428.

kuruludur. Değer aktarımı yaklaşımı bilgi merkezli, duygu merkezli ve gönüllülük merkezli düzenlenebilir.²¹²

Akbaş gözlem yoluyla öğrenmenin değer eğitimindeki önemini şu şekilde vurgulamaktadır:

“Değer öğretiminde öğrenciyi aktif kılan ve kendi duyu organlarıyla ilk elden öğrenmesini sağlayan yöntemlerden biri gözlem yoluyla öğrenmedir. Gözlem yoluyla öğrenme, birçok sosyal davranışın ve değerlerin öğreniminde kaynaklık etmektedir. Çünkü insanlar sosyal davranışlarının birçoğunu birilerini model alarak öğrenir. Bu model anne-baba olabileceği gibi televizyon, sinema, spor ve müzik dünyasından biri de olabilir. Geçmişte çocuğun modeli çoğunlukla yakınındaki insanlar olmaktaydı. Günümüzde ise dünyanın öbür ucundan bir futbolcu veya şarkıcı olabilmektedir.”²¹³

²¹² Cemal Tosun, “Din Öğretiminde Değer Öğrenme”, *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Editör: Cemal Tosun, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016, s. 168- 169.

²¹³ Oktay Akbaş, “Değer Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar”, *MEB İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. Sınıf Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2006, s. 58-59’den aktaran Osman Bakay, *Ortaöğretim Kurumlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Değerlerin Kazandırılma Düzeylerinin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Sivas İli Örneği)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2014, s. 28.

Sonuç olarak; değer aktarımı yaklaşımı, değerlerin öğrenilmesi konusunda modelden öğrenme, modele bakarak öğrenme yöntemlerini içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla değer aktarımı yaklaşımının içinde bulundurduğu sosyal öğrenme, aile içerisinde verilecek değer eğitimi için en uygun yöntemlerden biridir denilebilir.

1.3.5. Değerler Eğitimi'nin Din Eğitimi ile İlişkisi

Bu bölümde ilk önce din ve değer arasındaki ilişki açıklanmış daha sonra değerler eğitiminin din eğitimi ile ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

İlahi dinler, hayatın amacı ve anlamı, emir ve yasaklar, ahlaki değerler gibi konularda, kendi inanırlarına birtakım açıklamalarda bulunarak nasıl yaşamaları gerektiği hakkında yol göstermektedir. Bu yol göstermede karşımıza değer kavramı ve değerler çıkmaktadır.²¹⁴ Bu açıdan değerler, hayatı anlayıp, yorumlamada ve davranışların şekillenmesinde, geliştirilmesinde rehberlik etmektedirler. Bu durum ise din ve değer arasındaki bağlantıyı göstermektedir.

Yavuz, din-değer ilişkisini, değerin bilme ve inanma şeklindeki iki yönü üzerinde durarak açıklamaktadır:

“Teorik açıdan bakıldığında değerin, bilme ve inanma gibi iki yönü vardır, üstelik bir bilgi fiilinde önemli olan düşünmek olduğu halde bir değerde önemli olan inanmaktır. İşte bundan dolayı inanma eksenini değerleri dine bağlar. Fikirler bireyin bilgi ile elde ettiği şeyler

²¹⁴ Adem Akıncı, “Hayata Anlam Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul, 2005, C. 3 S. 9, s. 11-12.

olduğu halde inançlar onların da temelini teşkil eder ve birey kendisini onların içinde bulur. Bununla birlikte hiçbir değer yalnız inanca dayanmaz. Hem inanç hem de bilgi birlikte değeri oluşturur. Çünkü değerde düşünmek inanmakla tamamlanır. Bundan dolayı ister doğrudan ister dolaylı bir şekilde olsun, din bizzat değerlerin yaratılmasını, beslenmesini, muhafazasını ve sonraki nesillere aktarılmasını sağlamaktadır.”²¹⁵

Tosun ise değer eğitiminin din boyutundan soyutlamanın mümkün olmayacağını, onu sadece din boyutuna indirgemenin de doğru olmayacağını belirterek içerik ve yöntem açısından ikisi arasındaki ilişki imkanlarının tartışılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan dini terminolojideki farz-ı ayn ve farz-ı kifaye kavramlarından yola çıkarak, eğitim açısından zorunlulukların böyle bir tasnife tabi tutulduğunda değer eğitiminin farz-ı ayn yani her bireyin sorumluluğunda olan, ancak bizzat yapılarak yerine getirilebilen zorunluluklar sınıfına gireceğini belirtmektedir. Bazı bilgileri yeterince insanın kazanmasının yeterli olabileceği ama değerleri herkesin öğrenmesi gerektiği görüşündedir. Ayrıca ona göre bu öğrenme bilgi, tutum ve beceri bütünlüğünde olması ve yaşanması gerekmektedir.²¹⁶

Değerler ve din arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır. Bazı sosyal bilimciler kişilerin dini değerleri sosyalleşme aracılığıyla kazandıklarını belirtmektedirler. Sosyal yaşamda din ve değer sisteminin derin ve bütünleştirici etkisi hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı değerler, hayata düzen vermesi ve anlam alanları sağlaması bakımından

²¹⁵ Yavuz, “Çalışan Gençlik ve Dini Değerler”, s. 284.

²¹⁶ Cemal Tosun, “Din Öğretiminde Değer Öğrenme”, s.183.

değerler dünyası sosyal yapı ile dinselğin bütünleştiği en önemli anlardan birisini oluşturmaktadır.²¹⁷

Meydan ise değerler eğitimini “toplumsal değerleri, ahlakı bireye kazandırma gayreti olarak tanımlarken; dini bir bakış açısıyla bireyi daha dindar, dini değerlere önem veren bir birey haline getirme gayreti ya da daha hümanist bir bakış açısıyla insanın potansiyelini geliştirme ve kendini gerçekleştirme destek olma süreci”²¹⁸ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamada, ahlaklı olmak, insanın kendini gerçekleştirme ve dindar olmak birlikte değerlendirilmiştir.

Değerler insan davranışlarına yön verir. İnsan davranışı ve değer arasındaki bu işlevsel ilişkiye göre, değerler, bireyleri harekete geçirir, eylemi şekillendirir ve ona yön verir. Ayrıca din-değer ilişkisinin tek yönlü olmadığı aksine karşılıklı bir ilişki içerisinde olduğu ifade edilmektedir. Dinin dokusunu değerler oluşturduğu gibi din de hem değer oluşturur hem de değer oluşturma ortamını inşa eder.²¹⁹

Din hem aşkın nitelikteki faaliyetlerin hem de insani faaliyetlerin yerine getirilmesinde etkili bir olgudur. Birey, değerler kategorisinde dini değerlere yaşamında daha üst bir önem atfederek, kendisini toplum üstü bir kaynakla ilişkilendirmek ve anlam arayışına bu şekilde cevap vermek isteyebilir. Din ve değerler arasında var olan bu ilişkiden hareketle

²¹⁷ Yavuz, “Çalışan Gençlik ve Dini Değerler”, s. 286.

²¹⁸ Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*, s. 102.

²¹⁹ Yavuz, “Çalışan Gençlik ve Dini Değerler”, s. 285, 288.

kişinin sahip olduğu değerlerin davranışlarına yön vermesi bakımından değerler eğitimin önemli bir konusu haline gelmektedir.²²⁰

Ayrıca din, çocukların ve “gençlerin hayatında, bazı geleneksel değerlerin korunmasında ve sürdürülmesinde etki etmektedir. Birçok araştırmacı başta aile değerlerine bağlılık, anne-babaya ve büyüklere saygı, dürüstlük, yardımseverlik gibi geleneksel değerlerle dindarlık arasında bir ilişki olduğunu” belirtmektedir.²²¹

1.4.MODELLEME (SOSYAL ÖĞRENME KURAMI)

Sosyal öğrenme kuramı için en önemli öge modeldir. İnsanın bir davranışı öğrenebilmesi, o davranışın başkaları (model) tarafından nasıl yapıldığını görmeleri bağlıdır.

Bandura'ya göre, model olan kişi gözlemlenerek;

1. “Etkili okuma, problem çözme gibi yeni bilişsel beceriler ve masa tenisi oynama gibi yeni psikomotor beceriler öğrenilebilir.
2. Önceki öğrendiği yasaklar güçlenir ya da zayıflar.
3. Model sosyal bir harekete geçirici olarak gözlemciye yeni değerler, inançlar kazandırabilir.
4. Çevrenin ve eşyaların nasıl kullanacağını öğrenir.
5. Duygularını açıklama biçimini gözleyerek, kendi de benzer biçimde duygularını açıklamayı öğrenir.”²²²

²²⁰ Yavuz, “Çalışan Gençlik ve Dini Değerler”, s. 288.

²²¹ Hayati Hökelekli, “Gençlik ve Din”, Editör: Hayati Hökelekli, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2015, s. 28-29.

²²² Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 230.

1.4.1. Sosyal Öğrenmeyi Etkileyen Temel Faktörler

Bandura öğrenmenin gözlem, taklit ve pekiştirme süreçlerine ve probleme özgü durumsal ve çevresel değişkenlerin bilişsel olarak çözümlenmesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bir davranışın taklit edilmesi davranımın doğurduğu sonuçlar, bireyin güdülenme düzeyi, doğrudan ve dolaylı yaşantılar yoluyla edinilen izlenimler, bireyin içinde bulunduğu psikolojik duygu durumları gibi birçok sosyo-psikolojik faktöre bağlıdır.²²³

Bunlarla birlikte sosyal öğrenmeyi etkileyen unsurlar 3 başlıkta incelenebilir;

a. Modelin Özellikleri: İnsanların toplumsal yaşantılarında modelleri seyrederek öğrenmeleri yaygındır. Fakat, biz her gördüğümüzü yapıyor muyuz veya alıyor muyuz? sorusu akla gelmekte ve model ile gözleyen arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. İnsanlar her gördüğü davranışı taklit etmezler. Gözlemlenen bazı davranışların sonuçlarının olumlu, bazılarının ise olumsuz sonuçlandığını gördüğünde kişi, o davranışı tekrarlayıp tekrarlamayacağına karar verir. Bu durum dolaylı ceza ya da dolaylı pekiştirme olarak isimlendirilir. Bununla birlikte gözlemleyene, sadece davranışların sonucu etki etmez. Davranışın tekrarlanıp tekrarlanmadığını belirleyen unsur, modelin karakteristik yapısından da kaynaklanabilir. Model ile gözlemleyen arasındaki benzerlikler davranışın taklit edilme oranını etki eder.²²⁴ O halde, model ile gözlemleyen arasındaki etkileşimde bazı temel özellikler bulunmalıdır. Yaş, cinsiyet, benzerlik, statü ve karakter bu temel özellikler arasındadır.²²⁵

²²³ Aydın, *Eğitim Psikolojisi*, s.214.

²²⁴ İsa Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, Editör: Binnur Yeşilyaprak, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 204.

²²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s.214.

Gözlemleyen, modelleyeceği kişiyi belirlerken birtakım özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu noktada model seçiminde, model alınan davranışın pekiştirilip pekiştirilmediği, model alınan davranışın gözlemcinin amacına uygun olup olmadığı, gözlenen davranışın gözlemci için işlevsel olup olmadığı; yani ileride bu davranışı kullanıp kullanmayacağı etkili olmaktadır. Bununla birlikte gözlemci için model almada modelin hayali ya da gerçek yaşamdan olması model almayı etkilememektedir. Hatta bazı araştırmalar, çizgi film karakterlerinin gerçek modellerden daha etkili olabileceğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca modelin sergilediği davranışın bizzat olumlu ya da olumsuz olması da davranışın gözlemlenmesinde etkili değildir.²²⁶

b. Gözlemci (Model Alan Kişi Özellikleri): Bireyin güdülenme düzeyi, bireyin yaşantılar sonucu elde ettiği izlenimler ve bilişsel şemaları, bireyin duygusal durumu, bireyin öz-yeterliliği²²⁷ model alan kişinin özellikleri arasındadır.

c. Model Alınan Davranışın Özellikleri: Sonucu olumlu olan davranışın daha çok model alındığı bu yüzden bir davranışın model alınmasında en önemli faktör olduğu, ihtiyaç ve beklentilere uygun olan davranışın daha çok tercih edildiği ve anlamlı ve basit olan davranışın daha çok model alındığı²²⁸ model alınan davranışın özellikleri arasındadır.

1.4.2. Sosyal Öğrenme Kuramının Temel İlkeleri

Bandura, davranış ve çevrenin karşılıklı etkileşim halinde olduğu ve bu yüzden hem davranışın çevreyi değiştirmekte hem de çevrenin davranışı yönlendirmekte olduğunu

²²⁶ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 214.

²²⁷ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 214.

²²⁸ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 215.

vurgulamaktadır. Bandura'nın bu görüşü sosyal çevre etkeninin, davranış kazanmadaki önemini göstermektedir. Ayrıca insanlar, sosyal çevreyi davranışları aracılığıyla etkilemek ve değiştirmekle birlikte çevrede yer alan diğer insanların davranışlarından da etkilenmektedirler.²²⁹

Bandura'nın davranış ve çevrenin karşılıklı etkileşim içinde olduğu görüşünün yanı sıra bu kuramı oluşturan 6 temel ilkesi bulunmaktadır.

a. Sembolleştirme Kapasitesi: Bireyin gözlemlediği davranışı şemalaştırma kapasitesi ve zihnine kaydetmesi olarak tanımlanabilir. Ayrıca gözlenen davranışlar zihinde sembolik olarak test edildikten sonra uygulamaya konulur.²³⁰

b. Dolaylı Öğrenme Kapasitesi: “İnsanlar kendi yaptığı davranış ve sonuçlarından öğrenirler fakat bu durum insanın öğrenme kapasitesi sınırlar. İnsanlar başkalarının davranışlarını ve o davranışların sonuçlarını gözlemleyerek başkalarının deneyimlerinden öğrendiklerinde öğrenme kapasiteleri ve hızları yükselir.”²³¹

c. Öngörü Kapasitesi: “Sosyal öğrenme kuramı, sembolik kapasiteyi kullanmakla birlikte gelecek için plan yapabilme kapasitesini de gerektirir. Düşünme, etkinlikten önce geldiği için insanlar gelecekte başkalarının kendilerine nasıl davranacaklarını tahmin edebilmeli, hedeflerini belirleyebilmeli, gelecekleri hakkında planlar yapabilmeli ve ileriye düşünebilmelidirler.”²³²

²²⁹ Aydın, *Eğitim Psikolojisi*, s. 215.

²³⁰ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 218.

²³¹ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 208.

²³² Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 225.

d. Öz-düzenleme Kapasitesi: “Öz düzenleme, bireyin kendi davranışlarını etkilemesi, yönlendirmesi, kontrol etmesi gibi davranışların yanısıra insan olmanın bir özelliğidir. Ayrıca Bandura insanların davranışlarının sadece dışsal pekiştiriciler ve cezalarla kontrol edilmediğini bundan dolayı bireyin kendi davranışlarını gözleyip, kendi ölçütleriyle karşılaştırarak yargıda bulunması ve gerekiyorsa davranışlarını ölçütlerine uygun hale getirerek davranışlarını büyük ölçüde kendi kendilerine düzenlediklerini vurgulamaktadır.”²³³

e. Öz Yargılama Kapasitesi: Bireyin kendisini değerlendirebilme yeteneği öz yargılama kapasitesi olarak adlandırılır. “İnsanlar kendileri hakkında düşünür ve düşündüklerini açıklayabilir. Bireyler kendi fikirlerini ve düşüncelerini uyguladıktan sonra sonuçları değerlendirir ve kendisini yargılayabilir. Bu durum insanın kendinin farkında olması ve kapasitesi ile yapacağı iş arasında değerlendirme yapması ve bireyin öğrenme süreci açısından önemlidir. Bandura bireyin kendi ile ilgili bu yargısına öz yeterlik adını vermektedir.”²³⁴

f. Karşılıklı Belirleyicilik: “Bandura bireysel faktörlerin, bireyin davranışını ve çevresini, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemekte olduklarını ve bu etkileşimlerin bireyin ileriki davranışlarını etkilemekte olduğunu söylemektedir. Karşılıklı Belirleyicilik ilkesine göre kişi yaşadığı çevreyi hem etkilemekte ve hem de çevreden etkilenmekle birlikte, davranışın çevreyi; çevrenin de davranışı değiştirebileceği vurgulanmaktadır.”²³⁵

²³³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 231.

²³⁴ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 209.

²³⁵ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 218.

Yukarıda sayılan 6 ilkenin yanısıra bilinmesi gereken ‘öz-yeterlik’ adlı bir özellik daha vardır. “Öz-yeterlik; bireyin farklı durumlarla başetmesi, bir işi başarma konusundaki yeterlik algısı, inancı olarak tanımlanabilir. Bireyin öz yeterliliğine ilişkin algısı, kendi gerçek yeterliliğini yansıtmayabilir. Ayrıca algılanan öz yeterlilik bireyin davranışlarını düzenlemede büyük bir öneme sahiptir.”²³⁶ Bunun yanısıra öz yeterlilik, “bireyin becerilerinin bir fonksiyonu olmayıp, bireyin becerisini kullanarak yapabildiklerine ilişkin yargıların bir ürünüdür, bir sonucudur.”²³⁷

Öz-yeterlilik; doğrudan yaşantı, dolaylı yaşantılar, sözel ikna ve psikolojik durum²³⁸ olmak üzere gelişmesini sağlayan dört kaynak bulunmaktadır.

1.4.3. Sosyal Öğrenme Kuramına Göre Öğrenme Süreçleri

a. Dikkat Etme Süreci: Bireyin modelin yaptıklarını doğru olarak izleyip algılamak yani dikkat etmek gözlem yaparak öğrenmenin ilk ve temel koşuludur.²³⁹ gözlemciye ve modele ait olmak üzere gözlemcinin dikkatini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır.

b. Hatırlama Süreci: İkinci aşama; dikkat edilen davranışın hatırd tutulmasıdır. Bandura insanların gördükleri davranışın, sözel sembollerini ve görsel imgelerini hatırd

²³⁶ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 219.

²³⁷ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 231.

²³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 231.

²³⁹ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 213.

tuttuklarını söylemektedir. Bu görsel ve sözel hafıza kodlarının, gözlemlenen davranışın hemen veya sonra yapılmasında rehber rolü oynadıklarını belirtmektedir.²⁴⁰

Hatırda tutulabilmesi için gözlenen bilginin, sembolleştirilerek kodlanması ve bellekte saklanması gerekmektedir. Bu şekilde bilginin sembolleştirilmesi için iki yol vardır. İlk yol; bilginin zihinsel resimlere, imgelere dönüştürülmesi şeklinde; ikinci yol ise sözel sembollere dönüştürülerek saklanması şeklindedir. İmgesel ya da sözel olarak depolanan bilgiler, zihinsel olarak tekrar edilmeli ya da gözlendikten hemen sonra uygulanmalı, davranışa dönüştürülmelidir. Bu süreçte zihinsel kodlama, zihinsel tekrar, şema oluşturma rol oynadığından dolayı Bandura “sembolleştirme kapasitesi”nin daha ileri düzeyde olan bireylerin, gözlem yoluyla öğrenme biçiminden daha çok yararlandıklarını ifade etmektedir.²⁴¹

c. Davranışa Dönüştürme Süreci: Üçüncü aşama; davranışı meydana getirme sürecidir. “Bu aşamada dikkat ve hatırdaki tutma süreçlerinde duyuşsal aktarıcılar tarafından alınan bilgiler belleğe kodlanır daha sonra bilgileri davranışa dönüştürülür.”²⁴²

Bireyin fiziksel ve psiko-motor özelliklerinin uygun olması, bilişsel olarak öğrenilenlerin davranışa dönüştürülmesi için gereklidir. Bunun yanısıra öğrendiklerini

²⁴⁰ Jeanne Ellis Ormrod, *Öğrenme Psikolojisi*, Çev. Editörü: Mustafa Baloğlu, Nobel Yayın, Ankara, 2016, s. 125.

²⁴¹ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 215.

²⁴² Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s.217.

performansa dönüştürmek için yeterli isteğe ve “özyetkinlik kapasitesi”ne sahip olması gerekir.²⁴³

d. GÜDÜLENME SÜRECİ: Sosyal öğrenme için gerekli olan son koşul güdülenme başka bir ifadeyle motivasyondur. GÜDÜLENME sürecinde birey için, gözlemcinin model gibi davrandığında alacağı pekiştirici ve öğrenmenin performansa dönüştürüldüğünde ulaşacağı doyum duygusu önem oluşturmaktadır.²⁴⁴

GÜDÜLENME süreci öğrenilenleri performansa dönüştürmeyi sağlayan bir süreç olduğundan dolayı bireyin yeni davranışları, becerileri gözlem yoluyla kazanmasının ardından davranışa dönüştürmesi için onu yapmaya güdülenmeli, ihtiyaç duymalı veya istekli olmalıdır.²⁴⁵

1.4.4. Model Almayı Kolaylaştıran Faktörler

a. Dolaylı Pekiştirici: Sonuçları gözlemleyen birey; gözlemlenen davranış ile hem bilgilenir hem de onun davranışı yapma güdüsü artar. Fakat gözlemlenen davranışın sonucu, gözlemleyen için anlamlı ve değerli olması gerekmektedir. Ayrıca gözlemleyen bireyi, modelin başarısı ya da başarısızlığı kendi kapasitesini gözden geçirerek davranışları yapabileceğine inanması açısından etkilemektedir.²⁴⁶

²⁴³ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s.215.

²⁴⁴ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s.218.

²⁴⁵ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s.216.

²⁴⁶ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 202.

b. Dolaylı Ceza: Modelin davranışı ceza ile sonuçlandığı takdirde model alan birey aynı davranışı yapmasını zorlaştırması dolaylı cezadır. Bu durumda gözlemcinin o davranışı yapma olasılığı azalır.²⁴⁷

c. Dolaylı Duygusalılık: “Modeller, sesleri, mimikleri, bağırmaları, ağlamaları, söyledikleri sözler yoluyla gözleyen kişiye birçok mesaj verir ve sonuçta modeli gözleyen kişi dolaylı yaşantı kazanarak aynı korkulara sahip olabilir.”²⁴⁸ Bu durum bazı duygusal tepkilerimizin doğrudan bizim başımıza gelen olay ya da durumların sonucunda öğrenilmediğini çevremizdeki kişilerin duygusal tepkilerinin gözlemlenerek öğrenildiğini göstermektedir.²⁴⁹

d. Dolaylı GÜdülenme: “Gözlenen davranış, değer verilen bir ürünle sonuçlanırsa, gözleyen kişi o davranışı yapmak için istek duyar. Yani gözlenen ürünler, bireyi sadece bilgilendirmez, aynı zamanda onu elde etmek için de güdüler. Bununla birlikte gözlemci o davranışı yapabileceğine inanmalıdır. Belli bir davranışı yapmak için, başkalarının başarılarını ya da başarısızlıklarını gözlemek, bireyin kendi yeteneğini değerlendirmesinde yardımcı olur.”²⁵⁰

²⁴⁷ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 217.

²⁴⁸ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 221.

²⁴⁹ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 217.

²⁵⁰ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s.221.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. DEĞER EĞİTİMİ VE MODELLEME (SOSYAL ÖĞRENME) İLİŞKİSİ

Sosyal öğrenme kuramı, öğrenme sürecinde insanların beklentilerinin, anlayışlarının, bilgilerinin, kendi kendilerini memnun etmelerinin ve kritik yapmalarının önemini vurgulamaktadır. Bunun yanında kuramın ortaya koyduğu ilkeler, insanların sadece nasıl beceri ve yeterlik kazandıkları ile ilgili değil birbirlerine tutum, değer ve fikirleri nasıl yaydıklarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.²⁵¹

Bandura'ya göre “gözlemci için model, sosyal bir harekete geçirici olarak görev yapabilir. Yani gözlemci yeni değerler, inançlar kazanabilir.”²⁵² Bunun yanısıra gözlem yoluyla sadece bazı davranışlar, beceriler değil, değerler de öğrenilebilmektedir. Bu durum ise değerler ve gözlem yoluyla öğrenme ilişkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla değer eğitimi sırasında hangi kuramın temel alınacağı araştırmasında model alma, gözlem yoluyla öğrenme kuramını ele almak doğru olacaktır.

Tarhan, zihinsel esneklik adı verilen “nöroplastisize” kavramının bilinmesiyle birlikte insanın, değerleri sosyal öğrenme sonucu elde ettiğinin ortaya çıktığını belirtmektedir.²⁵³ Kelman ise sosyal öğrenme sürecinde aktif olarak yaşanan üç aşamaya dikkat çekerek bu üç

²⁵¹ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 216.

²⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 230.

²⁵³ Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, s. 61.

kavramın dini inanç, davranış elde etme ve dini öğrenmelerde önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır.²⁵⁴

Aydın ve Gürler, değerlerin sosyal bir karaktere sahip olduğunu ve sosyal öğrenmelerin birçoğunun gözleme ve yaşantıya dayalı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca sosyal bir değerın öğrenilmesinde “yaşantının” yanı sıra gözleme ve model almanın önemli olduğunu, çevremizdeki insanların davranışlarını, tutumlarını gözlememiz ve olumlu geribildirim alınan davranışları yeri geldiğinde uygulanmak üzere hafızamıza kaydettiğimizi belirtmektedirler.²⁵⁵

Değerler kişinin öğrenmesi ile kazanılır. Bireyin kendi mutluluğunda etkin rol oynayan ve toplumsal yaşamda karşılaştığı birçok değeri kazanması sosyal öğrenme metodu ile gerçekleşmektedir. Kişi, çevresiyle birlikte bu değerleri öğrenir ve kendi yaşantısına bu değerleri taşır. İnsanların bu değerlerle yaşamaları ise toplumun bu değerlerle inşa edilmesini sağlar. Bireyin ailede, sokakta, yaşadığı bir olay karşısında nasıl davranacağını ölçüsünü belirlemede yazıya geçirilmemiş kurallar, sosyal değerler yardımcı olur. Bu gibi genel hayata dair bilgiler ve insanın sosyal değerleri sosyal öğrenme yoluyla kazanılır.²⁵⁶

Aydın ve Gürler, değer öğretiminde gözlemcinin kendi tecrübe ve gözlemlerini ön plana çıkaran öğrenmenin gözlem yoluyla öğrenme olduğunu vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte gözlemcinin model aldığı kişilerin değer, davranış ve tutumlarını da örnek aldığı

²⁵⁴ Batson G., Daniel S.P. and V.W.L., *Religion and the Individual*, p. 53-54'den aktaran: Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 214.

²⁵⁵ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 22.

²⁵⁶ Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, s. 20, 121.

belirtmektedirler. Ayrıca gözlem yoluyla öğrenme metodu ile telkin yaklaşımını kıyasladıklarında, gözlem yoluyla öğrenmenin daha etkili bir metot olduğunu ileri sürmektedirler.²⁵⁷

Öğrenme sürecindeki erken çocukluk dönemindeki çocukların en fazla etkilendikleri yaklaşım, çocukların günlük yaşantıda olup biten her şeyi gözleyerek bir değerlendirmede bulunmaya çalışmaları bakımından sosyal öğrenme kuramı olduğu düşünülmektedir.²⁵⁸ Öğrenme süreci açısından değerli olan ilk çocukluk dönemi ve bu dönemdeki çocuğun öğrenmesi açısından en etkili öğrenme kuramı sosyal öğrenme kuramı olduğu düşünüldüğünde yine bu yaştaki çocuk için değer eğitiminde sosyal öğrenme kuramının en etkili kuram olacağı ortaya çıkmaktadır.

Değerlerin sosyal öğrenme metoduyla öğrenilmesinde çevrenin katkısı büyüktür. Çünkü birçok değer çevreyle etkileşim sürecinde öğrenilmekte, işlevsellik ve çevrenin onayıyla devamlılık kazanmaktadır. Ayrıca bu değerler karar verme, seçme, amaç edinme eylemlerine de kaynaklık etmesi açısından önemlidirler.²⁵⁹ Aynı zamanda çevrenin fiziksel ve psikolojik bir nitelik taşıması özelliği çocuğu, açıklanmayı ve anlaşılmayı bekleyen birçok sosyal ve fiziksel nitelikli olay ve olgu tarafından kuşatılmış olması çocuğu çift yönlü etkilemektedir.²⁶⁰

²⁵⁷ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 90.

²⁵⁸ Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 211.

²⁵⁹ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 22.

²⁶⁰ Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 212.

Her yaşıta birey için geçerli olan ve bu öğrenme türünde çevrenin büyük önemi olan sosyal öğrenme metoduna çocuklar açısından bakıldığında onların yakın çevrelerindeki büyükleri taklit ettikleri görünmektedir. Bu taklit sürecinde ilk halka yakın çevredir. Daha sonra bu halka öğretmenler, arkadaşlar, sanatçı, sporcu gibi ünlüler de taklit edilerek genişlemektedir.²⁶¹ Sosyal öğrenme kuramını geliştiren Bandura, “insan öğrenmelerinin daha çok izleyerek ve duyarak gerçekleştiği yolundaki izlenimlerini, ilk çocukluk dönemi açısından ele alındığında, öğrenmenin çocuğun hem yaşadıklarıyla hem de etrafında olup bitenleri gözleyerek ya da duyarak gerçekleştirebileceğini ortaya koymaktadır.”²⁶²

Sonuç olarak; okul öncesi dönemdeki çocukların hem anne-babanın davranışlarını taklit ederek; hem de sevgi bağı ile yakın olduğu anne-babasından özdeşleşme yoluyla değerleri kazanabilecekleri söylenebilir. Dolayısıyla bu iki durum anne-babanın model olarak çocuğuna değerleri kazandırabileceğini göstermektedir.

2.2.DEĞERLERİN SOSYAL ÖĞRENME KURAMI İLE ÖĞRETİLMESİNDE DİKKAT EDİLECEK İLKELER

Bu bölümde değerlerin modelleme yoluyla öğretimi sırasında dikkat edilmesi gereken önemli konular açıklanacaktır.

²⁶¹ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 25.

²⁶² Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 211.

2.2.1. Değerlerin Öğretilmesinde Çocuğun Örnek Alabileceği Ortamın Sağlanması

Çocuğun anne-babası ve yakın çevresiyle olan ilişkileri, gördüğü olaylar onun ahlaki gelişimini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı ailede değer eğitiminde modelleme yapabilmesi için çocuğun gözlem yapabileceği bir ortamın bulunması gereklidir. Bu ortamın sağlayıcısı ve koruyucusu ise anne-baba olmaktadır. Ayrıca çocuk tarafından anne-babanın sevilen kimse olması gibi duygusal etkenlerin de etkisiyle örnek olmanın/modellik yapmanın, tutum, davranış ve değerlerin öğrenilmesinde, büyük ve etkin bir rolü olduğu belirtilmektedir. İlk çocukluk dönemindeki eğitimde çocukların örneklere ihtiyaç duyması açısından bu ilkenin öneminin büyük olduğu düşünülmektedir.²⁶³

Binbaşıoğlu ahlaki davranışların güven ortamı içinde öğretilebileceğini ve eğitim sırasında çocuğun sevgi ve güvene olan bu ihtiyacına duygusal güven adı verildiğini belirtmektedir. Çocuğun güven ortamında olması, onun her hali ile kabul edilmesi demektir. Buna göre çocuk, doğru olmayan hareketlerinden dolayı azarlandığı veya cezalandırıldığı zamanlarda, bunu yapan kimsenin kendisine karşı olan sevgi ve sevecenliğini kaybetmediğinden emin olmak istemektedir. Binbaşıoğlu, bu çerçevede, eğiticinin çocuğun duygusal güvenini kazanmaya önem vermek zorunda olduğunu, aksi takdirde çocuğu eğitmenin mümkün olmayacağını ifade etmektedir.²⁶⁴

²⁶³ Cavit Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 248.

²⁶⁴ Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, s. 226-227-228.

Buradan hareketle anne-babaların, çocuklara bireysel ihtiyaçlarına ve niteliklerine uygun olarak değerlerin öğretilmesinde çocuğun örnek alabileceği sevgi, şefkat ve güven gibi özellikleri içinde barındıran bir ortamın oluşturulması gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2.2. Değerlerin Öğretilmesinde Ahlaki Davranışların Sebeplerini Açıklamak ve Bilgi Vermek

Çocuğa değerler, ahlak kuralları, yaptığı davranışların nedenleri ile ilgili açıklamalar bilgi seviyesi, görgü seviyesi gibi etkenler dikkate alınarak 3-4 yaşlarında yapılmaya başlanmalıdır.²⁶⁵ Çocuk küçük yaşta bir hareketi büyükleri taklit ederek ve onların etki ve telkinleriyle yapmaktadır. Bundan dolayı yaptığı davranışların nedenlerini bilmemekte veya kendi istediği için yapmaktadır. Bu hareketlerin çoğunlukla ahlak kurallarına uyması çocuğun ahlak kurallarını bildiği anlamına gelmemektedir.²⁶⁶

Bundan dolayı çocuk davranışı/değeri taklit ve model alarak öğrenirken, bu davranış/değer hakkında bilgi verilmeli, iyi veya kötü olduğu hususunda bilgilendirilmelidir. Değerler konusunda bilgi verilirken birkaç hususa da dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin, öğütler uzun uzun değil kısa şekilde verildiğinde daha etkili olmaktadır. Ayrıca verilen bilgiler çocuğun gelişim düzeyine uygun olması, bilgi vermek için uygun zaman ve doğal ortamın da sağlanması gerekmektedir.²⁶⁷

²⁶⁵ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 36.

²⁶⁶ Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, s. 229.

²⁶⁷ Mustafa Köylü, “Ailede Değerler Eğitimi”, Editör: Mustafa Köylü, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 124-125.

2.2.3. Çocuğa Sorumluluk Duygusunun Kazandırılması

Aile çocuğun iyi veya kötü davranışlarını edindiği kritik bir yerdir. Çocuğa burada verilen eğitimin bilinçli olması bu bakımdan oldukça önemlidir. Çocuğun yerine getirmesi için ona verilecek olan bir iş veya sorumluluk, onun hem sorumluluk duygusunu kazanmasını hem de diğer kazanımları elde etmesini sağlamaktadır.

Aydın, çocuklardan hizmet beklemenin, sorumluluk vermenin düşünce ve duygularının gelişmesinde, kişiliklerinin oluşmasında çok faydalı olacağını ifade etmektedir. Ayrıca düzeylerine uygun verilen işlerin temel güven duygusu, güçlüklerle mücadele, iş yapmanın mutluluğunu yaşama, toplumsallaşma, yaparak ve yaşayarak öğrenme, başarıya ve bunun sonucu olarak kendine güven duygusunun geliştiğini belirtmektedir. Bununla birlikte bu kazanımlarına ek olarak çocuk aldığı görevi yerine getirme bilinci ve alışkanlığını edinerek hayata hazırlayacağını vurgulamaktadır.²⁶⁸

Ayrıca Binbaşıoğlu iş kavramını, bir ürün ya da hizmet üretmek amacıyla yapılan etkinlikler olarak tanımlamakta işin yapılması sonucunda ayrı ayrı birer değer olarak birçok becerilerin ve bazı alışkanlıkların kazanılacağını belirtmektedir. Eğitim açısından değerini ise çocuğun ahlaki gelişimine yaptığı yardım olarak vurgulamakla birlikte oyuna oranla işin ahlak eğitimine olan etkisini daha çok olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı çocuğun, 3-4 yaş gibi küçük yaşlardan itibaren, oyunla birlikte gerek nesnelere üzerinde ve gerek hizmet şeklinde bir işe alıştırılması gerektiğini düşünmektedir.²⁶⁹

²⁶⁸ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 261-262.

²⁶⁹ Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, s. 247-248.

Çocuğun yaptığı işlerde başarılı olması, gelecekteki faaliyetlerinde yine başarılı olacağı duygusunu geliştirmektedir. Bu duygu ise öz-yeterliliğin temelini oluşturmaktadır.²⁷⁰ Bir davranışın model alınmasında bireyin öz-yeterlik ve öz-düzenleme etkili faktörler olması açısından çocuğun öz-yeterlik algısını zedeleyecek tarzda değil (örneğin çocuğun kıyaslanması), çocuğun düzeyine uygun, kendisine inancını pekiştirecek tarzda görev ve sorumluluklar verilmelidir.²⁷¹

2.2.4. Çocukta Kazanılan Değerlerin Alışkanlık Haline Getirilmesi ve Teşvik Edilmesi

Her öğrenme alanı gibi, değer öğretiminde de verilen değerlerin süreklilik kazanması ve bir davranış haline gelebilmesi için bu eğitimin üzerinde durulması ve tekrar edilmesi gerekmektedir. Değerin bir davranış haline gelebilmesi için çeşitli ilkeler gerekmektedir. Binbaşıoğlu bu ilkeleri şu şekilde sıralamaktadır:

- a. “Anne-baba tarafından çocuk, doğru bir davranış yaptığında takdir edilmeli, uygun olmayan davranış da uyarılmalı ve tekrar edilmesine hiçbir zaman fırsat ve imkan verilmemelidir.
- b. Doğru bir davranışı çocuk, bir çıkar amacıyla değil, kendi içten ilgi ve isteği sonucunda yaptığında bu ilgi ve istek ne kadar kuvvetli ise, alışkanlık da o kadar kolay kazanılır.
- c. Anne-baba doğru olan davranışın uygulanması için her fırsattan yararlanmalıdır. Öğrenilmiş olan “doğru” davranışın unutulmasını önlemek için, sık sık tekrar edilmelidir. Bunun için, o davranışın uygulanacağı

²⁷⁰ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 215.

²⁷¹ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 222.

çevrelere sık sık geziler düzenlenmeli veya bununla ilgili ortamlar hazırlanmalıdır.

- d. Çocuğa, daima “olumlu” etki ve telkinler yapmak gerekir. Yani, ...yapma!, ...etme! gibi olumsuz etki ve telkinler yerine, onun tersi olan ...yap! ...et!, yahut ...yapalım, ...edelim gibi etki ve telkinlerde bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde olumsuz etki ve telkinler, insanlarda, olumsuz davranışların güçlenmesine yol açmaktadır. Bunun için çok kez görülen ‘Çimenlere basmayınız! Gürültü etmeyiniz!’ gibi levhalardaki ifadeler yerine, ‘Çimenlere basmayalım, Gürültü etmeyelim’ gibi ifadeler daha etkili olmaktadır.”²⁷²

Aydın ise çocuğun ahlak eğitimi için, iyi davranışlarının desteklenmesi, yanlış davranışlarının ise uyarılması ve yaptığı hareketin yanlışlığını bilmiyorsa bilgilendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Eğer çocuk bildiği halde yanlış davranışı yapmayı sürdürüyor ise direkt olumsuz pekiştireçler yerine istenilen davranışları yaptığında olumlu pekiştireç verilerek yanlışların düzeltilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁷³

2.2.5. Öğretilecek Değerin Dolaylı Olarak Verilmesi

Sosyal bilişsel kurama göre değer eğitimi sırasında anne-babanın örnek olması ve kendi yaşantısıyla çocuğu etkilemesi söz konusudur. Buna ek olarak çocuğa anlatılan hikayeler de çocuğun hikayelerde anlatılanları örnek alması konusunda önemlidir. Şöyle yap!, böyle yap! gibi telkinler yerine dolaylı anlatım yolu seçildiğinde çocukların hem gururları zedelenmemiş olacak hem de verilmek isteneni daha kolay kabul etmiş olacaklardır.

²⁷² Binbaşoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, s. 236-237.

²⁷³ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 284.

Bundan dolayı, öykü, masal, fıkra ve şiir gibi edebiyat eserleri son derece değerlidir. Bu tür eserler yardımıyla çocuğun yeni ahlaki değerlere sahip olacağı düşünülmektedir.²⁷⁴

Okul öncesi dönem çocuğunun öğrenme biçimi öncelikle taklit olmasına rağmen taklit edilen bu davranışların benimsenmesi yani çocuğun kişiliğiyle özdeşleşmesi için anne-babanın doğru davranışta süreklilik sağlaması gerekmektedir. Ailenin çocuğa model olması, çocuğun dolaylı olarak verilmek istenen anlaması demektir. Model olunan davranışın sürekliliği ise, çocuğun bu davranışı benimsemesi ve kendi davranışı haline getirmesini sağlayacaktır.

Anne-babanın tutum ve davranışlar ile model olmasının yanında, ahlaki değerlerin kazandırılmasında dikkat etmesi gereken bir ilke daha vardır. Bu ilke ahlaki yönden çocuğa, daima kendisinden iyi ve doğru davranışlar beklendiğini söz, mimik veya çeşitli hareketlerle ima etmektir. Bu şekilde çocuk, hareketlerini her an denetim altında tutacak ve kendisinden iyi ve doğru davranışlar beklendiğinin bilincinde olacaktır. Çocuğun bu bilinçte olması eğitimi için büyük bir güvence ve iyi ve doğru olan davranışları kabul etmesi açısından kolaylık oluşturmaktadır.²⁷⁵

Ayrıca anne-babalar eğitmekte oldukları çocuklarının özel eğilimleri, huyları ve alışkanlıkları hakkında bilgi sahibi olmalı ve bunları dikkate almalıdırlar. Çünkü eğilimler ve duygular hem iyiliğe hem de kötülüğe sebep olabilmektedirler. Bundan dolayı çocuğun

²⁷⁴ Binbaşoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, s. 230.

²⁷⁵ Binbaşoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, s. 230.

iyiliğe yönelik duygu ve eğilimleri güçlendirmek, kötülüğe yönelik olanları ise zayıflatmak anne-babanın sorumlulukları arasındadır.²⁷⁶

²⁷⁶ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sosyal öğrenme kuramına göre sosyal öğrenmeyi etkileyen üç temel faktör vardır. Bunlar; modelin özellikleri, model alan kişinin özellikleri (gözlemci) ve model alınan davranışın özellikleridir. ‘Ailede Değer Eğitiminde Modelleme’ konusu açısından bu üç temel faktör değerlendirildiğinde ‘modelin özellikleri’ anne-babaya ve aileye, ‘gözlemci’ çocuğa, ‘model alınan davranışın özellikleri’ ise değer eğitimine denk gelmektedir.

Model alınan kişinin özelliklerine “çocuk” başlığı altında, model alınan davranışın özelliğine ise “değer” başlığı altında yer verilmişti. Ailenin özelliklerinin, çocuğun eğitiminde doğrudan etkin olması nedeniyle bu bölümde de “modelin özellikleri” ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

a. Modelin Özellikleri: Ailede Değer Eğitiminin Modeli: ‘Anne-baba’

İletişim, insanların birbirlerini tanımalarına ve karşılıklı anlayış oluşturmalarına fırsat vermektedir. Aile içi iletişim; çocuğun anne-babasıyla, kardeşleriyle, eşlerin birbirleriyle ve çocuklarıyla olan iletişimini kapsamaktadır. Bu süreç çocukları anlamada, duygu ve düşüncelerini birbirine aktarmada özel bir önem taşımaktadır.²⁷⁷

Aile içerisinde anne-baba-çocuk arasında kurulacak olan iletişim dili ile birlikte bu iletişim dilinin içerisindeki din dili de anne-baba-çocuk arasındaki iletişimin sağlıklı kurulabilmesi için önem oluşturmaktadır. Anne-babanın kullandığı mevcut dilin ve din

²⁷⁷ Hasan Mahmut Çamdibi, “Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, İstanbul, 1999, s. 137.

dilinin çocukla iletişimde karşılıklı anlaşılabilmenin sağlanması, konuşup anlaşabilme zeminin gelişmesi açısından yeterli düzeyde oluşması gerekmektedir.²⁷⁸

Yavuzer, anne-baba-çocuk arasındaki iletişimin sağlıklı bir şekilde kurulabilmesini anne-babanın tutumlarına bağlı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte anne-babanın tutum ve davranışlarını oluşturan nedenlere bakıldığında anne-babaların çocuklarına karşı sergilemiş olduğu tavrın da bir öğrenme olduğunu vurgulamaktadır.²⁷⁹ Buradan hareketle anne-babanın ‘nasıl bir aile olmalıyız’ sorusuna cevap arayarak bu öğrenme sürecine dahil olmaları ve çocuklarını bu öğrenme sürecindeki elde ettikleriyle yetiştirmeleri gerekmektedir. Ancak o zaman anne-baba ve çocuk arasında bir uyum, yeterli ve uygun ilişkiler oluşacaktır.

Cüceloğlu ‘farkında olan aile ortamı’ düşüncesini ortaya koymaktadır. Bu görüşe göre insanın bir potansiyel olduğunun ‘farkında olan aile ortamı’nda çocuk bir potansiyel olarak görülür. Böyle bir ailede ‘Bu çocuk kendi özel yetenekleri ve eğilimleriyle bu dünyaya gelmiş bir varlık, bir potansiyel yumağıdır. Bu potansiyelin ne olduğunu anlamamız ve daha sonra onu geliştirmemiz çok önemli.’ anlayışı hâkimdir. Bu anlayışla yetişen çocuk, kendini özel hissederek, kendine özgü bir kişi olduğunu bilerek ve kendine güvenerek büyür.²⁸⁰ Dolayısıyla insanın potansiyel olduğunun farkında olan aile, çocuğuna bir birey olarak davranacak; sağlıklı, sağlam ve doğru bir dini kişiliğin oluşmasında ve bu yönde bir değer eğitiminde önemli bir rol oynayacaktır.

²⁷⁸ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 35.

²⁷⁹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 139-140.

²⁸⁰ Doğan Cüceloğlu, *İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 20-21.

Araştırmalar, anne-babaların destekleyici tutum sergilemeleri sonucunda, çocukların anne-babanın beklentilerine daha olumlu cevap verdiklerini ve sağlıklı bir psikososyal gelişim yaşadıklarını göstermektedir.²⁸¹ Bundan dolayı insanın bir potansiyel olduğunun bilincinde olan anne-baba, davranışlarında denetleyici, destekleyici, pasif olmak üzere üç grupta incelenen anne-baba yaklaşımlarından “destekleyici yaklaşımı” benimsemelidirler denilebilir.

“Destekleyici anne-baba yaklaşımı; çocuğa yakın ilgi göstermek, sözle veya dokunarak sevgi belirtmek, onunla ortak faaliyetlerde bulunmak gibi, çocuğun benliğini onaylayan davranışları içermektedir. Aynı zamanda anne-babanın çocuklarına karşı hoşgörü sahibi olmaları, onları desteklemeleri, çocukların bazı kısıtlamalar dışında, arzularını diledikleri biçimde gerçekleştirmelerine izin vermeleri”²⁸² anlamına gelmektedir.

Ayrıca bu yaklaşımla anne-baba, çocuğun faaliyetlerinde ilgi ve keyifle karşılık vererek sınırlandırmadan özgür bir ortam oluşturacaktır. Bunun sonucunda çocuğu cesaretlendiren bu ortam çocuğun kendi kendine öğrenmesini ve yeni beceriler kazanmasını teşvik etmiş olacaktır.²⁸³

Aydın ve Gürler çocuğun eğitilmesinde anne-baba tutumlarını temel yapı taşı olarak kabul etmektedirler. Bu bakımdan anne-babanın sergileyeceği tutum hem bir değerin öğretilişiyle ilgili özel tutum hem de her konuda çocuğa modellik eden genel tutum olarak

²⁸¹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 57.

²⁸² Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s.33-34; Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 57.

²⁸³ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 57.

karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla çocuk bu tutumlar karşısında model alarak; taklit ve özdeşleşme yoluyla, bu değerleri benimseyecek ve alışkanlık haline getirebilecektir.²⁸⁴

Özeri, çocuğun doğuştan getirdiği kalıtsal özelliklerin kişilik ve karakter yapısına önemli bir etkisinin olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte Özeri'ye göre ailede çocuğa verilen değer ve çocuk yetiştirme tutumlarının da büyük bir rolü bulunmaktadır. Ayrıca anne-baba tutumlarının, çocukların vicdan ve ahlak gelişimini ve uyumlu-uyumsuz, etken-edilgen, bağımlı-özerk, içedönük-dışadönük gibi bir kişilik oluşturmalarını etkileyeceğini ifade etmektedir.²⁸⁵

Bu örnekten hareketle; çocuk, ailede elde ettiği bilgiler, kazanmış olduğu davranışlar ve ahlaki ve dini değerler vasıtasıyla hareketlerini oluşturduğunda toplumdaki yerini almaktadır. Çocuğa anne-babanın vereceği terbiye, kazandırdığı şahsiyet ve kimlik ne ise çocuktan beklenen de ancak bu terbiyeye uygun da ancak davranışlarda bulunmasıdır.

Bununla birlikte anne-baba her çocuğun yapısının ve eğilimlerinin değişik olduğunu göz önünde bulundurması, çocuğa aykırı gelen zorlamalardan kaçınması, esnek bir yaklaşım benimsemesi çocuğun kişiliğini ayrı yönde geliştirebilir fakat ruh sağlığı bozulmaz. Çünkü anne-babanın bu yöndeki tutumu ile çocuktaki yapısal özellikler büyük ölçüde çatışmamıştır.²⁸⁶

²⁸⁴ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s.32.

²⁸⁵ Nezahat Özeri, “Anne Tutumlarının Çocuğun Ahlak ve Gelişimine Etkisi”, Editör: Halis Ayhan, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 222.

²⁸⁶ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 129.

Dolayısıyla “Nasıl bir aile?” sorusuna “kendi değerlerini analiz eden, nasıl bir aile olacağına karar veren ve bu doğrultuda değerleri sürekli modelleyen bir aile” olarak cevap verilebilir. Aynı zamanda bu modelleme, ailenin sorularına cevap bulması ve çocuğunun gelişim özelliklerini bilmesi sonucunda ortaya çıkarak çocuğun değerleri benimsemesini ve uyumsuzlukların ortaya çıkmamasını sağlayacaktır.

b. Gözlemci (Model Alan Kişi Özellikleri): Ailede Değer Eğitiminin Gözlemcisi:

‘Çocuk’

Bu tezde ailede modelleme yoluyla değer eğitiminde bulunulacak kimse çocuğa karşılık gelmektedir. ‘Çocuk’ ilk bölümde anlatılmış olduğundan dolayı tekrar burada anlatılmamıştır.

Çocuk kısmında yazılanlara ek olarak 2-6 yaş arasındaki ilk çocukluk evresindeki çocukların toplumsallaşma/gözlem yoluyla öğrenme yolunda gelişim gösterebilmelerinin; “1. sosyal kabul için ne denli istekli olduklarına, 2. kendi davranışlarını nasıl geliştirebilecekleri hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmamalarına, 3. davranışlarıyla sosyal kabul arasında ilişkiyi kurabilecek düzeyde zihinsel yeteneğe sahip olup olmamalarına bağlı olduğunu söyleyebiliriz.”²⁸⁷

Bu şekilde aile, çocuğun sosyal öğrenme yoluyla değer eğitiminde bu üç temel süreci aile rehberlik ve model olarak üstesinden gelebilir, çocuğun bu yönde gelişmesine yardımcı olabilir.

²⁸⁷ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 109.

c. Model Alınan Davranışın Özellikleri: Ailede Model Davranışlar: ‘Değer Eğitimi’

Gözlemci olan çocuğun model aldığı anne-babasından ailede sosyal öğrenme yoluyla model alacağı davranışlar tezimiz açısından ‘değer eğitimi’ temeli üzerine kurulmuştur. ‘Değer’ ve ‘Değer Eğitimi’ başlıkları kavramsal çerçevede ve birinci bölümünde ele alınmıştır. Bundan dolayı tekrar burada anlatmak tercih edilmemiştir.

3.1. AİLENİN DEĞER EĞİTİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Aile çocuğu günlük yaşama katarak; ona kültürel ihtiyaçları, yaşamı, kavramları ve temel alışkanlıkları öğreterek, maddi, sosyal ve duygusal bir referans çevresi sunmaktadır. Böylece anne-baba ve diğer aile üyeleri ile etkileşimi çocuğun hem ilk sosyal deneyimlerini kazanması, toplumsal kural ve değerlerin aktarılması bakımından hem de onun aile içindeki yerini belirlemesi bakımından önemlidir. Ayrıca aile, çocuğu kendi türüne uygun bir yaşam içinde yer almaya ve belli bir kültüre yöneltmesi bakımından sosyalleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır.²⁸⁸

Tosun, insanın birey olmasında içinde doğduğu toplumun ve o toplum içerisinde yine o toplumun değerlerinin örneklendiği ailenin büyük bir etkisinin olduğunu²⁸⁹, Konuk ise çocuğa dini değerlerin benimsetilmesinin, yaşatılmasının ve aktarılmasının aile yoluyla gerçekleştiğini ve inanç ve ibadetler bütünü olarak dinin, kaçınılmaz olarak ailenin sunduğu modeller üzerine bina edileceğini vurgulamaktadır.²⁹⁰

²⁸⁸ İbrahim Dönmezer, *Ailede İletişim ve Etkileşim*, Serya Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 37.

²⁸⁹ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 164.

²⁹⁰ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, s. 24.

İlk çocukluk döneminde anne-baba-kardeşler ile oluşan aile, çocuğun en güçlü ve en önemli öğrenme yerini temsil etmektedir. Ayrıca “çocuğun dünyaya gelmesiyle anne-baba ile çocuk arasında oluşturulan ‘duygusal bağ’ öğrenmenin temelini oluşturmaktadır.”²⁹¹ Öğrenmenin temelini teşkil eden duygusal bağı anne-baba-çocuk çerçevesinde oluşturmuş bir aile, çocuğun değerler ve ahlak eğitiminde en etkili kurumdur diyebiliriz. Anne-babanın çocukla ilişkilerinde, okul gibi diğer eğitici kurumlarda olmayan bazı özelliklere sahip olması ve karakterin olduğu çocukluk döneminin en uzun periyodunun aile içinde geçmesi ailedeki eğitimin önemini göstermektedir. Ayrıca çocuk için değer kazanımının en hızlı ve en etkili olduğu yer yine ailedir.²⁹²

Aile içerisindeki dini yaşantı ve anne-babanın bu yaşantı içerisinde sergilediği bütün davranışlar, tutumlar, değerler çocuğa model olmakla birlikte başka bir açıdan da büyük önem oluşturmaktadır. Clark bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Bir çocuğun anne-babasıyla olan ilişkileri Tanrıyı anlayışında ve dinsel yaşayışında önemli etkiler yapar. Başlangıçta anne-baba sembolü ve ilişkileri çocukta ne kadar güçlü olursa etki de o kadar büyük olur. Çünkü çocuk bu ilişkilerin etkisi altında kalarak Allah kavramını zihninde yaratır.”²⁹³

Çocuğun dini hazırlığının, erken yaşlarda eğitime başlanmasıyla şekilleneceği düşünülmektedir. Bununla birlikte dini tavrın oluşmasında ailenin ve yakın çevrenin etkisinin

²⁹¹ Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 164-165.

²⁹² Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 193.

²⁹³ W. H. Clark, “Çocukluk Dönemi Dini”, Çev. Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.24 S.1, Ankara, 1981, s. 180.

en belirgin faktör olduğu vurgulanmaktadır.²⁹⁴ Çocuğun birçok davranışı küçük yaşlarda öğrenmesi ve bu öğrenmelerin kalıcı bir şekilde yerleşmesi, ailenin çocuk terbiyesindeki rolünü hem bilmediği şeyleri öğretmek hem de ileriki hayatı bakımından en uygun şeyleri öğretmek olarak ortaya koymaktadır.²⁹⁵ Dolayısıyla insanın ileri yaşlarındaki dini yaşamına bir hazırlık olarak çocukluk döneminde aldığı hem değerler eğitimi hem de bu eğitimin alındığı yer olarak aile önem oluşturmaktadır.

Anne-babanın rehberliğinde çocuğun hem bireyselliğini kazanması hem de sosyalleşmesi önem taşımaktadır. İlk çocukluk döneminde çocuğun sosyal ve ahlaki değerleri kazanabilmesi ailesinin bu konuda uygun örnekler oluşturabilmesine, model olmasına bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁹⁶

Değerler eğitimi kişinin yaşamı boyunca verilebilecek bir eğitimidir. Ancak kişilik gelişimi beş yaşına dek %80 oranında tamamlandığı düşünöldüğünde bu zaman diliminde çocuğun yaşadığı ilk izlenimler; anne-babası, kardeşleri veya diğer yakın çevresindeki aile üyeleriyle sıkı ve sürekli teması, değerlerin oluşumunda ve kalıcı izler bırakmasında önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda bu yaştaki çocukların sorumluluğu ailede olması

²⁹⁴ Antoine Vergote, “Çocuklukta Din”, Çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.22 S.1, Ankara, 1978, s. 315-316.

²⁹⁵ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 214.

²⁹⁶ Çamdibi, “Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği”, s. 134.

bakımından ailenin değerleri kazandırmadaki rolünün diğer eğitim kurumlarına göre fazla olduğu düşünülmektedir.²⁹⁷

Kaymakcan ve Meydan, çocuğun kendisini ailesi ile her yönden özdeşleştirilmesi sonucunda değerlerin bir bütün olarak en üst değerlerle bağlantılı bir şekilde öğrenilmesiyle bu değerlerin derin bir şekilde yerleştiğini ve sevgi ve güven duygusu ile bağlı ve çok yönlü bir şekilde değerleri alan çocukta bu değerlerin daha köklü hale geldiğini ifade etmektedirler.²⁹⁸

Aydın ve Gürler, değerler eğitiminin anne-babanın bir görevi olduğunu ve bu görevi çocuğun doğuştan getirdiği güzel duyguların ortaya çıkarılması ve iyi, güzel ve doğru olan davranışların kazandırılması ile yerine getirdiği şeklinde açıklamaktadırlar. Bununla birlikte ailenin elverişli bir ortam olması çocukların kişilik gelişimi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.²⁹⁹

Bunun yansısı “güdüleyici bir ev yaşantısı, çocuğun daha sonraki gelişim dönemlerinde elde edeceği başarılar üzerinde oldukça etkilidir. Ayrıca çocuğun ev hayatındaki olumsuzlukların çocuğun öğrenme sürecini de olumsuz etkileyeceği göz ardı edilmemesi gereken önemli hususlardandır.”³⁰⁰

²⁹⁷ Bülent Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2007, s.7; Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 28.

²⁹⁸ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 195.

²⁹⁹ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 31.

³⁰⁰ Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 164-165.

Okul öncesi dönemde çocuklar, sosyal bir birey olmayı öğrenmekle birlikte özdeşim kuracağı bir modele gereksinim duymaktadır. Kişilik gelişimi açısından gerekli kabul edilen bu özdeşim, ailedeki yakın bir aile üyesi ile gerçekleşmekte genellikle anne-baba olmaktadır.³⁰¹ Çocuk bu dönemde anne-babalarının tutumlarını ve eylemlerini taklit ederek kendilerinde yerleştirmeye çalışırlar. Bu bakımdan aile çocuğun sosyal bir varlık olduğu bilincini vermek ve taklit edeceği bir model sunmak bakımından da önem oluşturmaktadır.³⁰²

Ailenin çocuğu üzerindeki etkisi, ona vereceği eğitim sadece çocukluk dönemi ile sınırlı kalmayıp okul çağında, ergenlik çağında ileriki yaşamında da devam etmektedir. Bundan dolayı aile hayatını değerler eğitimi açısından hem hazırlık aşaması olarak hem de bu sürece yön veren önemli bir faktör olarak kabul etmek doğru bir yaklaşımdır denilebilir.³⁰³ Anne-babanın vermiş olduğu eğitim ve tutumların sonucunda kazanılmış olan çocuğun kişilik ve değerleri doğru ya da yetkin yapılmayan değer kazanımının çocuk için ileriki dönemlerde mutsuzluk ve uyumsuzluk kaynağı olabilmektedir.³⁰⁴ Bundan dolayı ilk öğrenmelerin de ilerideki ahlaki ve sosyal gelişimleri etkilemesi açısından yine ailenin değerler eğitimindeki önemi ortaya çıkmaktadır.

Anne-baba çocuğun, duygu ve heyecanlarını baskı altında tutmaktan ziyade onların nasıl ve ne şekilde kullanılabileceğinin kazandırıldığını keşfetmesi ailede değer eğitimi

³⁰¹ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 29.

³⁰² Dönmezer, *Ailede İletişim ve Etkileşim*, s. 37.

³⁰³ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 194.

³⁰⁴ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 31-32.

vasıtasıyla çocuğun duygularına yön vermek ve kişiliğini oluşturmada yardımcı olmak açısından önem oluşturmaktadır.³⁰⁵

Günümüzde çocuğun üzerindeki ailenin yanı sıra okul, arkadaş çevresi, tv. gibi birçok etken bulunmaktadır. Çocuk dünyadaki yeni eğilimlerden, çevresinde olup bitenlerden etkilendiği düşünüldüğünde anne-babaların çocuğa değerlerin aktarımında tesadüfi olaylara veya çevreye bırakmamaları ve birlikte değer eğitimi konusunu bilinçli olarak çocuklarına aktarmaları için çaba sarf etmeleri gerekmektedir.³⁰⁶

Ailenin ahlaki şahsiyet üzerindeki rolü okulun rolünü aşması³⁰⁷ ve çevrenin rolünden üstün olması, çocuğun okul çağına kadar bulunduğu ortamın aile ve yakın aile çevresi olması, ailenin eğitimdeki rolünü ve dini ve ahlaki değerlerin aktarılmasında, kişilik oluşturma gibi çocuğun bütün hayatına etki edecek konular açısından değer eğitiminin önemli bir boyutta olduğunu göstermektedir.

3.2.AİLEDE SOSYAL ÖĞRENME KURAMI AÇISINDAN DEĞERLER EĞİTİMİ

Çocuğun yaşı ile din konusunda sahip olacağı somut ve soyut düşünceler arasında doğru orantı bulunmaktadır. Yani çocuğun yaşı ne kadar küçük olursa, din konusundaki düşüncelerinin somut olaylara dayanması ihtimali o kadar yüksek olur. Buradan hareketle 2-6 yaş arasındaki ilk çocukluk dönemindeki çocuğun din konusundaki düşünceleri somut

³⁰⁵ Yıldız Kızılabdullah, “Ahlak Öğretiminde Aile: “Vicdan” Örneğinde Bir Model Denemesi”, Editör: Asife Ünal, *Geçmişten Geleceğe Ahlak*, Bartın, 2015, s. 263.

³⁰⁶ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 34.

³⁰⁷ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 216.

olaylara dayanacağı ortaya çıkmaktadır. Bu düşüncelerin birtakım yollara beslenip zenginleştirilmesinin mümkün olması ve çocukta ilk yeşeren duyguların, sevgi, bağlanma ve güven duyguları olması din eğitimi açısından büyük imkanlar sunmaktadır.³⁰⁸

Bu imkanların 2-6 yaş arasındaki ilk çocukluk dönemindeki çocuğa, bu yaşlardan itibaren başlayarak din eğitiminin yapılabileceğini göstermektedir. Ancak iyi bir eğitim için, bu eğitim yerinin aile olması anne-baba tarafından model olarak verilmesi ve din eğitiminin değer eğitimi metoduyla gerçekleştirilmesi gerektiği söylenilebilir. Çocuğun somut evrede olması açısından değer eğitimi, 2-6 yaş arasındaki zihni faaliyetin gözlem yoluyla öğrenme, taklit etme açısından anne-babanın model olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Bolat, küçük yaşlarda öğrenmenin soyut düşünmeye bağlı olmadığını, eğer böyle olursa çocukların öğrenemeyeceğini, çocuklara bir şeyi açıklayarak anlatmanın çoğu zaman işe yaramayacağını belirterek ilk çocukluk dönemindeki çocuklarda soyut düşünce gelişmediğinden dolayı öğrenmenin mantık yürütme yoluyla değil etrafında olup bitenleri gözleme yoluyla gerçekleştiğini belirtmektedir.³⁰⁹

Çocuğun hem yaşayarak hem de etrafındakileri gözleyerek öğrenmesi ‘Ailede Değer Eğitimi’ çerçevesinde düşünüldüğünde ve çocukların, bilinçsiz taklit yoluyla çok şey öğrendiği dikkate alındığında anne-babanın kendi davranışlarına dini ve ahlaki değerleri doğru bir şekilde sergileme konusunda dikkatli olması ve çocuklara doğru bir örnek olabilmesi için gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.

³⁰⁸ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 228.

³⁰⁹ Özgür Bolat, *Beni Ödülle Cezalandırma*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2016, s. 179.

2-6 yaş dönemindeki çocuğun belirgin özelliklerinden bir tanesi anne-babaya benzeme çabası ve onları taklit etmesidir. Bu dönemde çocuk çevresinde olup biten her türlü hareketi bilinçsiz olarak taklide ve tekrara başlamaktadır. Çocuk anne-babanın tutumlarını, duygularını, huylarını ve değerlerini kendi kişiliğinin bir parçası durumuna getirmesiyle birlikte aynı zamanda çocuk, anne-baba ve yakın aile çevresinde gördüğü ibadetlere, dini davranışlara, içten gelen duygulara yönelmektedir. Bütün bunlarla birlikte çocuk, gözlemlediği dini yaşantılarından örnek alarak kendi de aynı davranışları uygulamak istemektedir.³¹⁰

2-6 yaş evresindeki çocuklar gelişimin en yoğun olarak yaşandığı dönemdedir. Bu dönemdeki çocuk için ilk yaşantıların görülmesinde ona karşı yöneltilen davranış, takınılan tavır ve çocuğun sosyalleşmesi yolunda kendini tanıyan deneyim fırsatlarının sunulması büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde çocuk, sosyal bir birey olmayı, sosyal becerilerinin birçoğunu öğrenirken, aynı zamanda gözlemde bulunacağı bir modele gereksinim duymaktadır. Çocuk bu ihtiyacını anne-baba ve yakın çevreleriyle etkileşimleri sonucunda elde etmektedir.³¹¹

Genel olarak aile, insanın ilk dinsel eğitim gördüğü yer olması bakımından çocukların kendi çevresindeki büyüklerden etkilenme oranının fazla olmakla birlikte bu etki çocuk üzerinde eğitsel yönden önem oluşturmaktadır. Çocuk; bilinçli veya bilinçsiz olarak bu etki alanının içerisinde bulunmakla birlikte kasıtlı veya kasıtsız olarak gözlemlediği pek çok dinsel

³¹⁰ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016, s. 167; Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 43.

³¹¹ Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 38; Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 135.

davranışı öğrenmektedir.³¹² Taklit, çocuğun dini yaşayışı tanıyıp öğrenmesinde ve alışkanlık kazanmasında önemli bir etkidir. Çocuk kabul etme yeteneği sayesinde dinle ilgili gördüklerini ve yetişkinlerce kendisine anlatılanları model olarak almaktadır.³¹³

Çocukları derin bir şekilde etkileyen ailedeki din eğitimi, dini değerlerin ve dini ilişkilerin modellerini içinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Çocuğun etrafındaki dini hareketleri ve kullanılan dini tabirleri gözlemlemesi ve aile ortamında bulunarak eriştiği bu dini evrende, bu yaşantının devamını kendi kendine talep etmektedir. Bundan dolayı çocuk için dini tavırlar aile içerisinde birlikte yapılmış olmasıyla değerlendirilmektedir. Bu bakımdan dini tavırların ve dini bayramların kutlanmasının aileye özel bir bağlılık kazandırdığını söylemek mümkündür.³¹⁴

Çocuğun inanma eğilimi ve doğal dini gelişimi, aile ile din arasındaki bu ortak yaşantılar sonucunda rahatlıkla gelişme ve ortaya çıkma imkanı bulduğu bilinmektedir. Aile ile din arasındaki ilişki, anne-babanın din hakkındaki görüşleri ve din ile kurduğu bağ ve çocuğa model olarak bunu yansıtması, çocuğun din ile bağını aynı doğrultuda kurmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda ilk çocukluk dönemindeki değer eğitimi kişinin ileri yaşı için de bir hazırlık olacaktır.

Cebeci, ailede din eğitiminin, çocuğa dini bilgileri öğretmenin yanı sıra dini değerlerin ve davranışların kazandırılmasının, çocuğu dini davranışlara sevk edecek kabiliyetlerin geliştirilmesinin kalıcı bir din eğitimi değeri taşıdığını belirtmektedir. Bundan

³¹² Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 155-156.

³¹³ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 151.

³¹⁴ Vergote, “Çocuklukta Din”, s. 316.

dolayı çocuğun anlayabileceği yaşa kadar bekleyerek din eğitimini sadece sözel bilgileri öğretmek kabul edip bu öğretimle sınırlandırmak yerine din eğitimini değerler kazandırma olarak kabul edip çocuğun dünyaya gelmesiyle birlikte bu eğitime başlayabileceğimiz ortaya çıkmaktadır.³¹⁵

Aile tarafından çocuğun kültürel değerlerini, ahlak kriterlerini öğrenmesi ve bu öğrenimin rastlantılara bırakılmayıp bilinçli olması hem çocukluk dönemi dini-ahlaki gelişimi açısından hem de ileriki yaşamı açısından önem taşımaktadır. Bundan dolayı Armaner ilk çocukluk döneminde çocuğun din bilgisinden çok dinin istediği iyi huy ve ahlaka sahip olacak davranışlara yöneltilmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Konuşma, güvenme, temizlik, yemek yeme, geçinme, insanları sevme, tutumlu olma ve iş bölümü³¹⁶ gibi davranışlarla birlikte dini ve ahlaki değerlerin de öğretilmesi gerekmektedir.

Aydın, anne-babanın kendi davranışlarıyla model olmanın önemini şu örnekle anlatıyor: “nefis bir orman manzarası önünde saatlerce ormanın güzelliğinden, ağacın ve yeşilliğin faydalarından bahsedebilirsiniz. Ama onu bu konuda derinden etkilemek kıraç bir tepeye ağaç fidanları dikmekle mümkün olacaktır.”³¹⁷ Bundan dolayı anne-baba konuşmak, değerleri söylemde yaşatmak yerine hayatında bu değerleri yaşaması gerekmektedir. Bunun sonucunda çocuk, güzel ahlakın ve hayatımızdaki değerlerin hayatı değiştirdiğini gözlemleyebilir.

³¹⁵ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 231.

³¹⁶ Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 157.

³¹⁷ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 213.

Aile ve din arasındaki ilişkiden hareketle ailenin yapısında din eğitimi çocukları derin bir biçimde etkilemektedir. Bu da göstermektedir ki aile; aynı zamanda dinsel değer ve ilişkilerin modelidir. Çocukların etraflarında gözlemledikleri dine bağlı hareketler, kullanılan dinsel deyimler onları sembolize etmekte ve derin ve içten yaşantı içine sokmaktadır. Aile ile din arasında gerçekleşen bu yakın ilişki sayesinde çocuk, dinsel yeteneklerini rahatlıkla ortaya çıkarma fırsatı bulabilmektedir.³¹⁸

Çocuğun iyiliğe karşı yetenekli olması, doğuştan saf ve temiz bulunması, iyiliğin ilkelerine olumlu cevap vermek için yeterli görünmemektedir. Ancak çocuk anne-babasını, ahlaki davranışlar içerisinde, dini değerlere sahip ve iyi örnek olma düzeyinde gördüğü takdirde kendini gerçekleştirebilir. Bu açıdan ayna metaforu düşünüldüğünde anne-baba doğru, güvenilir, güzel ahlaklı bir kimse olduğunda, çocuk da doğruluk, güvenilirlik, ahlak, şeref, cesaret ve iffet üzere yetişir. Eğer anne-baba bu değerlerin aksi üzere ise çocuk da bu aksi değerler üzere yetişip gelişir.³¹⁹

Anne-baba değerler eğitimini aile hayatı içerisinde kurmak için çocuğu her zaman olumlu yönde etkileyecek davranışlarda bulunmalıdır.³²⁰ “Berk, toplumsal öğrenme kuramcılarının çocukların ahlaki davranmayı büyük ölçüde model alma yoluyla öğrendiklerine inandıklarını belirtmektedir.”³²¹ Böylece, ahlaki davranışlarda bulunması istenilen çocuğun bu değerleri aile hayatı içerisinde yaşarken öğrenmesi onun modelleme

³¹⁸ Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 89.

³¹⁹ Abdullah Nasih Ulvan, *İslam'da Aile Eğitimi*, Çev. Celal Yıldırım, Uysal Kitabevi, C. 2, Konya, 1981, s. 68-69.

³²⁰ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 230.

³²¹ Berk, *Çocuk Gelişimi*, s. 573.

yapabilmesini ve öğrendiği değerleri yaşamının bir parçası haline getirebilmesini sağlayacaktır.

Anne-babanın model olması, önderlik ve rehberlik etmesi; çocuğa, terbiye konusunda onu ahlaken hazırlamak, kişiliğini ve sosyal yönünü oluşturmak bakımından tesir etmektedir. Çocuk için anne-babanın, örnek alınacak en uygun model olması bilerek ya da bilmeyerek onların ahlakını sözünü, fiilini, duygusunu ve manevi yapısını taklit etmeye yöneltilmektedir. Bu açıdan anne-babanın model olması, çocuğu yetiştirmede önemli bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.³²²

Çocuk ailede öğrendiği bilgi, duygu ve davranışlara göre hareket ettiğinden dolayı anne-baba, doğal eğitim ve öğrenme modelini temsil etmektedir. Çocuk anne-babaya ait tüm özellikleri izleyerek, dinleyerek, yani gözlem yoluyla öğrenmektedir. Aile değerlerin kazanılmasında ilk çevre olmakla birlikte diğer olumlu duyguların kazanılmasında da öncülük etmesi açısından anne-babanın olumlu model olma bilinciyle, çocuğuna ahlaki davranışlarıyla örnek olması gerekmektedir.³²³

Anne-babanın güzel örnek ve uygun model olması, çocuğun öğrendiği yanlışları düzeltmede saygınlık, fazilet gibi erdemlerle toplumsal adaba insanı yücelten ana temeli oluşturmaktadır. Anne-babanın bu şekilde bir örnek ve model olması çocuğu terbiye etmede, değer eğitiminde bulunmada, öğütlerinde arzulanan tesiri uyandırmasında başarı sağlayacak bir yol ve yöntemler arasındadır.³²⁴

³²² Ulvan, *İslam'da Aile Eğitimi*, s. 68-69.

³²³ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 25-26.

³²⁴ Ulvan, *İslam'da Aile Eğitimi*, s. 102-103.

Sosyal davranışların ve değerlerin birçoğunun modellendiği kişilerin anne-baba ve yakın çevre olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı aile ortamında ödüllendirilen ve sonucunda olumlu tepki gören bir davranış, tutum ya da eylem örnek alınmaya daha uygun olmakla birlikte cezalandırılan, kabul görmeyen davranış ve eylemlerden de kaçınılmaktadır.³²⁵

Eğitim, çocuğu bir bütün olarak geliştirmeyi amaçlayan süreç olmakla birlikte hem bedensel ve zihinsel yönden geliştirmekte hem de ona içinde yaşadığı toplumun değerlerini kazandırmaktadır. Ercan, öğrenme ortamı ve etkinliklerinin gerçek yaşamın bir parçası olarak eğitimin, yaşama, çocuğun içinde yaşadığı toplumla doğrudan ilişki içinde gerçekleşebileceğini vurgulamaktadır. Böylece çocuk, sosyal öğrenme modelinin de önerdiği gibi hayatın içerisinde yaparak ve yaşayarak öğrenecektir.³²⁶ Bu öğrenme yaşama bağlantılı olması dolayısıyla soyut veya sözel bir öğrenme olmamaktadır. Buradaki öğrenme şekli çocuğun gözlem yapması ve gözlemlediklerini davranışa dönüştürmesi şeklinde gerçekleşen sosyal öğrenme/ gözlem yoluyla öğrenme olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu açıdan çocuklar değerleri gözlem yoluyla ve sosyalleşerek öğrenmeye başlarlar ve bu değerleri, değerlere ilişkin bilgileri yaşamları boyunca öğrenmeye devam ederler. Temel değerlerin oluşması, kişiliğin gelişimi açısından 2-6 yaşın önemi büyüktür. Ergenlik ve daha ileri dönemlerde değer oluşumu ve kişilik gelişimi yavaşlamaktadır.

Çocuğun gözlem yoluyla öğrenebilmesindeki temel koşullardan biri anne-baba ile çocuk arasında sevgi ve güven bağının bulunmasıdır. Bu durum çocuğun dini hayatının

³²⁵ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 91.

³²⁶ Ercan, *Çocuklar Nasıl Öğrenirler?*, s. 83-84.

oluşmasında açısından da önemli bir yer oluşturmaktadır. Çocuk gözlem yoluyla öğrendiği davranışları/değerleri sergilerken, anne-babanın istek ve eğilimlerine duyarlık kazanmaktadır. Bu kazanım çocuğa yön verecek olan kuralları ve değerleri benimsetmesi açısından önem teşkil etmektedir. Anne-babanın doğru, iyi ve uygun gördüğü özellikleri özümsemeye, yanlış, kötü ve beğenilmeyen davranışlarından kaçınmaya çabalamaktadır. Cezadan korktuğu için değil, öncelikle anne-babasına sevgisini sürdürebilmek amacıyla olumlu özellikleri benimsemektedir.³²⁷

Birey, sevdiği kimsenin veya kendisini seven kimsenin sevgi ve güvenini kaybetmemek için, onun hoşuna gidecek davranışlarda bulunduğu bilinmektedir. Bunun devam etmesi halinde ise kişi, zamanla kişiliğini, o kimsenin arzu ettiği bir yönde geliştirmektedir.³²⁸

İlk çocukluk döneminde çocuğun gözlem yapacağı bir modele ihtiyaç duyması ve sevdiği, duygusal bağ kurduğu kişilerin hoşuna gidecek davranışlarda bulunması hem öğrenme açısından hem de anne-babanın etkileşiminin fazla olması açısından anne-babanın model alınmasını etkileyen faktörler arasındadır.

Çocuğun bir başkasını model almasını etkileyen faktörlerden biri de modelin güç ve üstünlüğüdür. İlk çocukluk döneminde çocuk, anneyi kendisini beslemesi, giydirmesi,

³²⁷ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 43.

³²⁸ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 91.

bakımını sağlaması açısından, babayı da evde kurallar koyması ve bu kurallara uyulmasını istemesi açısından güçlü modeller olarak görür.³²⁹

Çocuk, model aldığı kişilerle özdeşim kurarak, bilişsel yeterlikler ve psikomotor beceriler ile birlikte, sabır, özgüven, kararlılık, çalışma arzusu gibi duyuşsal özellikleri öğrenebilir.³³⁰ Çocuk gözlemleyip model alma yoluyla anne-baba ve yakın aile çevresinin davranış, tutumunu kabullenirken aynı zamanda onların dini inanç, tutum ve değerlerini de benimsemektedir.

Çocuk, zihinsel gelişimde olduğu gibi, ahlaksal davranışları deneme ve yaşama sonucunda öğrenmektedir. Çocuğun ahlaki değer ve kuralları öğrenebilmesi için ahlaksal bir ortam içinde bulunması gerekmektedir. Gözlem yoluyla davranışlar ve tutumlar hakkında elde ettiği sonuçlarla çocuk ahlaka ilişkin kural ve değerlere sahip olmaktadır.³³¹ Bundan dolayı anne-baba ilk çocukluk döneminde model olurken çocuğun gördüğü ve yaşadığı olaylardan davranışlar ve tutumlar hakkında değer elde etme yönünde rehberlik edebilme özelliğine sahiptirler.

Ahlaki davranışların bilinmesi, bilinçli davranışlar haline getirilmesi ve bu davranışların/değerlerin içselleştirilerek benzer durumlardaki davranışlara yol göstermesi

³²⁹ M. Akif Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14 S. 2, Bursa, 2005, s. 49.

³³⁰ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 220.

³³¹ Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, s. 65.

yani davranışların iç kontrollü olması değerler eğitiminin temel amaçları arasındadır.³³² Dolayısıyla çocuk ahlaki davranışları/değerleri kazanmakta ve bu değerleri içselleştirerek davranışlarındaki iç kontrolü sağlayarak ve anne-babasını rol model alarak/modelleyerek bunları elde edebilmektedir.

Sosyal öğrenme kuramına göre çocuğun dini ve ahlaki gelişimi, bilişsel gelişimden daha çok duyuşsal ve motivasyon gelişimle ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı sosyal öğrenme modeli ile değer eğitiminde çocuk, modelleme yaparken aile bu duyuşsal ve motivasyon noktasında dikkatli hareket etmesi gerektiğini göz önünde bulundurması gerekmektedir.³³³

Çocuklara değer eğitimi verilirken/değer kazandırılırken beden ve zihin gelişimlerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Buradaki amaç çocuğa sunulan bilgi, davranış ve değerlerin çocuğun öğrenme arzusunu uyandırmak ve öğrendiklerini içselleştirmesini sağlamak olmalıdır.³³⁴

İlk çocukluk döneminde büyükler çocuklar için, eleştirisiz olarak beğenilip teslim olunan, özdeşlemeye değer bulunan kişiler olarak kabul edilmektedir. Çocukların yaşlılarıyla oynamayı öğrenmeden önce büyüklerle sağlam ilişkiler kurması yaşlıları arasında çocuğun rahat hissetmesine ve rahat hareket etmesine sebep olmaktadır. Aynı zamanda büyüklerin

³³² Tosun, “Din Öğretiminde Değer Öğrenme”, s. 157.

³³³ G. Batson, S.P. Daniel, V.W.L., *Religion and the Individual*, p. 53-54’den aktaran: Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 215.

³³⁴ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 115.

çocuklar için geleceği gösteren aynalar gibi olması özelliği nedeniyle bu aynalarda görülen her ayrıntı, onların gelişmelerine katkıda bulunacaktır.³³⁵

Çocuk çevresinden edindiği dini tecrübeleri, tutumları ve değerleri içten genişletmek ve zenginleştirmek eğilimi göstermektedir. Çocuğun gelişiminin ilerlemesiyle, onları kazanabildiği ölçüde içinde işleyip dini yaşayışa uymaya, bu değerleri yaşamında sergilemeye çalışmaktadır. Çocukta taklit etme ve gözlem yoluyla başlayan din, anne-baba ve yakın aile çevresinin dini yaşantısına ve çocuğun kendi kabiliyetine şekillenerek dini yaşayışa dönüşmektedir. Çocuk dini kuralları, değerleri, gelenek ve görenekleri, dua ve namaz gibi ibadet biçimlerini gördüğü ve duyduğu gibi bilmeden ve düşünmeden taklit etmektedir.³³⁶

Çocuğun hayatında taklit, alışkanlık, gözlem yoluyla elde ettiği dini pratikler ve değerler zamanla iradi düzeye yükselecek ve iradeyi harekete geçirecektir. Bundan dolayı çocuk, başlarda bilmeden yaptığı davranışları büyüklerinin dini davranışlarını model aldıkça, neyin neden dolayı yapılacağını kavramaya başlamasıyla birlikte bu dini pratikleri ve değerleri zamanla özümseyerek içselleştirir ve kendi davranışları haline getirir.³³⁷ Bu açıdan gözlem yoluyla çocuğun başlarda bilinçsizce yaptığı davranışlar, sergilediği tutum ve değerler daha sonra gelişiminin ilerlemesiyle bilinçli hale dönüşerek kendi davranışlarını ve kişiliğini bilerek ve isteyerek oluşturmasını sağlayacaktır.

³³⁵ Bilgin, *İslam'da Çocuk*, s. 73.

³³⁶ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 150-151.

³³⁷ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 114; Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 236.

Kaymakcan ve Meydan da değerlerin kazanılmasının sosyal öğrenme ile mümkün olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda değerlerin yaşanması için değerler hakkında bilgileri öğrenmekten ziyade bu bilgilerin sosyal hayatta yaşanılabilirliğinin görülmesi ve yaşanarak tecrübe edilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bundan dolayı aile çocuğun temel değerleri kazanması açısından öncelikli bir role sahip olmakla birlikte değerlerin yaşanarak öğrenilmesi model alma ve anne babayı taklit etme şeklinde başlamaktadır.³³⁸ Çocuk bu şekilde kendi kişiliğini inşa ederek kendi değer sistemini de inşa etmeye başlamış olacaktır. Ailenin de çocuğun bu kazanımı edinmesi gerektiğinin bilincinde olması oldukça önemlidir. Bu kazanımlar sonucunda, ilk çocukluk döneminde değerler eğitimi teorik olmaktan öte uygulanabilir ve yaşanabilir bir öğrenim alanı olmaktadır.

Çocuk, anne-babanın olaylar karşısında verdiği tepkileri, saygı ve sorumluluk bilincini, konuşma tarzlarını ve kullandıkları ifadeleri model alma yoluyla öğrenmektedir. Aynı zamanda çocuğun karakterinin oluşumunu, değerleri yaşatarak sağlaması açısından aile, temel değerlerin kazanılması ve karakterin oturması açısından öneme sahiptir.³³⁹

Değerlerin gelişebilmesi ve kalıcı hale gelebilmesi için anne-baba ve yakın çevrenin davranışlarını tutarlılık içinde sergilemeleri gerekmektedir. Bunun için anne-baba ve yakın çevrenin kendilerinin iyi, doğru ve güzel insanlar olduklarına inanç ve güvenlerinin olması gereklidir.³⁴⁰ Ayrıca bu eğitimin başarıya ulaşmasını sağlayacak unsur anne-babanın değer eğitimini sevgi ve güven ortamında vermesidir.

³³⁸ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 195.

³³⁹ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 202.

³⁴⁰ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 91.

Yörükoğlu, çocuğun kişiliği, kendisine örnek aldığı anne-baba ve çevresindekilerle kurduğu sürekli ilişkilerle oluşması bakımından örnek alınanların kişilikleri tarafından belirlenmektedir. Eğer belirli yöntemlerin uygulanmasıyla çocuğun sağlıklı yetişmesi gerçekleşseydi her anne-baba çocuğunu en iyi biçimde yetiştirebilirdi. Ancak her anne-babanın sevgi ve disiplin anlayışının farklı olması gibi birçok etkenden dolayı uygulamada alınan sonuçlar farklılık göstermektedir.³⁴¹

Anne ve babanın farklı kişiliklere sahip olmaları, gösterdikleri davranışlardaki farklılıklar aile içindeki etkileşimlerin tesadüfi sonuçlar üretmeye terk edilmemesi gerekliliğini göstermektedir. Çocuklar, büyüklerin zaaflarını hemen fark eden gözlemci olmaları sebebiyle anne-baba, dini ve ahlaki değerler üzerinde bilinçli ve sistemli bir rasyonel eylemlere dayanan etkilemelere ve öğretici rollere sahip bir şekilde model olduğu takdirde çocukların bu yönde doğru, tutarlı ve sürekli davranışlar geliştirmelerinin mümkün olacağı vurgulanmaktadır.³⁴²

Ayrıca çocukta gelişen yanlış bir davranış ile yeni bir davranışın gelişimi kıyaslandığında, yanlış davranışı düzeltmenin daha zor olduğu unutulmamalıdır. Bundan dolayı çocuğun kişiliğini oluşturan temel değerlerin doğru gelişimi için anne-babanın davranışlarına dikkat etmesi ve çocuğun çevresinden alacağı olumsuz değer/davranışlara fırsat vermemesi gerekmektedir.³⁴³

³⁴¹ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 130.

³⁴² Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 226.

³⁴³ Balat, Dağal, *Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi Etkinlikleri*, s. 23.

Anne-baba için çocuğa terbiye yollarından birini telkin etmek kolay olarak görülebilir. Ancak zor olan, çocuğun bu yola yapılan çağrıya olumlu cevap vermesi için anne-babasını o yol üzerinde görmesidir.³⁴⁴ Yani anne-babanın model davranışları/değerleri kendilerinin sergilemesi gerekmektedir. Ayrıca çocuğun gözlem yoluyla öğrenme sürecinde anne-babadan, yakın çevreden gözlemlediklerini hayatın normal akışı içerisinde kavlıyor, öğreniyor olması anne-babanın kendi yaptığı her davranışa, sergilediği her tutuma ve değere dikkat etmesi gerektiğini göstermektedir.

Diğer bir ifadeyle anne-baba çocuğa ahlaki bir davranışı veya bir değeri kazandırırken göz önünde bulundurması gereken ilke ve yöntemlerle birlikte, anne-babanın bu sırada takınacağı tutum ve davranışların da etkisi bulunmaktadır.³⁴⁵ Anne-baba çocuğuna modelleme olarak doğru ahlaki davranışları ve değerleri kazandırmak istediği takdirde aile içerisindeki sergilediği tutum ve davranışlarına da dikkat etmesi gerekmektedir. Böylece ailenin modelleme yoluyla değerler eğitimi verdiği esnadaki bilinç ve dikkat hali bu informel eğitimin daha kontrollü bir hale dönüşmesini sağlayacaktır.

Çocuk soyut düşünemediğinden ve bulunduğu ortamda gözlemlendiği davranışları doğru kabul edip bu davranışları sergileyeceğinden dolayı aile, kendisinde olmayan bir değeri ya da kendisinin sergilemediği bir davranışı çocuğa öğretemeyecektir.³⁴⁶

Anne-babanın çocuğuna öğreteceği değer hakkında bilgi ve beceriye sahip olmasının yanı sıra bu değeri kendinin içselleştirilmiş olması ve davranışlarında göstermiş olması

³⁴⁴ Ulvan, *İslam'da Aile Eğitimi*, s. 68-69.

³⁴⁵ Binbaşoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, s. 226.

³⁴⁶ Bolat, *Beni Ödülle Cezalandırma*, s. 179.

beklenmektedir. Ayrıca anne ve baba davranışlarında/sergilediği değerlerde birbirlerinden farklı davranmamalı, birinin davranışını diğerinin davranışının zıttı olmamalı, birlikte uyum ve düzen içerisinde hareket etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde bu tür ikilem durumları çocuğun eğitimi için faydalı olmamakla birlikte çocuğun kafasında bir karışıklığa yol açacaktır. Ailenin, değer eğitiminde dikkat etmesi gereken husus; konu, amaç, yöntem, süreç ve değerlendirmeyi iyi planlamalı ve sonuçlarıyla birlikte ortaya koyabilmelidir.³⁴⁷

Buradan hareketle çocuğun din eğitimini bir bütün olarak düşünersek ilk çocukluk dönemindeki din eğitimi hazırlık evresidir denilebilir. Bu evrenin diğer evrelere geçişteki önemi de göz önünde bulundurmalıdır. Bu hazırlık evresindeki değer eğitiminin diğer evrelere geçişi sağlaması mümkün görünmektedir. Tüm bu sürecin doğru ve sağlam bir şekilde yürütülebilmesi anne-babanın bu yeterliliklere sahip olması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı anne baba yeterli bir değer eğitimi verebilmek için öncelikli olarak kendisinin sağlam bir din eğitimi bilgisine sahip olması gerekmektedir. Aynı zamanda çocuk gelişimi hakkında da bilgiler edinmelidir. Bu yeterliliklere sahip olduğunda, çocuğun birçok yönden ilk modeli olan anne-baba, çocuğu iyi bir şekilde yetiştirebilecektir.

Çocuğa ideal davranış biçimini öğretip, nasıl olsa anlamaz diyerek, kendileri rahat ettikleri başka davranış biçimlerini devam ettiren anne-babalar, çocukların durumunu er geç farkedip geriye doğru bağlantı kurabildiklerini göreceklerdir. Bu bağlantı sayesinde çocuklar bugün veya geçmişte söylenenleri ve yapılan davranışları değerlendirerek kendilerine yeni görüşler geliştirirler.³⁴⁸ Buradan hareketle anne-babanın ‘ben her davranışı yaparım nasıl olsa

³⁴⁷ Vedat Aktepe, “Ailede Değerler Eğitimi ve Program İhtiyacı”, Editör: Refik Turan, Kadir Ulusoy, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016, s. 83.

³⁴⁸ Bilgin, *İslam’da Çocuk*, s. 75.

çocuktur anlamaz' düşüncesinde olması yanlıştır diyebiliriz. Daha önce de bahsedildiği üzere çocuğun gözlem yoluyla öğrenmesi anne-babanın bu tutumuyla yanlış davranışları da öğrenebileceğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra çocuklara genellikle ideal davranışlar öğretilmekte, çocuklar bu öğrendiklerini çevrelerinde bulamayınca, büyüklere olan güvenlerini kaybedebilmektedirler. Bundan dolayı bu güvenin kaybolmaması için model olan anne-baba davranışlarında tutarlı olması, söylediklerini yapmaya özen göstermesi, çocuğun bu davranışların farkında olduğunun ve tutarsız davranışları fark edebileceğini unutmaması gerekmektedir.

Çocuğun yakın çevresindeki doğru olmayan tutum, davranışlar ve bunların sıklıkla tekrarlanması hem çocuğun tolere etme düzeyini zayıflatmakta hem de kişilik yapısında bozuklukların oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ilk çocukluk döneminde ailede bu tür olumsuz davranışları tekrarlanmaması ve eğitiminde birlik olması istenilen davranışların çocuklara benimsetilebilmesi açısından önem oluşturmaktadır. Dolayısıyla çocuk çevresindeki kişilerin iyi ve doğru olmayan hareketlerden uzaklaştıklarını gördüğü takdirde kendisi de iyi hareketler yapmaya yönelir.³⁴⁹

Anne-babanın kendi davranışlarındaki tutarlılık ve uyum çocuğa yansıyacaktır. Ailenin bilinçli olarak çocuğa yol göstermesi ve onun davranışlarına yön vermesi sonucunda çocuk doğru ile yanlış ayırt etme gibi birçok değeri aileden öğrenmiş olacaktır.

Ayrıca Bandura yaptığı deneyler sonucunda, çocukların gördükleri şiddet gibi olumsuz davranışları hiçbir pekiştirici olmamasına rağmen model olarak öğrendiklerini

³⁴⁹ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 191; Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 73.

kanıtlamıştır.³⁵⁰ Bu şekilde çocukların en hızlı öğrenme şekilleri olan modelleme yoluyla veya etrafında olanları gözlemleyerek öğrenmesi göz önüne alındığında olumsuz bir değer veya davranış karşısında en önemli model olan anne-babanın sergilediği davranışlara dikkat etmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan, çocuklar anne-babanın yaptığı olumlu veya olumsuz her somut davranışı ve tutumu çoğu zaman da sadece görüneni değil görünmeyeni de modeller. Bunlar gözle görülmediği için keşfedilmesi ve düzeltilmesi daha zordur. Bu nedenle anne-baba bu gizli dinamikleri keşfetmeli ve çocuğun istenmeyen bir davranıştan uzak durması için bu davranıştan kendilerinin de uzak durması gerekmektedir.³⁵¹

Bolat anne-babanın çocuktan istediği davranışı kendisi yapmayıp çocuğunun yapmasını istiyorsa, çocuğun söylem ile o davranışı içselleştirmeden, korktuğu veya suçluluk duygusunu yaşamamak için yapabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca çocukta söylemler yoluyla bir değer sistemi oluşturmanın zor olacağını ancak anne-baba model olursa, çocukta bir değerler sistemi oluşacağını aktarmaktadır. Böylece çocuk kendi değerler sistemini oluşturduğu için o davranışı değerinden dolayı yapmış olacaktır.³⁵²

Bununla birlikte değerleriyle iş yapan, bu değerleri içselleştiren çocuğun bu davranışları veya tutumları sergilemek için sürekli anne-babasının yanında olması veya olmaması durumu değiştirmeyecektir. Böyle bir değer sistemine sahip olan çocuk tutum ve davranışlarında o değer sistemine göre hareket etmiş olacaktır.

³⁵⁰ Sayar, Dinç, *Psikolojiye Giriş*, s. 45-46.

³⁵¹ Bolat, *Beni Ödülle Cezalandırma*, s. 182.

³⁵² Bolat, *Beni Ödülle Cezalandırma*, s. 186.

Bandura öğrenme ve performans kavramlarını birbirinden ayırarak performans kavramını öğrenilenlerin gerek duyulduğunda davranışa dönüştürülmesi olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre model alınan bir davranış hemen davranışa dönüştürülmeyebilir. Davranışa dönüştürme aşaması ihtiyaç olduğunda sergilenecektir.³⁵³ Burada öğrenme, hemen davranışa dönüşmediği için, davranışta bir değişiklik olmadan gerçekleşmiştir. Bundan dolayı çocuğa modellenmesi beklenen değer sergilendiğinde çocuktan bunu her zaman eş zamanlı olarak yapması beklenmemelidir. Öncelikli olarak çocuğun bu davranışı ya da değeri gözlemleyip iyi öğrendiği anlaşılmalı ve çocuğun bu davranışları gerçekleştirmesi için ona ortam hazırlanması gerekmektedir. Doğal yaşam içerisinde de bu değerlerin sergilenmesi beklenebilir. Bu zamanlarda da ailenin iyi bir gözlemci olması ve gerekiyorsa çocuğu yönlendirmesi beklenmektedir. Dolayısıyla değer eğitiminde bir değerın kazanılıp kazanılmadığını görmek ya da ölçmek zor olduğundan çocuğun olumlu veya olumsuz tutumlarında ve davranışlarında geri dönüt anında verilmemeli uygun zaman beklenmelidir.³⁵⁴

Sosyal öğrenme kuramı açısından çocuğu en çok etkileyenlerin anne-babası ve yakın çevresidir. Geniş ailelerin bir arada olması çocuğun dini modellemeyi birçok yetişkin modeli görmesi açısından daha kolay hale getirmiştir.³⁵⁵ Günümüzde ise böyle bir geniş aile yaşamı olmadığından dolayı anne-babalar yalnız kalmakta ve bundan dolayı zorluk yaşamaktadırlar. Çekirdek aileye geçilmesiyle çocuğu yetiştirmek anne-babanın sorumluluğuna kalmıştır.

³⁵³ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s. 216.

³⁵⁴ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 29.

³⁵⁵ Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 215-216.

Dolayısıyla geniş ailedeki gibi birçok modelin olmaması, çekirdek ailedeki modelleri anne-baba ile sınırlandırmaktadır.

Anne-baba tarafından modelleme yoluyla değer eğitiminde ulaşması zor öğrenme hedeflerinin belirlenmesi, çocukların güdülenme düzeylerini düşürebilmektedir. Bundan dolayı öğretilecek değer ve hedef iyi belirlenmeli ve bu süreçte çocuğun davranışları yakından gözlenerek karşılaştıkları öğrenme güçlükleri konusunda ipuçları sağlanmalıdır. Böylece çocuk öğrenme olanağı bulmakla birlikte yanlış davranışlarını düzelterek olumlu bir öz-yeterlik algısı geliştirmektedir.³⁵⁶

Rol model olmak anne-baba ve çocuk iletişimi açısından da önemlidir. Çocuğun, anne-babanın değerlerini sosyal öğrenme yoluyla öğrenmesi yani onları rol model alması, çocukla sohbet etmenin sağlıklı bir iletişimi sağlamasının önemini ortaya çıkarmaktadır. Cüceloğlu, model olmayı çocukla sağlıklı bir sohbetin şartlarından biri olarak görmektedir.³⁵⁷

İbn-i Sina, çocuk terbiyesiyle ilgili olarak, çocuğun, diğer çocukların bulunduğu okulda, arkadaşlarının edep ve terbiyesinin güzel olması ve beğenilen adet ve gelenekleri yaşayanların bulunması gerektiğini belirtmektedir.³⁵⁸ Çünkü çocuk için beraber okuduğu çocuklar, okul ortamı en etkili öğrenme ortamını oluşturmaktadır. Bu nedenle çocuğun beraber vakit geçirdiği arkadaşlarını taklit etmesi önemlidir. Çocuğun iyi bir eğitim almasından arkadaş çevresinin etkisi, çocuğun çevresindeki çocuklardan etkilenmesi onları

³⁵⁶ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 220.

³⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Cüceloğlu, *Geliştiren Anne-Baba*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 144.

³⁵⁸ Ulvan, *İslam'da Aile Eğitimi*, s. 107.

gözlememesi açısından önemi büyüktür. Bundan dolayı çocuğa olumlu değerleri kazandırmada olumlu çevre şartlarını oluşturmakla beraber onları olumsuz değerleri öğrenecekleri olumsuz ortamlardan, olumsuz çevre şartlarından uzak tutmak da önem oluşturmaktadır. Burada ailenin eğitiminin yalnızca ev içerisinde olmadığını, çocuğun çevresinin de şekillenmesinin de etkili olduğunu söylemek uygun olacaktır.

Anne-baba çocukta istenmeyen bir davranış gördüğü, bunu sorguladığında kendinden veya yakın aile çevresinden olmadığını farkettiği takdirde çocuğun arkadaşlarından, televizyon gibi dışarıdan öğrendiğini görecektir. Bundan dolayı çocuğun yakın ve arkadaş çevresi anne-baba tarafından gözlem altında tutulmalıdır. Böylece büyüyen çevreden öğrenebilecek kötü sözler ve yanlış davranışlar anne-babanın fark etmesiyle engellenebilecektir.

Dolayısıyla, anne ve baba çocukların ilk modelleri olduklarından kendi tutum ve davranışları onlara öğütledikleri davranışlara ters düşmemelidir. Aileden beklenen, arzu edilen davranış modellerini sergileyerek çocuğa olumlu bir model olmasıdır. Çocuğun kişiliğini oluşturan temel değerler, gündelik yaşamda çocuklara kolayca aktarılabilir çünkü çocuk için yapılan, söylenenden çok daha etkilidir. Örneğin, yemek yeme adabını, uygulayarak çocuğa aşılama ona bunu anlatmaktan daha kolaydır.³⁵⁹

a. Sosyal Öğrenme Kuramının Ailede Değer Eğitiminde Uygulanması

Model olan anne-baba açısından: Ailenin sosyal öğrenme yoluyla çocuğa değer öğretimini sağlaması şu aşamalarla oluşabilir:

³⁵⁹ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 29-30.

1. Model davranışı belirleme: Ailede değer eğitiminde model davranışlar dini ve ahlaki değerler çerçevesinde belirlenebilir.

2. Modeli belirleme: Ailede modelleme yoluyla değer eğitiminin ilk failleri anne ve babadır. Anne-babadan sonra ailenin diğer üyeleri gelmektedir. Çocuk beraber yaşadığı ailesinden ilk eğitimi alır. Aile, çocuğa belirli etkinliklerle değerleri benimsetebilir. Kendilerinin örnek olmalarının dışında, davranışlarında dini ve ahlaki değerleri açıkça gösteren kişi örnekleri çocuğa sevdirebilir.

3. Model davranışı sunmak: Model davranışın ve modelin belirlenmesinden sonraki aşama model davranışı sunmaktır. Anne-baba çocuğun öğrenmesini istediği değeri ya da davranışı nasıl sunacağını belirlemelidir. Bunu dikkat çekerek, hatırlamasına ve yapmasına yardım ederek, güdüleyerek ve yardımcı etkinlikler yoluyla model davranışı sunarak gerçekleştirebilirler.

Anne-baba şu şekilde model davranışı sunabilir:

a. Model alınması istenilen davranışa yönlendirerek: Anne-baba çocuğun dikkatini, hangi değer/davranışı model almasını istiyorsa o davranışa doğru bizzat istenilen davranışı yaparak model olarak yönlendirmelidirler.³⁶⁰ Çocuğun herhangi bir davranışı/değeri model olarak benimsemesinde dikkatini yöneltmesi gereken başka faktörlerde bulunmaktadır. Öğrenme yaşantılarının desenlenmesinde de hedef davranışların öğrencilerin ilgi ve beklentilerine uygun olması beklenir. Çocuğun seçici dikkatinin istedik

³⁶⁰ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 214.

davranışlara yöneltilmesi için, hedef davranışların açık, anlaşılır ve çekici olması gerekmektedir.³⁶¹

b. Yeni değer/davranışı öğretirken model olarak: “Bandura gözlemleyerek yeni bir şeyler öğrenmenin direkt pekiştirici yoluyla öğrenmekten daha etkili olduğunu belirtmektedir.”³⁶² Bundan dolayı anne-babanın çocuğa karşı davranışları, tutumu, kullandığı dil, çocuğun yeni değeri/davranışı kazanmasında önemli bir etkidir.

c. Çocuğun anne-baba dışında öğrendiği bir değer/davranışın pekiştirilmesi: Çocuğun öğrendiği veya bildiği davranışların anne-babası tarafından uygulandığını gözlemek o davranışları güçlendirir. Bu nedenle çocuklar modeller yoluyla ilk öğrenmelerini gerçekleştirdikleri gibi öğrendiklerini de pekiştirebilmektedirler.³⁶³

4. Model davranışı işlevsel hale getirmek: Anne-baba model davranışı sunduktan sonra çocuğun bu davranışı yaşamına katması ve bu davranışın sürekliliğinin ve işlevselliğini sağlaması gerekmektedir.³⁶⁴ Çocuk her gördüğünü değil ancak yapabildiğini öğrenmektedir. Çocuğun, öğrenilen davranışları yaşayabilmesi için uygun ortamın sağlanması ise ailenin görevidir. Çocuğun model yoluyla öğrendiği ve yaşadığı davranışın sürekliliği pekiştirici yoluyla sağlanabilir. Anne-babalar çocuğa bir değer ya da davranışı kazandırmak için onu yapmaya istek ve gereksinim duyar hale getirerek davranışı kazandırmanın en etkili yolunu

³⁶¹ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 219.

³⁶² Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 214.

³⁶³ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 214.

³⁶⁴ Korkmaz, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 217.

tercih etmiş olurlar.³⁶⁵ Bunun yanı sıra değer eğitiminde çocuğun gelişim özellikleri ile birlikte ihtiyaçları, beklentileri ve ilgileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca istenilen davranışın aksine bir durumla karşılaşıldığında ailenin bunu çocuğun gelişim dönemine uygun bir şekilde çözmesi de yine davranışların istenilen doğrultuda olmasını sağlayacaktır.

Aile bir davranışı/bir değeri sosyal öğrenme kuramına göre şu üç şekilde pekiştirebilir:

1. Bandura sosyal bilişsel kuramında pekiştirmenin iki önemli işlevinden bahsetmektedir. “Bunlardan birincisi; gözleyenlerde modelin gerçekleştirdiği davranış gibi davrandıkları takdirde pekiştireç alacaklarına ilişkin beklenti oluşturmaktır. İkincisi ise, öğrenmenin performansa dönüştürülmesinde harekete geçirici olmasıdır. Yani öğrenilen şeylerin kullanılması için bireyin güdülenmesinin sağlanmasıdır.”³⁶⁶

2. Bandura, öğrenmenin olması veya yaşantının kazanılması için pekiştirecin şart olmadığını da söylemektedir. Kişi, diğerlerinin yaptıkları davranışları gözlemleyerek de öğrenebilmektedir. Dolaylı pekiştireç ya da dolaylı ceza doğrudan pekiştireç veya doğrudan ceza gibi etki sağlamaktadır.³⁶⁷

3. İçsel pekiştirme Bandura'nın üzerinde durduğu diğer konudur. Kişinin kendini pekiştirmesi, onun kendine değer vermesini, yeterliliğini geliştirmesi ve bundan zevk almasını sağladığından dolayı dışsal pekiştireçlerden daha önemlidir.³⁶⁸

³⁶⁵ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 220.

³⁶⁶ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s.229.

³⁶⁷ Yıldırım, *Öğrenme Psikolojisi*, s.216.

³⁶⁸ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s.229.

Gözlemci olan çocuk açısından: Sosyal öğrenme kuramının; dikkat, pekiştirme, hatırlama ve davranışa dönüştürme olmak üzere dört aşamadan oluştuğu bilinmektedir. Bir değer ya da davranışın kazandırılabilmesi açısından bu aşamalardan geçilmesi gerekliliği düşünüldüğünde çocuğun öğrenmesi de şu 4 aşamada gerçekleşir.

1. Dikkat: Öğrenmeye hazır hale gelmek için öncelikli olarak model alınacak davranışa önce dikkat etmek gerekir. İlk çocukluk dönemindeki çocuk, karşılaştığı ve gözlemlediği olay veya davranışlara dikkat eder ve bu davranışların sonuçlarını gözlemler. Daha sonra çocuğun izlediği olay veya davranış, öğrenme süreci neticesinde davranışlarına yansır.³⁶⁹

2. Pekiştirme: “Davranışa dikkat eden çocuk daha sonra izlemeye aldığı davranışı öncelikle görsel olarak hafızasında kayıt altına alır. Bu süreçte çocuğu en çok etkileyen görsel imajların yanı sıra sözel veya sembolik kodlamalar da yapılır. Hafızaya kaydedilen bu kodlamalar yeniden değerlendirmeye tabi tutularak çocuğun kendi motifinde şekillendirilir. Bu şekillendirmenin olumlu veya olumsuz sonucu davranışın pekiştirip pekiştirilmemesine bağlıdır.”³⁷⁰ Çocuklar yakın çevresindeki gözlemledikleri davranışlardan onaylananları taklit etmekte, onaylanmayanları ise uzaklaşıp taklit etmezler.³⁷¹

3. Hatırlama: Ödüllendirilen, onay gören davranışlar tekrarlanmaya ve özümsemeye daha yatkın olduklarından dolayı uygun durumlarda kullanılmak üzere

³⁶⁹ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 23-24, Erden, Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 141-142, Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 211.

³⁷⁰ Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 211.

³⁷¹ Erden, Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 141-142.

hafızaya kodlanırlar. Hafızaya kodlanan gözlemler yeri geldiğinde davranışa dönüşmek için hatırlanır ve bir sonraki aşamada gözlemler yeni bir duruma uygulanır. Böylece öğrenme gerçekleşmiş olur.³⁷²

4. Davranışa Dönüştürme: “İlk çocukluk dönemindeki çocuğun gözleyerek model aldığı her bir davranış, kişiliğini de oluşturmaya başladığı yeni bir davranış olarak ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı gözlenerek model alınan davranışların çocuğun sadece taklit ettiği bir davranış olarak ele alınmaması gerekmektedir.”³⁷³

3.3. DEĞERLER EĞİTİMİNDE ANNE-BABANIN MODEL DAVRANIŞI SUNMASINDA YARDIMCI ETKİNLİKLER

Okul öncesi eğitimin ve ilk çocukluk döneminin değerleri kazanmada öneminin büyük olduğundan bahsedilmişti. Bundan dolayı bu dönemdeki çocuklara değer kazandırmak için ve değerlerin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarını çocuğa kazandıracak aile yaşamında kullanılabilir çeşitli yöntemler ve etkinlikleri sıralamak mümkündür.³⁷⁴ Anne-babanın model olmanın yanı sıra bu şekilde bir değer eğitimi vermek çocukların değerleri dolaylı yoldan edinmesi açısından oldukça önemlidir.

Cebeci, çocuğun istenilen dini ve ahlaki değerlere uygun davranışlar geliştirebilmesi için ona bu değerleri içeren özendirici yaşantıların hazırlanması gerektiğini, onunla paylaşılan uygun ortak yaşantı alanlarının oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır.

³⁷² Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 23-24.

³⁷³ Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 211.

³⁷⁴ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 203.

Böylece çocukların bu yaşantı ortamlarında geliştirdiği ilişkilerle istenilen değerleri kazanma imkanı elde etmiş olacaklarını belirtmektedir.³⁷⁵

Böyle bir ortamın sağlanmasıyla anne-baba, gerekli kılavuzluğu yaparak tüm etkinlikleri yakından izlemelidir. Bu etkinliklerin düzenlenmesinde gözlem yoluyla değer eğitimine konu olacak hususlar çocukların ilgi ve gereksinimlerini, öğrenme amaçlarını göz önünde tutmalıdır. Böylece bu yöntem çocukların ilgi ve istekle çalışmalarına olanak verir. İlgiyle etkinliğe yönelen çocuk etkinlik içinde gelişir. Bu çalışma içinde duygusal ve zihinsel yeteneklerle birlikte varlıklar ve arkadaşlarıyla çok yönlü ilişkiler ve el becerisi gelişir.³⁷⁶

Çocuklar hem yetişkin nesil tarafından planlı ve amaçlı bir şekilde büyütülmekte hem de canlı ve cansız çevrenin plansız ve gelişigüzel etkileri altında gelişmektedirler. Bütün bu planlı ve plansız eğitim kuvvetleri a) aile eğitimi, b) okul eğitimi, c) çevre etkileri olmak üzere üç ayrı grupta toplanabilmektedir.³⁷⁷

Değerler eğitimini aile-okul-çevre bağlamında bir bütün olarak düşünecek olursak anne-babanın model olması ile çocuğa belli davranışları sergilenmesi ve belli değerleri kazandırması değerler eğitimi açısından bütünü kapsamayabilir. Bundan dolayı anne-baba modellemeyi çeşitli etkinlikler vasıtasıyla da destekleyerek kendi davranışlarında model olarak gösteremediği, kazandıramadığı değerleri/davranışları da çocuğa kazandırabilir. Örneğin birlikte vakit geçirmek anne ya da babanın tek başına sergileyeceği bir davranış

³⁷⁵ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 236.

³⁷⁶ Ercan, *Çocuklar Nasıl Öğrenirler?*, s. 83-84.

³⁷⁷ Kanad, *Pedagoji*, s. 109.

değildir. Çocuğuyla birlikte vakit geçiren anne ya da baba çocuğa güven değerini kazandırmış olacaktır.

Çocukların doğru, iyi güzel davranışları, olumlu kişilik özelliklerini, iyi alışkanlıkları görmesi açısından mabetler ve dini kurumlar çocukların çeşitli dini modellemeyi yapabileceği yerlerdir. Sosyal öğrenme açısından anne-baba çocukla birlikte bir camiye gidebilir. Bu etkinlik çocuğu kutsal bir alan sağlamakta ve aileyi çocukla yakınlaştırmaktadır. Çocuğun erken yaşta sosyal çevresinde yaşayarak edindiği bu güçlü aile deneyimleri onun için güçlü bir deneyime dönüşmektedir.³⁷⁸

Öğretilecek değerlerin etkinlik yoluyla desteklenmesi hem çocukların değerleri kolay içselleştirebilmesi açısından hem de modellemeye katkı sağlaması açısından önem oluşturmaktadır. Kazandırılacak olan değerle ilgili hikayeler, önemli şahsiyetler, örnek olaylar, geziler, filmler gibi etkinliklerle soyut değerler zihinde somutlaşacak, böylece çocuk için bu değerler öğrenmesi kolay hale gelmiş olacaktır.³⁷⁹ Ayrıca aşağıda yer alan etkinlikler seçilirken ilk çocukluk döneminde model alma yoluyla değer eğitimi sağlanırken çocuğun bilişsel seviyesini artırması ve düşünmeyi öğretici tarzda olmasına dikkat edilmiştir.

Sosyal bilişsel kuram ile yani anne-babanın rol model olmasıyla değerler davranışa dönüştüğü için değerler somutlaştırılmış bir şekilde sergilenebilmekte ve çocuk bu şekilde

³⁷⁸ D. J. Wolpe, *Teaching Your Children About God*, p. 216-217'den aktaran: Bilici, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, s. 215-216.

³⁷⁹ Vedat Aktepe, *İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Yardımseverlik Değerinin Etkinlik Temelli Öğretimi Ve Öğrencilerin Tutumlarına Etkisi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s. 77.

davranışa dönüşmüş değerleri gözlemleyebilmektedir. Bundan dolayı anne-babanın model olmasını bir etkinlik olarak incelemek yerine anne-babanın günlük yaşantılarında kendi sergiledikleri değer temelli davranışlara ek olarak birkaç başlık altında bazı etkinlikler ele alınmıştır:

1. Değerler, ailedeki günlük yaşantı içerisinde öğrenilmelidir. Günlük hayatta sofraya birlikte oturmak, otururken besmele çekmek, yemek sonrasında şükretmek, aile içerisinde birlikte yapılan ibadetler, çocuğun ibadet ve sosyal kültürel ortamlara katılımı, çocuğun haz duyarak katıldığı dini törenler (bayramlaşmalar) gibi diğer etkinlikler içinde sayılabilir.³⁸⁰ Bunun yanında çocuğun çevredekileri Allah'a dua ederken izlemesi, onlardan bazı sözleri duyması ve davranışları görmesi ile ailenin günlük yaşantısındaki olağan davranışlar da çocuğun o davranışları benimsemesine neden olmaktadır.³⁸¹ Bu bağlamda çocuğun değerleri öğrenme sürecinde, öğrendiklerini yaşama ve yaşayarak öğrenme imkanı bulması açısından aile ve yakın aile çevresindeki insanlarla ilişkileri en önemli alanlardır.³⁸²

2. Anne-baba çocuğuyla planlanmış ve kaliteli zaman geçirmelidir. Diğer yaşlara oranla 0-5 yaş arasındaki çocukların gelişimi açısından anne-babası ile vakit geçirmesinin önemli olduğunu gösterdiğini vurgulamaktadır. Anne-babanın çocuğu ile vakit geçirmesinin hem ona verilen değeri gösterdiğini hem de onun özgüven gelişimi açısından çok önemli

³⁸⁰ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 237; Şuayip Özdemir, "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 9, İstanbul, 2002, s. 119.

³⁸¹ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 167.

³⁸² Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 204.

olduğunu belirtmektedir. Bu durumda anne-baba, çocuğun bilinçaltına “Ben sana değer veriyorum ve sana vakit ayırıyorum.” mesajını vermektedir.³⁸³

Özellikle ilk çocukluk dönemi çocuklarında anne-baba ile birlikte iş yapma, birlikte sorumluluğun paylaşıldığı bitki besleme, bahçe ve ev bakımı, hayvan bakımı vb. işlerle uğraşmak, çocuğun çeşitli sorumlulukları paylaşıp başarılı olması ciddi bir kişilik gelişimi imkânı sunmaktadır.³⁸⁴

Anne-babanın çocuğuyla zaman geçirmesinin yanı sıra Cüceloğlu anne-babanın aile konuları hakkında konuşmalar yaptıkları aile toplantıları³⁸⁵nin yararlı olacağını vurgulanmaktadır. Anne-babanın çocukla birlikte zaman geçirmesi, ona vakit ayırması hem aile toplantılarının yapılmasını hem de ailede değer eğitimi için ortamın hazırlanması açısından ve bu ortamda bu değerlerin uygulanması açısından iyi birer etkinlik olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca bu aile toplantılarının kazandırdıkları³⁸⁶ düşünüldüğünde anne-babanın bu toplantılardaki konuşmaları, davranışlar ve sergiledikleri tutumlarla birer model olarak çocuğa birçok değeri kazandırmaları da mümkündür.

3. Anne ve baba çocukla birlikte soru-cevap şeklinde diyalog kurmalıdır. Çocuk iki yaşından itibaren soru sormaya başlamaktadır. Erken yaşta soru sormaya başlayan çocuğun soru sorması ve sorunun cevabını beklemesi; anne-babanın ona istedikleri değeri

³⁸³ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 235.

³⁸⁴ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 203.

³⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cüceloğlu, *Geliştiren Anne-Baba*, s. 162.

³⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cüceloğlu, *Geliştiren Anne-Baba*, s. 172.

öğretmelerini sağlayabilir. Çocuğun düzeyine uygun bir dil ve onun anlayabileceği tarzdaki bu diyaloglar eğitsel açıdan oldukça değerlidir.

Çocuğun aklındaki sorular değer eğitimi açısından ahlaki yargı ve davranış biçimlerini kazandırmaya yönelik olarak ciddiye alarak cevaplandırılmalıdır. Bu durumda çocuk başkalarından edineceği değişik yargıları ve davranış biçimlerini karşılaştırabilmek için örneklere sahip olacaktır. Aksi takdirde çocuk adam yerine konmamış, ona gerçek değerlerle davranış biçimlerini kazandırmakta ciddi davranılmamış, ‘vakit var’ diyerek ağırdan alınmışsa, anne-baba başka değerler ve davranış biçimleri karşısında ancak taraflardan biri olacaktır.³⁸⁷

4. Anne-babanın çocuğuyla kaliteli zaman geçirmesi oyun yoluyla olabilir. İlk çocukluk dönemindeki çocukların bilişsel gelişim özellikleri somut örneklere ihtiyaç duyması onun oyunla eğitilebileceği görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı anne-baba belirledikleri değerleri oyunların içine yerleştirerek ve bazen de uygun yeri ve zamanı yakaladığında bu fırsatı değerlendirerek çocukların bu değerleri içselleştirmesini sağlayabilirler. Çünkü oyun oynamak okul öncesi dönemde çocuğun en önemli işidir.³⁸⁸

5. Çocuğun değer eğitiminde okuma saatlerinin etkin kullanımı etkili bir yöntemdir. İlk çocukluk dönemindeki çocuğa anne-babanın çocuğun gelişim özelliklerini dikkate alan bir kitabı okuması şeklinde düzenli olarak gerçekleştirilen bir etkinlik; çocuklarda okuma

³⁸⁷ Bilgin, *İslam’da Çocuk*, s. 74-75.

³⁸⁸ Balat, Dağal, *Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi Etkinlikleri*, s. 24.

alışkanlığı geliştireceği gibi bu kitapların içeriğine göre farklı değerlerin kazanılmasına da katkıda bulunacaktır.³⁸⁹

6. Çeşitli medya araçları değer eğitimi temelinde kullanılabilir. Anne-baba kitle iletişim araçlarını yasaklama yerine radyo, televizyon, internet gibi yerlerde yapılan yararlı olabileceğini tahmin ettiği, değerler eğitimi açısından çocuğun kazanabileceği değerlerin sunulduğu yayınları, belgesel programlarını, dizileri, yarışma programlarını çocukla beraber seyrederek görsel yayını söylemlerle destekleyerek medyayı değerler eğitiminde kullanabilir.³⁹⁰

Kaymakcan ve Meydan, medyanın günümüzde yetişkinlerin ve çocukların değer kazanımlarını en fazla etkileyen unsurlardan biri olduğunu belirtmektedirler. Televizyon programları, internet, gazete ve dergi gibi medya araçlarıyla olumlu-olumsuz birçok değerini çocuğa yansıtması mümkün görünmektedir. Bundan dolayı anne-baba, çocuğu ilgi ve merakına uygun değerler ve ilkeler merkezli medya içeriklerine yönlendirmelidir.³⁹¹

7. Ailede değer eğitimi verilirken masal ve filmlerden yararlanılabilir. Anne-babanın istenilen değer/davranışı göstermesi mümkün olmadığı zamanları olabilir. Bu zamanlarda anne-babanın vermek istediği değer/davranış masallar, filmler, toplumda saygınlığı olan değerlere sahip kişiler, tarihî olaylar ve büyüklerin iyilikleri ve kıssalar sayesinde çocuğa bir model olarak gösterilebilir.

³⁸⁹ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 203-204.

³⁹⁰ Kenan Çölgeçen, *Değerler Eğitimi*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2018, s. 94.

³⁹¹ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 205.

Çocuğa ahlak ilkelerini açıklarken canlı kıyaslar, benzetmeler, çarpıcı imajlar, hikayeler ve tarihi örnekler kullanılabilir. Genellikle hikaye ve masal gibi konuşma sanatları çocukların anladığı kavramlara ilişkindir ve günlük hayatlarında bir yeri vardır. Masal ve hikayeler, çocuklara kahramanlık örneği olması kadar, güçlü ahlak dersleri de verirler.³⁹² Bu nedenle uygun zamanlarda eğitimde gayet anlamlı bir yardımcı kaynak olarak kullanılmalrı mümkündür.

8. Çocuğa değer eğitimi verirken müzik ve resim gibi etkinlikler kullanılabilir. 2-6 yaş arasındaki çocukların zihinsel kavrayışları ve ifade yetenekleri sınırlı olmakla beraber duyguları ön plandadır. Çocuğun duygularının ön planda olması değer eğitiminin, çocukların hayal dünyasını zenginleştirmeye dönük olmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı çocuğun hayal dünyasını genişleterek dini bilgilerin/değerlerin/davranışların kazanılmasında değer eğitiminde müzik ve resim gibi yaratıcı etkinlikler kullanılabilir.³⁹³

9. Çetele ve afişlerden de değer eğitimin de birer etkinlik olarak yararlanılabilir. Anne-babanın model olarak göstereceği değerlerin resim ve cümle şekline aktarılarak afiş gibi görsellerle çocukların değerler konusundaki farkındalığını canlı tutmak, öğrenilmiş değerlerin pekiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanım alanlarına asılması önerilebilir. Bu

³⁹² Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 385-386.

³⁹³ Cemil Oruç, “Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramının Erken Çocukluk Din Eğitimine Yansımaları: Ronald Goldman'ın Bulguları Çerçevesinde Din Eğitiminin İmkânı”, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 379.

tür afişlerle beraber değerle ilgili güzel davranışlar sergilendikçe işaretler konulan, puan toplanan bir çetele tablosu da motive edici olabilmektedir.³⁹⁴

10. Örnek olaylar üzerinden değerlendirmeler yapılarak bir değerler eğitimi verilebilir. Çocuğun gelişim özellikleri düşünülüp görsel-yazılı kaynaklardan, sözel ya da resim, film, slayt gibi tekniklerle derlenen bir olay seçilerek bu olay üzerine soru cevap şeklinde örnek olaylar üzerinde tartışılabilir. Bu tartışma sonucunda seçilen olaydaki değer, iyi ise geliştirme yaygınlaştırma, kötü ise engelleme düzeltilme yolları izlenebilir.³⁹⁵

11. Aile büyükleri ve komşular gibi yakın çevreden değerler eğitimi temelinde yardım alınabilir. Değerlerin anne-baba dışında başka modeller tarafından da uygulandığını göstermek, o davranışın-değerlerin özümsemesini sağlayabilir.³⁹⁶ Çocuğun anne-babasına duyduğu sevgi ve hayranlık onların değer verdiği şahsiyetlere de yönelir. Anne-babanın ahlaki değerleri temsil eden, insanlığa önemli katkılarda bulunmuş kişilere karşı sevgi ve saygı gösterdiklerinde çocuk onları model olarak belirler. Böylece çocuk gözlem yoluyla saygı değerini kazanmış olur. Anne-baba komşularla, akrabalarla, aile büyükleri ile ilişkiler vasıtasıyla çocuklarına yardımlaşma, misafirperverlik, doğruluk, güven, sabır, hoşgörü, saygı gibi birçok değeri öğretebilir, yaşatabilir.³⁹⁷

³⁹⁴ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 205.

³⁹⁵ Çölgeçen, *Değerler Eğitimi*, s. 21.

³⁹⁶ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 29.

³⁹⁷ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 202-203.

12. Gezi ve seyahatler sırasında değerler eğitimi verilebilir. Çocuęun din konusundaki dūşünceleri, mabedin havası, eşyaların kokusu gibi etmenlerin etkisinde³⁹⁸ kalması açısından çocuğun bu tarz yerlere gezi ve seyahat etmesi değer eğitimi verilirken kullanılabilen etkinlikler arasındadır. Bu seyahatlerin her zaman bu maksatla gerçekleştiriliyor olması gerekmemektedir. Gezinti veya seyahatlerde tarihi veya dini bir mekana veya önemli bir kişiliği temsil eden bir yere, bir kitapçıya veya bir hayvan barınağına uğramak çocuğa belli değerleri hissettirme açısından önemli katkılar sunar.³⁹⁹ Anne-babanın çocukları ile birlikte kimsesiz çocukların barındırıldığı, yaşlıların bakıldığı kurumları ziyaret etmesi, oralarda yaşayanlara hediyeler götürmesi şeklinde yapılan geziler ahlaki ve dini birçok değerin kazandırılmasında faydalı olacaktır. Örneęin kimsesiz yaşlı insanlara kendi elleriyle hediyelerini sunan bir çocuk, yardımlaşmanın insanî ve doğrudan sonuçlarını doğrudan gözlemlemiş olacaktır.⁴⁰⁰

13. Değer eğitiminde çocuk ödüllendirilebilir. Bir etkinlikte değeri yansıtmayan, davranış ve tutumların üzerinde durulmayıp olumlu örnekler üzerinde durulur. Böylece olumlu davranışlar takdir edilerek ve ödüllendirilerek verilecek değerin üzerinde durulabilir.⁴⁰¹ Kaymakcan ve Meydan, ilk çocukluk döneminde güzel davranışların ödüllendirilmesinin değer eğitiminde önemli bir yöntem olduğunu vurgulamaktadırlar. Bundan dolayı anne-baba, çocuğun olumlu davranışlarını pekiştirerek bu davranışların alışkanlık haline dönüştürülmesinde katkıda bulunabilirler. Ayrıca ödül, çocuklarda

³⁹⁸ Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, s. 228.

³⁹⁹ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 204.

⁴⁰⁰ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 212.

⁴⁰¹ Aydın, Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 29.

geliştirilmek istenen olumlu davranışlarla ilgili olarak bir amaç olarak değil araç olarak kullanılmasının önemli olduğu belirtilmektedir.⁴⁰²

Yukarıda sayılan etkinlikler uygulanırken değerlerin öğretilmesi aşamasında dikkat edilecek birçok husus vardır. Her şeyin başında anne ve baba çocuğa en güzel örnek olmak durumundadırlar. Çocuğun ilk örnekleri olan anne-baba aile ortamı içerisinde ortak bir sosyal doku oluşturmalarıdır. Bunun yanında çocuğa güven ortamında düzeyine uygun çeşitli sorumluluklar/işler vererek onların ahlaki gelişimlerine katkıda bulunmalarıdır. İstenilen davranışlar kazandırılırken çocuk cesaretlendirilerek değerleri benimsenmesi sağlanmalıdır. Çocuğa karar verme imkanı sunulmalıdır. Ortaklaşa çalışmaya teşvik edilen çocuk kendini sağlam bir şekilde gerçekleştirecektir.

⁴⁰² Kaymakcan, Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, s. 204-205.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Aile en başta anne-baba olmak üzere çocuğun eğitiminde, sosyalleşmesinde, ileriki yaşamı için hazırlanmasında, kişiliğini oluşturmasında, dini ve ahlaki değerlerin oluşmasında toplumun en etkili kurumu olma özelliğine sahiptir. Çocuğun dünyaya gelmesinin ardından beslenmesi, bakımı gibi eğitimi de ailenin sorumluluk alanlarından birini oluşturmaktadır. Çocuğun ilk yıllarını ailesinin yanında geçirmesi sebebiyle ilk eğitim yeri de aile olmaktadır. Birey ileri yaşlarında karakterini oluşturacak değerleri bu yıllarda ailesinden almaktadır. Bu değerler içerisinde çocuğun dini ve ahlaki değerleri yer almaktadır.

İyi beslenen, iyi bakılan ve sevilen çocuk, güven ortamında yetiştiğini hissedecek ve anne-babası ile arasında sıkı bir bağ oluşacaktır. Bu bağ aynı zamanda çocuğun eğitimi açısından da önem oluşturmaktadır. Çocuğun eğitim hayatının aile de başladığı düşünüldüğünde bu bağın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Aile, çocuğun fiziksel büyümesine katkı sağlamakla beraber toplumdaki kültürü de çocuğa aktarmaktadır. Ailenin kendine has kültürü, dini ve ahlaki yapısı çocuğu etkilemektedir. Anne-baba başta olmak üzere çocuğun yakın çevresinin dini ve ahlaki eylemleri çocuk tarafından gözlenmekte ve benimsenmektedir. İlk çocukluk yıllarında aileden görerek öğrenilen bu değerler çoğu zaman kişinin hayatında kalıcı etkileye sahip olmaktadır. Dolayısıyla ilk çocukluk yıllarındaki aile hayatı ve burada yaşanan değerler kişinin dini yaşamı açısından büyük öneme sahiptir. Bu açıdan çocuğun gelişim özellikleri ve ihtiyaçları bilinerek ailedeki din eğitiminin değer eğitimi şeklinde verilebileceği ve bu eğitim ile aynı zamanda onu gelecekteki eğitimlerine de hazırlayacağı ortaya çıkmaktadır.

Çocukların ahlak gelişimi çeşitli kuramlarla açıklanmıştır. Piaget ve Kohlberg'in kuramlarında çocuğun bilişsel ve yapısal gelişimi ön plana çıkarılırken, Freud'un

kavramlarına dayanarak bireyin davranışlarının kontrol merkezi olan süperego üzerinden de açıklamaya gidilmektedir. Sosyal öğrenme kuramı ise çocuğun ahlaki gelişiminin model alma ile oluştuğunu kabul etmektedir.

Çocuğun ilk yıllarında ailedeki din eğitimi anne-baba davranışlarıyla doğru orantılıdır. 2-6 yaş döneminde gözlemleyerek ve gözlemlediğini taklit ederek öğrenen çocuk, dini değerlerini de bu şekilde kazanmaktadır. Anne-babanın çocuğun bu özelliğini bilerek hareket etmesi çocuğun istenilen yönde eğitilmesini de sağlayacaktır. Bu açıdan anne-babanın dini ve ahlaki gelişimi geliştirici bir içerik ve yöntem seçmesi gerektiği düşünüldüğünde; anne-babanın model olarak çocuğa dini ve ahlaki değerleri öğretebileceği ortaya çıkmaktadır.

Anne-babasını model alan çocuğun kişiliği ailenin değer yargılarını benimseyerek ve içselleştirerek yavaş yavaş inşa edilecektir. Anne-babasını model alan çocuk onlar gibi davranacaktır. Bu durum çocuğun dini ve ahlaki değerleri sergilemesi için anne-babanın ve yakın çevrenin ona iyi modeller sunması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Çocuktan istenen davranışların görülebilmesi öncelikli olarak bu davranışların anne-baba tarafından sergilenmelidir. Ayrıca anne-baba çocuğun bu davranışları gözlemlemesini sağlayacak ortamları hazırlaması gerektirmektedir. Buna ek olarak, çocuk tarafından modellenen değerlerin davranış haline getirilmesi için uygun bir şekilde pekiştirilmesi gerekmektedir. Çocukta oluşan değerlerin sürekli hale gelmesi için ailenin davranışlarındaki tutarlılık da yine oldukça önemlidir.

Çocuğa model olan anne-baba çocuğun gelişim özelliklerine göre hareket etmeli, bu özellikleri dikkate alarak eğitimde bulunmalıdır. 2-6 yaş dönemindeki çocuğa bir yetişkin gibi yaklaşılmamalıdır. Çocuğun öncelikle bilişsel gelişim özellikleri bilinmeli ve ona göre

hareket edilmelidir. Bu dönemdeki çocuğun soyut düşüncesi gelişmemiştir. Bu nedenle aile çocuğa örnek olarak onu somut örneklerle yetiştirmelidir. Dolayısıyla verilmek istenen değerler bizzat aile içerisinde yaşanmalıdır. Çocuğa soyut dini bilgilerin verilmesi hem dine ilgisinin azalmasını ortaya çıkartabilir hem de istenmeyen başka psikolojik sorunların oluşmasına da yol açabilir.

Aile ortamında anne-babaların en çok dikkat etmeleri gereken hususlardan birisi çocukları ile olan iletişimleridir. Anne-baba, hoşgörölü, saygının egemen olduğu sevgi dolu bir aile ortamı oluşturmaya çalışmalıdır. Çocukların hataları onların anlayacağı bir dille ve hoşgörü ile düzeltilmelidir. Sordukları sorular geçiştirilmemeli, anlayabilecekleri tarzda cevaplar verilmelidir.

Çocuğun anne-babasını model olarak alması ve hemen davranışlarında değişiklik göstermesi beklenmemelidir. Anne-babanın bir davranıştaki tutarlılığını çocuk fark edecek ve yeri geldiğinde onu taklit edecektir. Bu konuda sabırlı ve bilinçli bir şekilde hareket edilmeli ve çocuğun davranışları gözlemlenmelidir. Çocuğun bu öğrenme biçimi sosyal öğrenme modeline uygun bir öğrenmedir. Dini ve ahlaki değerleri aile ortamında yaşamına katan anne-baba çocuğuna model olarak, çocuğun erken yaşlardan itibaren değer temelli yetişmesine, karakterinin bu şekilde oluşmasına kılavuzluk etmiş olacaktır.

Anne-babaların aile içerisindeki öğrenme ortamında çocuğa vereceği katkılar ve yardımlar oldukça önemlidir. Ailenin, çocuklarına öğrenme ortamı oluşturmada, model olarak onlara birtakım değerleri aktarma konusunda kılavuzluk yapmada, bu süreçte karşılaşılan sorunları çözmeye, eğitim sürecinin engellerini ortadan kaldırmada verimli ve etkili olma olanakları ve zamanları vardır. Bu açıdan anne-babanın bu konularda nitelikli ve yeterlilik sahibi olması gerekir.

Din eğitimi açısından ailedeki kontrolsüz eğitimin (informal eğitim) üzerinde önemle durulması gerekir. Bu açıdan, ailedeki kontrolsüz din eğitiminin sosyal öğrenme kuramından ve değer eğitiminden hareketle daha kontrollü olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Eğitim ailede başlayan ve okulda devam eden bir süreç olarak kabul edildiğinde çocuğun ailede başlayan bu kontrollü eğitimi okuldaki eğitimine temel olması açısından da önemlidir. Çocuğun dini ve ahlaki temelli bir aile yaşantısı, örnek dini davranış ve değerleri gözlemleyebilmesi, ailede kazandığı değerler ve din hakkında edindiği bilgiler çocuk için temel oluşturacaktır. Okuldaki eğitim ise bu temel üzerinden devam etmektedir. Eğer çocuk ailede yeteri kadar dini ve ahlaki eğitim almamış, değerleri ailesinden gözlemlememişse, okulda alacağı eğitimin bir temele oturtulması da oldukça zordur. Bu nedenle çocuğun okulda aldığı eğitimin anlamlı ve yaşanılabilir hale gelmesi ailedeki temelin niteliği ile doğru orantılıdır.

Netice itibariyle sevgi ve güven duygusu ile ailesine sağlıklı bağlanan bebek aslında çocukluk dönemindeki eğitimine de başlamış sayılmaktadır. Bu sevgi ve güven duygusu onun ilk çocukluk dönemlerinde anne-babasıyla olan ilişkilerini etkileyecektir. Çocuk, 2-6 yaş döneminde güven ve sevgi dolu olan ailesinin davranışlarını gözlemler ve davranış haline getirir. Burada önemli olan ailenin her davranışta olduğu gibi dini ve ahlaki davranışlarında da tutarlılığı sağlamasıdır. Ailenin bu konuda farkında olması ve bu yönde hareket etmesi çocuğun gelişimi için oldukça önemlidir. Çocuk, ailede aldığı sağlam eğitim sayesinde hayatı boyunca aldığı eğitimi anlamlandırarak ve yaşamına katacaktır. Dolayısıyla, aile, ailede verilen eğitimin çocuğun yaşamı boyunca alacağı eğitimlerin temeli olduğunu bilmeli ve her konuda doğru ve tutarlı bir model olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ Oktay, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Dyuşsal Amaçlarının İlköğretim II.Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- AKINCI Adem, “Hayata Anlam Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul, 2005, C. 3 S. 9.
- AKTEPE Vedat, *İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Yardımseverlik Değerinin Etkinlik Temelli Öğretimi Ve Öğrencilerin Tutumlarına Etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.
- ARI Meziyet, “Türkiye’de Erken Çocukluk Eğitimi ve Kalitenin Önemi”, Editör: Müzeyyen Sevinç, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- ARMANER Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.
- ALTINKÖPRÜ Tuncel, *Şahsiyet Analizi*, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- ALTIOK Fusun, “Çocukta Dilin Oluşumu ve Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1971, C. 4 S. 1.
- ALTUN Sadegül Akbaba, “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul, 2003, C. 1 S. 1.
- ARSLAN Emel, Arı Ramazan, “Erikson’un Psikososyal Gelişim Dönemleri Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlama, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Konya, 2008.
- APAYDIN Halil, “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12-13, Samsun, 2001.
- AYDIN Ayhan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

- AYDIN Ayhan, *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016.
- AYDIN Betül, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, Atlas Yayın Dağıtım, İstanbul, 2005.
- AYDIN M. Zeki, GÜRLER Şebnem Akyol, *Okulda Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2014.
- AYDIN Mehmet Zeki, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- AYDIN Mehmet Zeki, “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7 S. 2., Sivas, 2003.
- AYDIN Oktay, “Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri”, Editör: Müzeyyen Sevinç, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- AYHAN Halis, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998.
- AYHAN Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1997.
- AYHAN Halis, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1982.
- BACANLI Hasan, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002.
- BAKAY Osman, *Ortaöğretim Kurumlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Değerlerin Kazandırılma Düzeylerinin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Sivas İli Örneği)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2014.
- BALAT Gülden Uyanık, DAĞAL Asude Balaban, *Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi Etkinlikleri*, Kök Yayıncılık, Ankara, 2011.
- BAŞARAN İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1974.
- BERK Laura E., *Çocuk Gelişimi*, Çev. Ali Dönmez, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.
- BİLGİN Beyza, *İslam'da Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- BİLGİN Beyza, *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- BİLGİN Beyza, SELÇUK Mualla, *Din Öğretimi*, Akid Yayınları, Ankara, 1991.

- BİLİCİ Ali Baz, *Çocuk Psikolojisi ve Din*, Akademik Gelişim Yayınları, İzmir, 2015.
- BİNBAŞIOĞLU Cavit, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Yayınları, İstanbul, 2000.
- BOLAT Özgür, *Beni Ödülle Cezalandırma*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2016.
- BUDAK Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.
- CEBECİ Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- CLARK W.H., “Çocukluk Dönemi Dini”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Neda Armaner, C.24, Ankara, 1981.
- CİHANDİDE Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2014.
- CÜCELOĞLU Doğan, *Geliştiren Anne-Baba*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- CÜCELOĞLU Doğan, *İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- ÇAĞLAR Adil, “Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi”, Editör: Müzeyyen Sevinç, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÇAMDİBİ Hasan Mahmut, “Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, İstanbul, 1999.
- ÇAMDİBİ Hasan Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÇİLELİ Meral, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, V Yayınları, Ankara, 1986.
- ÇÖLGEÇEN Kenan, *Değerler Eğitimi*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2018.
- DİLMAÇ Bülent, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2007.
- DODURGALI Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.

- DÖNMEZER İbrahim, *Ailede İletişim ve Etkileşim*, Serya Yayıncılık, Ankara, 2009.
- EKŞİ Halil, “Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 1 S. 1, İstanbul, 2003.
- ERCAN Ahmet Rahmi, *Çocuklar Nasıl Öğrenirler?*, Alkım Kitapçılık Yayıncılık, Ankara.
- EREN Şadi, “Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, Iğdır, 2016.
- ERDEN Münire, AKMAN Yasemin, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2001.
- HÖKELEKLİ Hayati, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, DEM Yayınları, İstanbul, 2016.
- HÖKELEKLİ Hayati, “Çocukta Ahlak Gelişimi Ve Eğitimi”, Komisyon, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998.
- HÖKELEKLİ Hayati Editör, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2015.
- GÜNGÖR Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.
- GÜNGÖR Erol, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam, 1993.
- GÜNGÖR Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.
- GÜNGÖR Özcan Editör, *Çalışan Gençlik ve Değerler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- GÜRSES İbrahim, KILAVUZ M. Âkif, “Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20 S. 2, Bursa, 2011.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, CEMALCILAR Zeynep, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2018.
- KANAD Fikret, *Pedagoji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.
- KARACA Faruk, *Dinî Gelişim Teorileri*, DEM Yayınları, İstanbul, 2007.

KASAPOĞLU Abdurrahman, “Kur’an’da “Üsve-i Hasene” Kavramı –Model Alma Yoluyla Öğrenme-, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 42, S. 3, Ankara, 2006.

KASAPOĞLU Hülya, “Okulda Değer Eğitimi ve Hikâyeler”, *Millî Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 198, Ankara, 2013.

KAYMAKCAN Recep, MEYDAN Hasan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

KESKİN Yusuf, *Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 Ve 2004 Programlarının Etkinliğinin Araştırılması*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008.

KILAVUZ M. Akif, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14 S. 2, Bursa, 2005.

KIRCA Celal, *Kur’an ve İnsan*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.

KIZILABDULLAH Yıldız, “Ahlak Öğretiminde Aile: “Vicdan” Örneğinde Bir Model Denemesi”, Editör: Asife Ünal, *Geçmişten Geleceğe Ahlak*, Bartın, 2015.

KONUK Yurdagül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

KORKMAZ İsa, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, Editör: Binnur Yeşilyaprak, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2003.

KÖYLÜ Mustafa, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2004.

KÖYLÜ Mustafa Editör, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016.

MEYDAN Hasan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2012.

- ONUR Bekir, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, İmge Kitabevi, Ankara 2004.
- ORMROD Jeanne Ellis, *Öğrenme Psikolojisi*, Çev. Ed. Mustafa Baloğlu, Nobel Yayın, Ankara, 2016.
- ORUÇ Cemil, “Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramının Erken Çocukluk Din Eğitimi Yansımaları: Ronald Goldman’ın Bulguları Çerçevesinde Din Eğitiminin İmkânı”, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul, 2016.
- ÖZDEMİR Şuayip, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 9, İstanbul, 2002.
- ÖZENSEL Ertan, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 1 S. 3, İstanbul, 2003.
- ÖZERİ Nezahat, “Anne Tutumlarının Çocuğun Ahlak ve Gelişimine Etkisi”, Editör: Halis Ayhan, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998.
- PEKER Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016.
- RAZON Norma, *Çalışan Anne ve Çocuk*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1983.
- SABAN Ahmet, *Öğrenme-Öğretme Süreci*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000.
- SARI Enver, “Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 10 S. 3, İstanbul, 2005.
- SENEMOĞLU Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.
- SELÇUK Muallâ, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.
- SELÇUK Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000.
- ŞEN Ülker, *Millî Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

SEVİNÇ Müzeyyen Editör, *Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

TARHAN Nevzat, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.

TOSUN Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2001.

TOSUN Cemal Editör, *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016.

TURAN Refik, ULUSOY Kadir Editör, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016.

ULVAN Abdullah Nasih, *İslam'da Aile Eğitimi*, Çev. Celal Yıldırım, Uysal Kitabevi, C. 2, Konya, 1981.

UYVAL Enver, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler-İslami Erdemler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, Bursa, 2003.

VERGOTE Antoine, *Çocuklukta Din*, Çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, Ankara, 1978.

YAMAN Ertuğrul, *Değerler Eğitimi- Eğitimde Yeni Ufuklar*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2016.

YAVUZ Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

YAVUZ Sefer, “Çalışan Gençlik ve Dini Değerler”, Editör: Özcan Güngör, *Çalışan Gençlik ve Değerler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015

YAVUZER Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

YAVUZER Haluk, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

YAVUZER Haluk, *Ana-Baba Ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

YEŞİLYAPRAK Binnur Editör, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2003.

YILDIRIM Ali, *Öğrenme Psikolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.

YİĞİT Ayşegül, “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22 S. 22, Samsun, 2006.

YÖRÜKOĞLU Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.

YÖRÜKOĞLU Atalay, *Gençlik Çağı Ruh sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, Özgür Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1990.

TÜRKÇE ÖZET
AİLEDE DEĞER EĞİTİMİNDE MODELLEME
(Yüksek Lisans Tezi)

Mehmet Enis SERİNSU

Aile hayatı eğitim açısından etkili bir kurumdur. Aile içerisinde büyüyen bireyin, en önemli ve en etkili çağı çocukluk dönemidir. Bu açıdan öğrenmenin istenilen bir şekilde gerçekleşebilmesi ve kişiliğin sağlam bir şekilde inşa edilebilmesi için çocukluk dönemindeki eğitim oldukça önemlidir. Bu dönemdeki eğitim yerinin aile olması buradaki eğitiminin önemini ortaya çıkarmaktadır. Çocuğa verilecek eğitimin, içeriğinin ve yönteminin nasıl olacağı; ayrıca bu eğitimin yerinin neresi olacağı gibi sorularla bu süreçte sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu nedenle bu soruların cevabı bu çalışmada cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu araştırma içerisinde çocuğun dini ve ahlaki gelişimi açısından eğitimin ne olacağı sorusuna din eğitimi, yerinin neresi olacağı sorusuna ise ev-aile ortamı cevap olarak verilebilir. Bu din eğitiminin yöntemi düşünüldüğünde ise sosyal öğrenme kuramı doğrultusunda modelleme kavramı ön plana çıkmaktadır. Okul öncesi dönemde anne-baba-çocuk arasında kurulan bağ din eğitimi imkânını olumlu yönde etkilemektedir. Bu tezin özgün tarafı, çocukluk dönemindeki din eğitimi değer eğitimi olarak ele alınması ve bu eğitimin sosyal öğrenme kuramı ile verilebileceğinin ortaya koymasıdır.

Çalışmada birinci bölümde konunun temelini oluşturan dört kavram hakkında bilgi verilerek kavramsal çerçeve ortaya konulmuştur. İkinci bölümde ise değer eğitimi ve modelleme ilişkisi ortaya konulmuştur. Ayrıca değerlerin modelleme yoluyla öğretilmesinde dikkat edilecek ilkeler de belirtilmiştir. Üçüncü bölümde ise değer eğitimi ve modelleme ilişkisinin aile ortamı içerisindeki imkânı, yeri ve önemi incelenmiştir. Ailede sosyal öğrenme kuramı açısından değerler eğitimi incelenerek; bu kuram ailedeki değer eğitimine uyarlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca anne-babanın model davranışı sunarken kullanabileceği etkinliklere de yer verilmiştir.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak genel tarama modeli kullanılarak literatür/doküman incelemesi yapılmıştır. Mevcut literatür taranarak konu hakkında yazılmış makaleler, tebliğler, tezler ve ilgili kitaplar incelenmiş ve ortaya konulmuş görüşlere yer verilerek kavramlar açıklanmıştır.

Sayfa Sayısı: 163

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Recai Doğan

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Değer Eğitimi, Aile, Sosyal Öğrenme Kuramı

Kabul Edildiği Yıl: 2019

ABSTRACT
VALUE EDUCATION WITH MODELLING IN THE FAMILY
(M.S. Thesis)

Mehmet Enis SERINSU

Family life is an effective institution in terms of education and teaching. The most important and the most influential age of the individual growing in the family is the childhood. In this respect, the education given in childhood is very important so that learning can be carried out in a desired way and personality can be built strongly. The fact that the place of education of in this period is given in the family reveals the importance of education in family. How the education of child, content and method will be given and the questions about the place of this education are frequently encountered in this process. Therefore, the answer to these questions was tried to be answered in this study. In this research, religious education can be given to the question of what will be the education in terms of the religious and moral development of the child, and home-family will be given to the question of where is place of this education. When the method of this religious education is considered, the concept of modeling comes into prominence in the accordance with social learning theory. The connection between the parents and children has a positive effect on the possibility of religious education in the preschool period. The original side of this thesis is asserting that religious education in childhood is given as value education and that this education can be given by social learning theory.

In the first chapter, the conceptual framework is presented by giving information about four concepts that form the basis of the subject. In the second chapter, the relationship between value education and modeling is presented. In addition, the principles to be taken into consideration in the modeling of values are also stated. In the third chapter, the importance, place and possibility of the relationship between value education and modeling

in family environment were examined. By studying the values education in terms of social learning theory in the family; this theory is tried to be adapted to the value education in the family. In addition, activities that parents can use while presenting model behavior are also included.

In the research, literature/ document review was done by using general survey model as data collection technique. Articles, papers, theses and related books on the subject have been examined and the concepts have been explained by reviewing current literature.

Page Number: 163

Supervisor: Prof. Dr. Recai Doğan

Keywords: Religious Education, Value Education, Family, Social Learning Theory

Year: 2019